

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КРИМЧАК ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА

УДК 658:[005.922.1:339.9:334.716](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л. А. Кримчак

Науковий керівник:

Рудніченко Євгеній Миколайович,

доктор економічних наук, професор

Хмельницький – 2019

АНОТАЦІЯ

Кримчак Л. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2019.

Дисертацію присвячено формуванню інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. Здійснено узагальнення теоретичних основ інформаційно-аналітичного забезпечення та визначено його місце в управлінні в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Досліджено теоретичну сутність наукової категорії «економічна безпека підприємства». Визначено основні функціональні складові економічної безпеки підприємства та зазначено важливість виділення зовнішньоекономічної складової. На основі аналізу наукових підходів до трактування поняття економічної безпеки, запропоновано авторське тлумачення.

Визначено, що основою прийняття будь-якого управлінського рішення, зокрема в сфері економічної безпеки підприємства, є інформаційно-аналітичне забезпечення, від якості якого залежить якість та ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень. В роботі висвітлено основні функції інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. На основі аналізу наукових джерел адаптовано основні складові процесу інформаційно-аналітичного забезпечення до сфери економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Встановлено, що основою адаптивного управління є сьогодні адаптація, яка в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є адекватною відповіддю системи на дію зовнішніх чинників. Визначено основну мету адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Доведено, що важливим елементом адаптивного управління є інформаційно-аналітичне забезпечення. В роботі представлено алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Для отримання цілісної картини стану економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання, здійснено ґрунтовний аналіз зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств на національному та регіональному рівнях, визначено основні зовнішньоторговельні тенденції країни в цілому. На основі аналізу діяльності безпосередньо суб'єктів господарювання Хмельницької області виявлено, що підприємства функціонують сьогодні в умовах дії різноманітних деструктивних чинників, та тенденції їх експортно-імпортової діяльності частково визначені впливом цих чинників. Досліджено стан інформаційно-аналітичного забезпечення вітчизняних промислових підприємств та виявлено основні проблеми, що потребують сьогодні нагального вирішення.

Здійснено аналіз існуючих наукових підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, визначено основні їх недоліки та переваги. Виявлено, що не дивлячись на велику базу напрацювань даного напрямку, питання оцінювання рівня економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності підприємства залишається недостатньо вивченим. Запропоновано науково-методичний підхід щодо здійснення комплексного оцінювання стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств в розрізі таких блоків: діагностика, управління та реалізація. На основі дослідження наукових доробок в сфері економічної безпеки представлено методіку оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Обґрунтовано, що основними критеріями даної методики є максимізація маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізація імпортозалежності підприємства. Доведено необхідність розгляду даних критеріїв в динаміці, що дасть змогу оперативно визначити рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Важливість вдосконалення наявного інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності

вітчизняних підприємств великою мірою визначається сьогодні впливом саме змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі. Такі зміни генерують значні ризики та загрози економічній безпеці підприємства в цілому та економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємства, зокрема.

Визначено, що для нівелювання ризиків економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності необхідна систематична робота аналітичної ланки управління. Доведено, що забезпечення такої аналітичної роботи оперативною та достовірною інформацією повинно відбуватись на систематичній основі з урахуванням основних тенденцій розвитку інституційного середовища та безпосередньо зовнішньоекономічної діяльності. Запропоновано для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності організацію послідовності управлінських процесів у сфері економічної безпеки в цілому і економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, в розрізі «інформація–аналіз–реакція–дія».

В процесі дослідження діяльності промислових підприємств виявлено необхідність удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, яке доцільно реалізовувати у межах інформаційної, аналітичної та результативної складової управління підприємством в цілому і зовнішньоекономічної діяльності, зокрема. Запропоновано здійснювати вдосконалення інформаційної складової в розрізі експорту, імпорту та організаційно-процесуального забезпечення виконання контрактів. Для вдосконалення аналітичної складової обґрунтовано використовувати інструменти фундаментального, технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічною діяльністю. Удосконалення результативної складової запропоновано здійснювати в розрізі блоків «імпульс–реакція–дія–результат».

Доведено, що підвищення якості управління взаємодією з потенційними іноземними партнерами передбачає виважений їх відбір на основі мінімізації ризиків, що обумовлює необхідність застосування якісного управлінського інструментарію. У дослідженні розроблено і апробовано економіко-математичну модель оптимізації взаємодії промислових підприємств з потенційними

партнерами на основі мінімізації ризику. Доведено, що модель дозволяє приймати якісні стратегічні рішення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, при цьому забезпечуючи розвиток підприємства за рахунок налагодження взаємовигідних відносин з іноземними партнерами та забезпечує підвищення загального рівня їх економічної безпеки з урахуванням основних видів ризику зовнішньоекономічної діяльності і наявних альтернатив.

Визначено, що вдосконалення інформаційно-аналітичної взаємодії вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами повинно здійснюватись за рахунок мінімізації впливу людського фактора та максимального запровадження електронних сервісів, наприклад інформаційної технології «Єдине вікно». У роботі сформовано науково-методичний підхід щодо аналізу та моніторингу митних ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з визначенням основних індикаторів ризику та їх групуванням відповідно до потреб менеджменту. Розроблено схему інформаційної взаємодії з використанням інформаційного порталу «Єдине вікно» з метою мінімізації негативного впливу таких ризиків на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності та оптимізації взаємодії митних органів і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. На основі такої схеми визначено реакції функціонального підрозділу із забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності на виявлені ризики. Доведено, що за умови вчасного реагування зі сторони менеджменту підприємства, це дозволить уникнути зайвих втрат і репутаційних ризиків.

Виявлено, що одним з нових підходів для вітчизняних реалій функціонування митних органів і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у межах оптимізації процесів контролю діяльності таких суб'єктів, є впровадження системи постмитного аудиту. Визначено, що процедура такого аудиту стандартизована і регулюється трьома міжнародними стандартами, що дозволяє менеджменту підприємств працювати на випередження, враховуючи основні тенденції розвитку вітчизняної митної сфери. Запропоновано менеджменту підприємств реалізацію певних дій, які дозволять оптимізувати процедуру здійснення постмитного аудиту на підприємстві та позитивно

вплинуть на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства, оскільки митні органи у межах кожного етапу такого контролю використовують стандартні схеми і методи взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та здійснюють моніторинг практично всіх аспектів діяльності підприємства.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, інформаційно-аналітичне забезпечення, зовнішньоекономічна діяльність, адаптивне управління, промислове підприємство, митні органи, постмитний аудит.

ANNOTATION

Krymchak L. A. Information and Analytical Provision of Economic Security of Industrial Enterprises' International Economic Activity.

Qualified Scientific Work on the Rights of the Manuscript. – Thesis for a Candidate's Degree (PhD) in Economical Sciences. Specialty 08.00.04 – Economics and Enterprise Management (by Type of Economic Activity). – Khmelnytskyi National University. – Khmelnytskyi, 2019.

The thesis is devoted to the problem on information and analytical provision of economic security of industrial enterprises' international economic activity.

The thesis reveals the theoretical essence of the scientific concept «economic security of the enterprise». It determines the basic functional components of economic security at the enterprise and proves the need to highlight the international economic component. Based on the analysis of scientific approaches to interpreting the concept of economic security, the thesis presents its author's interpretation. It establishes that the basis for making any management decision, in particular in the field of economic security at the enterprise, is information and analytical provision. It proves that the quality and effectiveness of management decision-making depends on the quality of information and analytical provision. It specifies the main functions of information and analytical provision of economic security of the enterprise's international economic activity. Based on the analysis of relevant scientific sources, the thesis clarifies how the main components of information and analytical provision

can be adapted to the economic security of the enterprise's international economic activity.

The thesis determines that adaptive management is based on adaptation, which is an adequate reaction of the system to external factors in the field of economic security of international economic activity. It specifies the main goal of adaptation of economic security of the enterprise's international economic activity. It proves that an important element of adaptive management is information and analytical provision. It presents the algorithm of information and analytical provision of adaptive management in the field of economic security of the enterprise's international economic activity.

The thesis thoroughly analyzes the international economic activity of Ukrainian enterprises at the national and regional levels and determines the main international commercial trends in the country. The analysis of economic entities' activities in Khmelnytskyi region shows that enterprises operate under the conditions of various adverse factors and the trends in their export-import business are partially determined by the influence of these factors.

The thesis justifies the analytical provision of the assessment of risks and threats to the economic security of the enterprise's international economic activity, which consists of the following four stages: identifying adverse factors; creating a system of preventive measures; implementing these preventive measures; evaluating the effectiveness of the measures taken.

The thesis analyzes scientific approaches to evaluating the level of the enterprise's economic security and determines their main pros and cons. It reveals that despite the many findings in this area, the problem of evaluating the level of economic security of the enterprise's international economic activity remains insufficiently studied.

The thesis suggests considering a comprehensive assessment of economic security of the enterprise's international economic activity through the following blocks: diagnostics, management and implementation. The proposed scientific and methodical approach to a comprehensive assessment of economic security of the enterprise's international economic activity involves the evaluation based on three

analytical components (analyzing international economic activity of enterprises; assessing risks and threats to economic security of enterprises' international economic activity; evaluating the level of economic security of enterprises' international economic activity) and makes it possible to create a complex of scenarios for economic security of international economic activity at achieved levels and relevant reaction of management system to them. Based on research findings in the field of economic security, the thesis presents the methodology for evaluating the level of economic security of the enterprise's international economic activity. It justifies the main criteria of this methodology, which include maximizing the marginal profit from international economic activity and minimizing the share of imports in the total amount of enterprise revenue. It proves the need to consider these indicators in real-time mode.

It substantiates the importance of improving the existing toolset of information and analytical provision of economic security of Ukrainian enterprises' international economic activity.

The thesis shows that the risks of economic security of international economic activity can be mitigated due to the methodical work of the analytical management unit. It proves that such analytical work should be regularly provided with prompt and reliable information, taking into account the main trends in the development of an institutional environment and international economic activity. It proposes the following sequence of management processes in the field of economic security and economic security of international economic activity for entities engaged in international economic activity: "information–analysis–reaction–action".

The study of industrial enterprises' activities reveals the need to improve information and analytical provision of economic security of international economic activity, which should be implemented within the information, analytical and effective components of enterprise management and international economic activity. The thesis suggests improving the information component in terms of export, import and organizational and procedural implementation of contracts. It also suggests using the tools of fundamental and technical analysis, as well as the analytical toolset of the security-oriented management of international economic activity to improve the

analytical component. The effective component is proposed to be improved in the context of such blocks as “impulse–reaction–action–result”.

The thesis proves that the improved quality of management of interaction with potential international partners implies their well-considered selection based on risk minimization, which necessitates the use of high-quality management tools. It also presents the author’s economic and mathematical model for optimizing the interaction between industrial enterprises and potential partners based on risk minimization. It confirms that the model allows making informed strategic decisions in the field of international economic activity, while ensuring the development of the enterprise through establishing mutually beneficial relations with international partners and increasing the overall level of their economic security, taking into account the main risks of international economic activity and available alternatives.

The thesis shows that information and analytical interaction between Ukrainian entities engaged in international economic activity and customs authorities should be improved through minimizing the influence of human factors and maximizing the introduction of electronic services, such as the Single-Window system. It formulates the scientific and methodical approach to analyzing and monitoring customs risks by entities engaged in international economic activity by identifying the main risk indicators and grouping them according to management needs. The thesis also presents the scheme of information interaction based on the Single-Window system, which can minimize the negative impact of such risks on the economic security of international economic activity and optimize the interaction between customs authorities and entities engaged in international economic activity. Using such a scheme, one can determine the reactions of the functional unit responsible for ensuring the economic security of international economic activity to the identified risks. The thesis proves that a timely reaction of the management of the enterprise will help to avoid unnecessary losses and reputational risks.

The thesis reveals that one of the new approaches to Ukrainian conditions of the functioning of customs authorities and entities engaged in international economic activity within the optimization of monitoring activities of such entities is the introduction of the post-clearance audit. It determines that the procedure of such audit

is standardized and regulated by three international standards, which allows the management of enterprises to be proactive, taking into account the main trends in the development of Ukrainian customs control. The thesis shows how the management of enterprises can take certain actions that will optimize post-clearance audit at the enterprise and will have a positive impact on economic security of the enterprise's international economic activity since customs authorities use standard schemes and methods of interaction with the entities engaged in international economic activity within each stage of such control and monitor almost all aspects of the enterprise's activities.

Keywords: economic security of the enterprise, information and analytical provision, international economic activity, management decision, adaptive management, industrial enterprise, customs authorities, post-clearance audit.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У монографіях:

1. Кримчак Л. А. Застосування безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання / Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Концептуалізація інституту уповноважених економічних операторів: проблеми забезпечення балансу безпеки та спрощення міжнародної торгівлі : монографія / за заг. ред. І. В. Несторишена та В. А. Туржанського. – Ірпінь–Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. – С. 64–80 (0,66 друк. арк.). *Особистий внесок автора: систематизація наукових підходів до трактування базових понять економічної безпеки в сфері зовнішньоекономічної діяльності (0,31 друк. арк.).*

*У наукових фахових виданнях України та у виданнях,
що включені до міжнародних наукометричних баз даних:*

2. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Бізнес Інформ. – 2019. – № 7. – С. 211–216 (0,47 друк. арк.). *Особистий внесок автора: розроблено пропозиції варіантів дій менеджменту підприємства відповідно до етапів постмитного аудиту (0,37 друк. арк.).*
Індексується і реферується в базах даних: *Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИНЦ, BASE та ін.*

3. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств / Л. А. Кримчак // Бізнес Інформ. – 2019. – № 6. – С. 33–39 (0,50 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних:** *Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИНЦ, BASE та ін.*

4. Кримчак Л. А. Інформаційне забезпечення управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств / Л. А. Кримчак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 6. – Т. 1. – С. 274–276 (0,36 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних: Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.**

5. Кримчак Л. А. Інформаційна взаємодія підприємств з митними органами / Л. А. Кримчак // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – 2018. – № 29 (18). – Т. 2. – С. 206–210 (0,43 друк. арк.).

6. Кримчак Л. А. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Бізнес Інформ. – 2017. – № 9. – С. 39–44 (0,60 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції (0,48 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИНЦ, BASE та ін.**

7. Кримчак Л. А. Сучасні виклики економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах трансформації зовнішнього середовища / Л. А. Кримчак, Н. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2017. – № 2. – Т. 2. – С. 201–205 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок автора: дослідження сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах економічних та політичних трансформацій (0,40 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних: Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.**

8. Кримчак Л. А. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах пошуку нових ринків для вітчизняних суб'єктів господарювання / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 3. – Т. 2. – С. 221–225

(0,33 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення місця та ролі адаптації підприємства при виході на нові ринки (0,26 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

9. Кримчак Л. А. Загрози, тенденції та виклики діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 3. – Т. 2. – С. 131–133 (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення основних проблем функціонування вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (0,33 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

У зарубіжних наукових періодичних виданнях:

10. Кримчак Л. А. Аналітична складова визначення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств / Л. А. Кримчак // European journal of economics and management. – 2019. – Vol. 5. – Issue 1. – Pp. 79–85 (0,64 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus.*

11. Lyudmyla Krymchak. Theoretical essence of economic security control mechanism of external economic activity at enterprises / L. Krymchak, Y. Rudnichenko // International journal of economics and society. – December 2016. – Vol. 2. – Issue 8. – Pp. 13–18 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення елементів механізму управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства та основні проблеми побудови механізму (0,41 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Google Scholar, Scientific Indexing Services, WorldCat, Infobase Index, CiteSeerX.*

У матеріалах конференцій та інших наукових виданнях:

12. Кримчак Л. А. Формування механізму інформаційно-аналітичного забезпечення процесів управління в сфері економічної безпеки

зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Л. А. Кримчак // Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики : зб. тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 квітня 2019 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – С. 84–86 (0,24 друк. арк.).

13. Кримчак Л. А. Зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних підприємств: аналіз стану, тенденцій та факторів впливу / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 26–27 жовтня 2017 р.). – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. – С. 122–125 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок автора: аналіз сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємств (0,17 друк. арк.).*

14. Кримчак Л. А. Вплив євроінтеграційних процесів на середовище функціонування та економічну безпеку фінансових установ / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі : зб. тез наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 11–24 вересня 2017 р.). – Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи, 2017. – С. 24–26 (0,13 друк. арк.). *Особистий внесок автора: дослідження інституціональної природи середовища функціонування фінансових установ (0,1 друк. арк.).*

15. Кримчак Л. А. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції України / Л. А. Кримчак // Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 травня 2017 р.). – Київ : Алерта, 2017. – С. 102–106 (0,19 друк. арк.).

16. Кримчак Л. А. Механізм управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства: структура механізму та проблеми побудови / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Міжнародні економічні відносини в розвитку бізнес-процесів, підвищенні людського потенціалу та забезпеченні ефектів євроінтеграції України : матеріали

XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 листопада 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 76–80 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок автора: аналіз основних проблем побудови механізму управління економічною безпекою підприємства (0,17 друк. арк.).*

17. Кримчак Л. А. Переваги та ризики економічної безпеки вітчизняних підприємств-суб'єктів ЗЕД в умовах виходу на ринок ЄС / Л. А. Кримчак // Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 23 листопада 2016 р.). – Львів : Алерта, 2016. – С. 146–148. (0,16 друк. арк.).

18. Кримчак Л. А. Адаптаційна складова формування економічної безпеки на макро- та мікрорівні / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (6–8 жовтня 2016 р., м. Хмельницький – м. Кам'янець Подільський). – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2016. – С. 192–193 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення впливу адаптації на економічну безпеку підприємства (0,15 друк. арк.).*

19. Кримчак Л. А. Сучасні тенденції формування економічної безпеки підприємств при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Розвиток інституту уповноваженого економічного оператора в контексті імплементації Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі ВМО : зб. наук. пр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Хмельницький–м. Ірпінь, 15 вересня 2016 р.). – Хмельницький : НДЦ митної справи НДІ фіскальної політики УДФСУ, 2016. – С. 11–14 (0,18 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення основних аспектів формування економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності (0,13 друк. арк.).*

20. Кримчак Л. А. Інформаційна безпека підприємства – актуальність сьогодення / Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми комп'ютерних технологій 2016 : зб. наук. пр. Десятої міжнар. наук.-техн. конф. (м. Хмельницький, 31 травня 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 108–112 (0,22 друк. арк.).

21. Кримчак Л. А. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки вітчизняних підприємств в умовах виходу на зовнішні ринки / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26–28 травня 2016 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – С. 54–57 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок автора: дослідження тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств при виході на зовнішні ринки (0,17 друк. арк.).*

22. Кримчак Л. А. Виклики та загрози діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак // Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 25–26 березня 2016 р.). – Черкаси : вид-во, 2016. – С. 109–112 (0,20 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ....	
1.1. Науково-теоретичні засади трактування категорії «економічна безпека підприємства».....	28
1.2. Роль та місце інформаційно-аналітичної складової у забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства...	45
1.3. Особливості адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств.....	65
Висновки до розділу 1.....	84
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	
2.1. Сучасні тенденції та стан зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних промислових підприємств.....	87
2.2. Визначення особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств Хмельницької області.....	108
2.3. Науково-методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств.....	123
Висновки до розділу 2.....	145
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	
3.1. Організаційні компоненти формування інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств.....	148

	18
3.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення мінімізації ризиків при взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з іноземними партнерами.....	165
3.3. Науково-методичне забезпечення інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами.....	185
Висновки до розділу 3.....	206
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215
ДОДАТКИ.....	238

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах господарювання більшість вітчизняних промислових підприємств здатні забезпечити своє довгострокове функціонування завдяки здійсненню зовнішньоекономічної діяльності, освоєнню нових ринків, а також ефективній взаємодії з контрагентами у межах інституційного середовища. Однак, трансформаційні процеси ринкового середовища, які торкнулися всіх аспектів діяльності підприємств, чинять найбільший вплив саме на сферу зовнішньоекономічної діяльності. Активізація існуючих загроз та виникнення нових, вимагає від менеджменту підприємств впровадження сучасних механізмів управління саме в сфері економічної безпеки. Важливу роль при цьому відіграє здатність керівництва підприємства приймати виважені та раціональні управлінські рішення. Це стає можливим завдяки формуванню на підприємстві системи інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. Така система повинна відповідати вимогам сучасного інформаційного суспільства, потребам суб'єктів управління, а також комплексно розкривати інформаційні та аналітичні аспекти управлінської діяльності.

Відповідно, проблематика інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних промислових підприємств є досить актуальною та потребує ґрунтовних досліджень.

Теоретико-методичні основи функціонування та розвитку промислових підприємств, особливо їх зовнішньоекономічної діяльності, завжди були об'єктом уваги багатьох вітчизняних науковців. Серед них варто відзначити праці Бережнюка І. Г., Гончар О. І., Довбні С. Б., Донець Л. І., Назарова Н. К., Орлова О. О., Пісьмаченко Л. М., Покропивного С. Ф., Рясних Є. Г., Стадник В. В., Тюріної Н. М., Чорної Л. О. та інших. Вагомий внесок у дослідження проблем економічної безпеки підприємств зробили такі науковці, як: Васильців Т. Г., Войнаренко М. П., Гавловська Н. І., Домашенко М. Д., Геєць В. М., Жаліло Я. А., Ілляшенко О. В., Козаченко Г. В., Копитко М. І., Лук'янова В. В., Ляшенко О. М.,

Момот Т. В., Мунтіян В. І., Нижник В. М., Погорелов Ю. С., Рудніченко Є. М., Савіна Г. Г., Хрущ Н. А., Шемаєва Л. Г.

Враховуючи високу наукову цінність напрацювань названих вчених, варто зазначити, що певне коло питань залишається недостатньо дослідженими. Зокрема, інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств потребує розробки ефективного інформаційно-аналітичного інструментарію, дослідження науково-методичних підходів до формування інформаційної та аналітичної складових взаємодії вітчизняних підприємств з іноземними партнерами та інституційним середовищем, зокрема з митними органами. Необхідність подальшого дослідження даних питань та їх наукове значення обумовило вибір теми дисертаційної роботи, її мету, завдання, об'єкт, предмет, структуру, теоретичну та практичну значимість.

Зв'язок роботи із науковими планами, програмами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи Хмельницького національного університету. У межах держбюджетної теми № 7Б – 2016 «Моделі та технології формування кластерів в стратегіях інституційного розвитку соціально-економічних систем» (номер державної реєстрації 0116U001551) автором розроблено пропозиції щодо стратегічного вибору потенційних контрагентів з використанням моделі оптимізації взаємодії підприємства з іноземними партнерами. Під час виконання держбюджетної теми № 4Б – 2017 «Управління інноваціями у плануванні і маркетингу на засадах маржинального підходу» (номер державної реєстрації 0117U001169) автором розроблено пропозиції щодо удосконалення інформаційно-аналітичних процесів в управлінні діяльністю промислових підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних положень та розробка теоретико-методичних підходів і науково-практичних рекомендацій щодо формування інформаційно-аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Для досягнення поставленої мети в роботі поставлено та вирішено наступні завдання:

- досліджено теоретичне наповнення категоріально-понятійного апарату управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства та його економічною безпекою;
- здійснено аналіз процесу формування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства;
- обґрунтовано науково-методичні основи комплексного оцінювання стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств;
- розроблено науково-методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства;
- обґрунтовано та вдосконалено інструментарій інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства;
- побудовано модель оптимізації взаємодії підприємства з іноземними партнерами;
- сформовано інформаційно-аналітичний інструментарій взаємодії підприємства з митними органами;
- вдосконалено інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в контексті впровадження постмитного аудиту.

Об'єктом дослідження є процес формування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Предметом дослідження є теоретичні, науково-методичні та прикладні аспекти формування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Методи дослідження. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення теорії інституціоналізму та безпекології, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені проблемам інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, зокрема економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

У процесі вирішення поставлених завдань використано наступні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення, системного аналізу та синтезу – при дослідженні теоретичних основ інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства (підрозділ 1.2); експертного оцінювання – для визначення факторів деструктивного впливу на економічну безпеку машинобудівних підприємств Хмельницької області (підрозділ 2.2); графічні методи – для ілюстрації результатів дослідження (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2); економіко-статистичні – для визначення стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємств (підрозділи 2.1, 2.2); систематизації та порівняння – для дослідження наукових підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства (підрозділ 2.3); економіко-математичного моделювання – для розробки авторської моделі оптимальної взаємодії підприємства з потенційними партнерами (підрозділ 3.2); логічного узагальнення – для теоретичних узагальнень і висновків за результатами дослідження (висновки).

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, матеріали Державної служби статистики України та Головного управління статистики у Хмельницькій області, публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, періодичні видання, офіційні звіти та аналітичні публікації провідних міжнародних економічних організацій, матеріали вітчизняних і міжнародних конференцій, інформація, розміщена в мережі Internet, власні авторські дослідження, матеріали первинного обліку та статистичної звітності окремих машинобудівних підприємств Хмельницької області.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у розробці теоретико-методичних основ і науково-практичних рекомендацій щодо формування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Найбільш важливі наукові результати, що висвітлюють новизну проведеного дослідження, полягають в наступному:

удосконалено:

– інструментарій інформаційно-аналітичного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає удосконалення: інформаційної складової забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства у розрізі трьох компонент (експорт, імпорт та організаційно-процесуальне забезпечення виконання контрактів), аналітичної складової (з використанням інструментів фундаментального та технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнтованого управління) та результативної складової;

– науково-методичний підхід щодо оптимізації взаємодії вітчизняних підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з іноземними партнерами, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає формування оптимізаційної моделі на основі мінімізації ризиків, яка дозволяє підприємствам підвищити загальний рівень їх економічної безпеки та обґрунтувати вибір контрагента з урахуванням основних видів ризику зовнішньоекономічної діяльності і наявних альтернатив;

– теоретико-методичні засади управління процесом інформаційної взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає формування науково-методичного підходу до аналізу та моніторингу митних ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з подальшою розробкою превентивних дій у межах кожної групи ризиків, що дозволяє уникнути зайвих втрат і репутаційних ризиків при здійсненні зовнішньоекономічних операцій та митному оформленні товарів;

– науково-методичний підхід до формування інформаційного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності у контексті

впровадження постмитного аудиту, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає формування чіткої послідовності дій менеджменту підприємства у межах основних етапів постмитного аудиту, починаючи від внутрішнього аналізу діяльності підприємства до організації інформаційно-комунікаційної взаємодії менеджменту підприємства з аудиторською групою, що дозволить значно спростити процедуру постмитного аудиту і забезпечить підвищення ефективності взаємодії з митними органами;

– категоріально-понятійний апарат управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства та його економічною безпекою, а саме визначення поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства», під яким, на відміну від існуючих, варто розуміти цілеспрямований процес управління інформаційними ресурсами шляхом збору, накопичення, систематизації, опрацювання інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства та надання необхідних аналітичних відомостей структурним підрозділам та керівництву підприємства, з метою забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності;

набули подальшого розвитку:

– процес інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що, на відміну від існуючого, передбачає виділення інституційного, планово-організаційного, обліково-аналітичного та контрольного-мотиваційного блоків, що дозволяє на основі аналітичних даних приймати ефективні управлінські рішення;

– науково-методичний підхід щодо здійснення комплексного оцінювання стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств, який, на відміну від існуючих, передбачає реалізацію процесу оцінювання на основі трикомпонентної аналітичної складової: аналізу зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оцінювання ризиків та загроз економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств, та дозволяє сформулювати комплекс сценаріїв досягнутих рівнів економічної безпеки

зовнішньоекономічної діяльності та відповідної реакції на них управлінської системи підприємства;

– науково-методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що, на відміну від існуючих підходів, передбачає здійснення оцінювання на основі критеріїв максимізації маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації частки імпорту в загальному обсязі виручки підприємства, що дає змогу при розгляді даних показників в динаміці оперативно визначити рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, мають науково-прикладне значення й можуть бути використані для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Розробки та рекомендації автора схвалені та впроваджені у практичну діяльність Летичівської районної державної адміністрації Хмельницької області (довідка № 42/04-06-815/2019 від 10.04.2019 р.); ПАТ «Завод «Темп» (довідка № 116/19 від 19.02.2019 р.); ТОВ «Завод «Атонмаш» (довідка № 124 від 21.03.2019 р.); ДП «Новатор» (довідка № 125/04/19 від 04.06.2019 р.).

Науково-теоретичні положення та практичні результати дослідження використовуються у навчальному процесі Хмельницького національного університету при викладанні навчальних дисциплін «Сучасні технології управління», «Державне та регіональне управління» (довідка № 54 від 26.04.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням і містить авторські розробки щодо вдосконалення процесу формування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Усі результати, викладені в дисертаційній роботі, отримані здобувачем самостійно і знайшли відображення в опублікованих працях автора. З робіт, опублікованих у співавторстві, використано тільки ті ідеї та положення, що належать автору особисто.

Апробація результатів дослідження. Одержані результати наукового дослідження, висновки й пропозиції доповідалися та були схвалені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні проблеми комп'ютерних технологій» (м. Хмельницький, 19–20 травня 2016 р.); «Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки» (м. Черкаси, 25–26 березня 2016 р.); «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» (м. Полтава, 26–28 травня 2016 р.); «Розвиток інституту уповноваженого економічного оператора в контексті імплементації Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі ВМО» (м. Хмельницький – м. Ірпінь, 15 вересня 2016 р.); «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика» (м. Хмельницький – м. Кам'янець Подільський, 6–8 жовтня 2016 р.); «Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України» (м. Львів, 23 листопада 2016 р.); «Міжнародні економічні відносини в розвитку бізнес-процесів, підвищенні людського потенціалу та забезпеченні ефектів євроінтеграції України» (м. Хмельницький, 30 листопада 2016 р.); «Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС» (м. Львів, 24 травня 2017 р.); «Актуальні проблеми забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі» (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 11–24 вересня 2017 р.); «Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання» (м. Харків, 26–27 жовтня 2017 р.); «Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики» (м. Львів, 19 квітня 2019 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 22 наукові праці, із них: 1 – розділ колективної монографії; 8 статей – у наукових фахових виданнях України; 2 статті – у зарубіжних періодичних наукових виданнях; 11 тез доповідей – у збірниках матеріалів наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 7,61 друк. арк., з них особисто автору належить 6,39 друк. арк.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації складає 259 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить: 19 таблиць, з яких 7 займають 9 повних сторінок; 74 рисунки, 10 з яких займають повні сторінки; анотацію на 15 сторінках; 5 додатків на 22 сторінках; список використаних джерел, який нараховує 187 найменувань і розміщений на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Науково-теоретичні засади трактування категорії «економічна безпека підприємства»

Сьогодні вітчизняні суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність під вагомим впливом різноманітних факторів, які великою мірою визначають напрям та темп їх функціонування і розвитку. Успішна діяльність підприємства значно залежить від вміння вчасно розпізнати прояви негативного впливу таких факторів та «увімкнути» власні захисні механізми. Формування захисних механізмів, їх упорядкування та організація є основою економічної безпеки підприємства, яка стала досить актуальною темою досліджень останніх років серед науковців та менеджменту підприємств.

Хронологію розвитку економічної безпеки як наукової категорії можна зустріти в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених [26; 131; 56; 90]. Варто згадати той факт, що на теренах нашої держави початок наукового дослідження економічної безпеки на різних рівнях ієрархії управління припав на початок 1990-х років. Таке досить пізнє розуміння необхідності вивчення даного питання (порівняно, наприклад, зі створенням міжнародної асоціації забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу в 1940-х роках) логічно пояснюється здобуттям незалежності українською державою і, відповідно, зміною умов функціонування народного господарства, формуванням нового законодавства тощо.

Перехід від командної до ринкової економіки спричинив необхідність пошуку вітчизняними суб'єктами господарювання нової концепції управління та самостійного забезпечення економічної безпеки їх функціонування.

На початковому етапі економічна безпека розглядалася на рівні національної економіки. Так, в Концепції економічної безпеки України [67], яка була ухвалена в 1998 р. та втратила чинність в 2003 р. згадувалось, що «економічна безпека держави – це спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих варіантів розвитку подій, а також здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз». На сьогодні Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [101] термін «економічна безпека» визначено наступним чином: «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання».

Сьогодні в економічній безпекології економічна безпека є центральною категорією та розглядається за вертикаллю «національна економіка – регіон (галузь) – суб'єкт господарської діяльності» [64]. В роботі Т. Г. Васильціва [16] запропоновано розглядати національну економічну безпеку за такими елементами, як: економічна безпека регіону, галузі та сектора економіки. Причому необхідно розглядати ці складові у взаємозв'язку та з точки зору системного підходу. Роль економічної безпеки суб'єкта господарювання в цій вертикалі, яка пояснюється причинно-наслідковим зв'язком категорій, та її місце зображено на рис. 1.1.

Взаємозв'язок економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємства досліджені у праці Д. Ламберта [175]. Французький науковець розглядає економічну безпеку підприємства як один із елементів захисту національної економіки.

На рівні держави та регіону економічну безпеку розглядають як: «захищеність інтересів на всіх рівнях економічних відносин і забезпеченості держави і регіонів економічними ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань, захищеність фінансової, інвестиційної та інших систем, а також системи ціноутворення, яка характеризується

збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити економічну стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної і регіональної економічних систем та економічне зростання, забезпечення якості економічних інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на економічний стан держави та регіонів» [30].

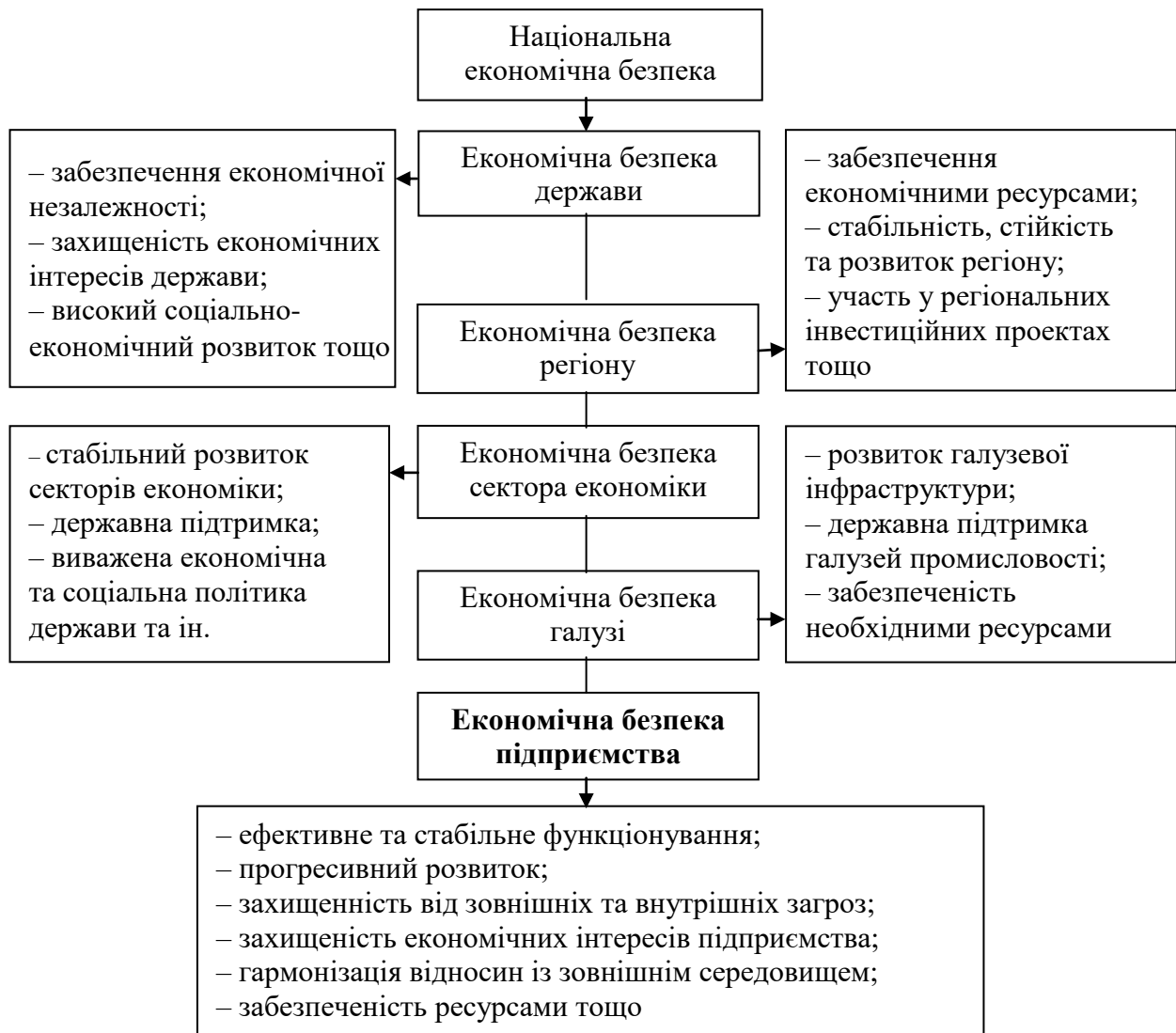

Рис. 1.1. Місце економічної безпеки підприємства в економічній безпекології*

* розроблено автором

П. Пашко та І. Бережнюк [95, с. 24] позиціонують економічну безпеку держави як: «стан економічного забезпечення національної безпеки держави, загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний, збалансований і стабільний розвиток економічної системи держави, забезпечення самодостатності

та стійкості системи, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам». Як складну багатофакторну категорію, що «характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» економічну безпеку держави розглядає Я. Жаліло [48].

На рівні регіону економічна безпека характеризується як: «здатність регіону протистояти негативному впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ і ефективно використовувати потенціал регіону» [126].

Економічну безпеку підприємництва як сектора економіки розглянуто в праці Т. Васильціва [16]. Причому науковець розмежовує поняття «економічна безпека підприємництва», «економічна безпека підприємства» та «економічна безпека підприємницької діяльності», зазначаючи при цьому, що два останніх поняття входять до складу категорії «економічна безпека підприємництва». Таким чином, економічна безпека підприємництва як сектора економіки являє собою стан системи регулювання, а також рівень розвитку підприємництва, за якого дотримуються гарантії захищеності життєво важливих інтересів окремо взятих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва [18].

В. Нижник зазначає, що «під економічною безпекою варто розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку національної економіки» [102, с. 247]. Автор також зазначає, що економічна безпека – це складне багатофакторне поняття, найважливішими чинниками якого є: економічна незалежність, стабільність та стійкість економіки, здатність до саморозвитку та прогресу (рис. 1.2).

На нашу думку, сьогодні доцільно виділити та акцентувати увагу на такому чиннику, як адаптивність, що є елементом економічної безпеки будь-якої системи. Адаптивність (рис. 1.2) є властивістю, яка передбачає здатність системи пристосовувати внутрішні параметри до змін та вимог зовнішнього середовища.

Рис. 1.2. Ключові елементи категорії «економічна безпека»*

* узагальнено автором на основі [102, с. 247]

Зображені на рис. 1.2 елементи економічної безпеки автори приписують, головним чином, до економічної безпеки національного рівня. Проте, на нашу думку, вони є характерними на всіх рівнях ієрархії управління. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку економічна безпека є не лише передумовою здійснення стабільної діяльності та розвитку підприємства, а й головною умовою його функціонування взагалі.

Не дивлячись на значну кількість напрацювань в сфері економічної безпеки, необхідно зазначити, що донині відбувається ще становлення понятійно-категорійного апарату економічної безпекології, вивчаються причинно-наслідкові зв'язки структурних елементів, невпинно розвивається методологія оцінювання економічної безпеки. Однак, попри численність досліджень, зокрема тих, об'єктом яких є вивчення економічної безпеки суб'єкта господарювання, не існує єдиного універсального трактування поняття «економічна безпека підприємства», яке б охоплювало весь науковий зміст та сутність даної економічної категорії. На думку Г. Козаченко та Т. Адаменко [61], всі наявні тлумачення поняття характеризуються незавершеністю та певною декларативністю, а притаманне їм розмаїття, багатоплановість та багатогранність, за словами О. Ілляшенко [56], потребують впорядкування визначень поняття «економічна безпека підприємства».

Розглядаючи наукові трактування економічної безпеки підприємства, необхідно зазначити, що найчастіше вітчизняні науковці розглядають його в наступних варіантах:

- як стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз [87; 29; 152; 114];
- як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [107; 56; 155];
- як стійке функціонування суб'єкта [126; 31; 163];
- як комплекс заходів щодо забезпечення функціонування підприємства [31; 153; 113];
- як стан захищеності інтересів підприємства [131; 161; 93];
- як наявність конкурентних переваг [16; 44, с. 14];
- як міра гармонізації інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища [62].

Так, наприклад, І. Шульга [164, с. 42] визначає економічну безпеку як «сукупність економічних відносин, пов'язаних з управлінням діяльністю суб'єкта господарювання шляхом мінімізації впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей».

З іншого боку, представник зарубіжної економічної школи Є. А. Олейніков [107], визначає економічну безпеку підприємства як «стан найефективнішого

використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стійкого функціонування підприємства у теперішньому та майбутньому часі». Ототожнення економічної безпеки з ефективністю використання ресурсів підприємства є досить поширеним у зарубіжній науковій літературі. Такої ж думки дотримується російський науковець О. А. Фірсова [155], позиціонуючи економічну безпеку підприємства як «стан найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів з метою запобігання (нейтралізації, ліквідації) загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки».

Більш повне тлумачення економічної безпеки підприємства представлено в дослідженні М. І. Копитко [68], яке автор позиціонує як «комплексне поняття, що демонструє стан і здатність промислового підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб захиститися від факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також швидко мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки загроз і небезпек, адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість праці працівників».

Часто в науковій літературі можна зустріти ототожнення економічної безпеки підприємства з його конкурентоспроможністю. Так, з авторської позиції І. Башинської [44] видно, що економічна безпека підприємства – це «стан економічної системи, що характеризується наявністю конкурентних переваг, які досягаються ефективним використанням існуючих власних і залучених ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу заходів з метою підтримання нормальних умов працездатності системи для максимального досягнення поставлених цілей у коротко- та довгостроковому періоді в умовах постійної зміни навколишнього середовища». Однак, варто зазначити, що поняття «економічна безпека підприємства» є значно ширшим поняттям та включає не лише наявність конкурентних переваг, а й захищеність інтересів підприємства і самої діяльності від руйнівного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, стан узгодженості інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього

середовища тощо. Тобто, не можна стверджувати, що те чи інше наукове тлумачення категорії економічної безпеки підприємства є помилковим. Більш доцільно розглядати його комплексно.

Більше авторських позицій щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства» подано в додатку А.

Таким чином, всі проаналізовані визначення категорії «економічна безпека підприємства» часто відрізняються за своїм змістом, проте здійснений аналіз дозволяє класифікувати їх у підходи, відповідно до їхнього змісту. В табл. 1.1 зведено підходи, які найчастіше зустрічаються в економічній науковій літературі.

Найбільш поширеним підходом до трактування поняття «економічна безпека підприємства» є захисний. Економічну безпеку підприємства розглядають як стан захищеності від впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ. Визначальними атрибутивними поняттями цієї категорії є «загроза» та «захищеність».

«Загроза – це об'єктивізований чинник потенційно негативного впливу» [131]. Однак, якщо загроза сприймається та розглядається науковцями більш-менш однозначно як ймовірність настання негативних умов, то «захищеність» в розрізі розгляду даного підходу необхідно розглядати критично.

У дослідженнях В. Кузьомка [85] розкрито зміст поняття «захищеність». Відповідно, його суть зводиться до перебування об'єкту захисту під захистом, «під щитом». Тобто, як пояснює автор, об'єкт знаходиться у безпеці лише тоді, коли перебуває відмежованим від зовнішнього середовища. Сутність безпеки реалізується, звичайно, але це, в свою чергу, суперечить суті самого підприємства як відкритої соціально-економічної системи. Адже підприємство за своєю природою не може функціонувати ізольовано від зовнішнього світу. Захисний механізм в такому випадку повинен вводитися в дію в разі необхідності, тобто при виникненні загрози реальної чи потенційної, та бути елементом системи управління в сфері економічної безпеки підприємства.

В межах процесного підходу відбувається дослідження кожного процесу діяльності підприємства, що має вплив на забезпечення його економічної діяльності. Реалізація головної мети економічної безпеки залежить від її забезпечення на всіх поточних процесах господарської діяльності.

**Характеристика підходів
до визначення поняття «економічна безпека підприємства»***

Характеристика підходу	Шляхи забезпечення ЕБП (відповідно до підходу)	Фактори впливу	Об'єкти впливу
Захисний підхід [29; 87; 93; 113; 114; 131; 152]			
Захищеність діяльності підприємства, його потенціалу та економічних інтересів від деструктивного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища	Гармонізація відносин із суб'єктами зовнішнього середовища, наявність ресурсів та їх ефективне використання, швидка адаптація до змін зовнішнього середовища	Загрози, ризики, невизначеність, зміни зовнішнього оточення	Підприємство в цілому, інтереси, потенціал
Процесний підхід [16; 31; 69; 124; 126; 153]			
Ефективне управління діяльністю підприємства та поточними процесами, що забезпечують стабільне функціонування підприємства	Використання корпоративних ресурсів і можливостей, мінімізація негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, впровадження дієвої економічної політики	Зовнішнє та внутрішнє середовища	Функціонування (діяльність), розвиток, фінансова стійкість
Ресурсно-функціональний підхід [56; 107; 155]			
Найбільш повне та ефективне використання ресурсів підприємства	Аналіз наявних корпоративних та залучених ресурсів, забезпечення максимально ефективного їх використання	Загрози, ризики	Корпоративні ресурси
Стійкісний підхід [47; 140; 141; 156; 163]			
Економічна та фінансова стійкість підприємства, стабільний розвиток	Ефективне використання ресурсів підприємства, швидка адаптація до змін умов функціонування	Зовнішні та внутрішні загрози	Функціонування та розвиток, цілі та місії підприємств
Конкурентний підхід [16; 44]			
Наявність конкурентних переваг та їх використання	Ефективне використання власних та залучених ресурсів, реалізація конкурентних переваг	Зміни навколишнього середовища	Стан економічної системи
Гармонізаційний підхід [62]			
Узгодження економічних інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища	Впровадження заходів щодо адаптації діяльності підприємства до змін зовнішнього середовища	Існуючі та потенційні загрози	Економічні інтереси
Стратегічний підхід [161]			
Реалізація стратегічних інтересів підприємства	Захист від загроз та використання можливостей, що надаються зовнішнім середовищем	Існуючі та потенційні загрози	Стратегічні інтереси підприємства

* сформовано автором на основі опрацювання наукових джерел

Відповідно до ресурсно-функціонального підходу економічна безпека підприємства являє собою найбільш повне та ефективне використання ресурсів. Науковці виділяють сім основних функціональних складових економічної безпеки: техніко-технологічна, інформаційна, фінансова, правова, екологічна, кадрова і силова [90]. Деякі літературні джерела містять ще ринкову, інтерфейсну, міжнародну та ресурсну [103], інтелектуальну складові [60, с.204]. Забезпечення економічної безпеки підприємства за цим підходом відбувається за всіма вказаними напрямками (рис. 1.3.).

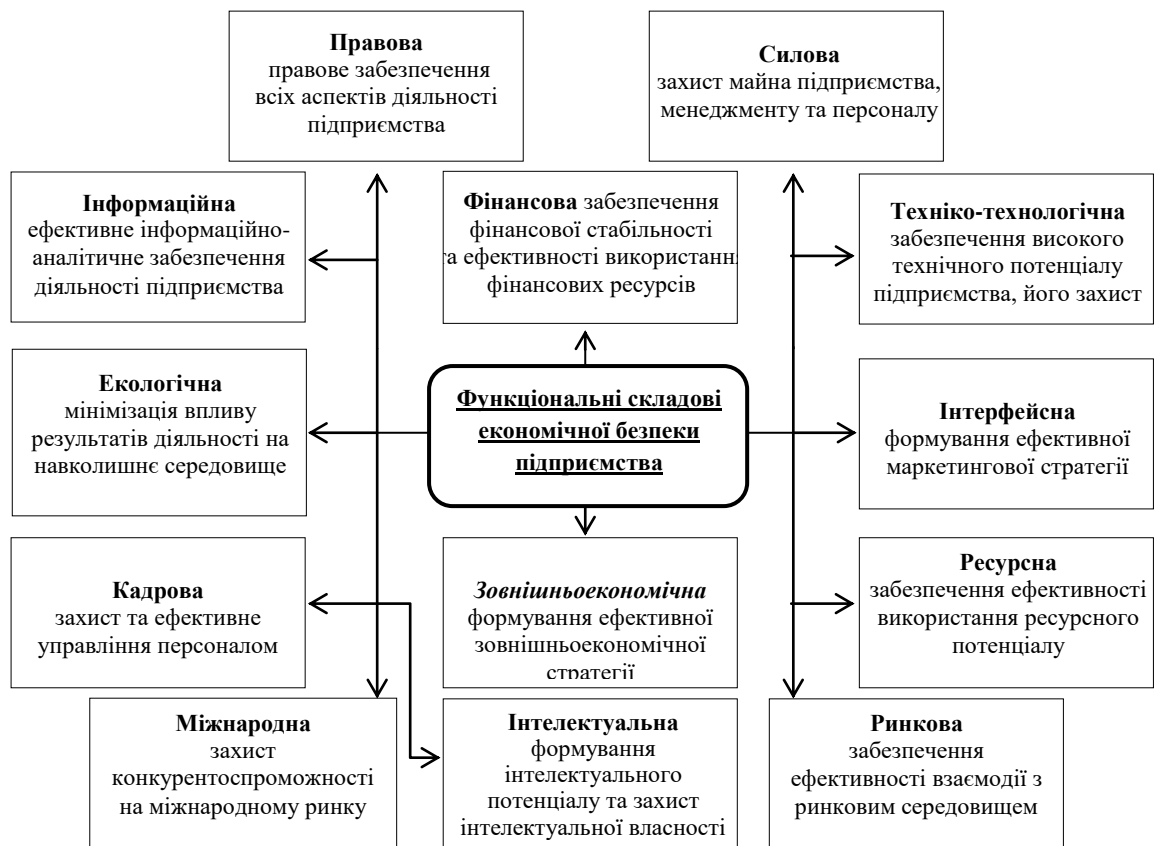

Рис. 1.3. Функціональні складові економічної безпеки підприємства*
* розроблено автором на основі [90; 103; 60, с. 244]

Як одну з функціональних складових варто розглядати, на нашу думку, зовнішньоекономічну складову. Найбільш актуальною вона є для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що є основою нашого дослідження. Основний напрям роботи щодо забезпечення економічної безпеки підприємства в межах визначеної складової повинен включати: дослідження кон'юнктури зовнішніх ринків, пошук перспективних ринків та розробку шляхів виходу на них, пошук партнерів за зовнішньоторговельним контрактом та оцінювання рівня їх

економічної безпеки, оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, визначення «слабких сторін» зовнішньоекономічної діяльності та впровадження відповідних заходів щодо їх усунення, впровадження механізму підвищення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення оптимальної взаємодії з потенційними контрагентами.

Стійкісний підхід до тлумачення економічної безпеки підприємства передбачає сутність останньої в забезпеченні найважливіших властивостей функціонування – фінансової стійкості та стабільності розвитку підприємства.

Часто серед науковців зустрічаються прихильники комплексного підходу. Суть його полягає в поєднанні декількох підходів, що, з одного боку, дозволяє всебічно розглянути зміст категорії «економічна безпека підприємства», проте з іншого, – таке розширене наповнення поняття призводить до втрати чіткості самого змісту. Зрозуміло, що і сам механізм забезпечення економічної безпеки не матиме чітких меж.

Іноді в наукових колах економічну безпеку підприємства ототожнюють з наявністю у суб'єкта господарювання конкурентних переваг. Забезпечення належного рівня економічної безпеки зводиться до забезпечення власної конкурентоспроможності підприємством відповідно до конкурентного підходу.

Досить цікавим та складним з точки зору забезпечення економічної безпеки є гармонізаційний підхід. Економічна безпека трактується як узгодженість власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство. Так, класичним прикладом даного підходу є праця науковців Г. Козаченко, В. Пономарьова та О. Ляшенка [62]. Вся складність підходу полягає в знаходженні консенсусу із суб'єктами зовнішнього середовища. Значна кількість контрагентів з власними інтересами та й умови зовнішнього оточення, що постійно змінюються, породжують деяку проблематичність в забезпеченні економічної безпеки. Для визначення міри гармонізації необхідно, перш за все, сформулювати інтереси підприємства та інтереси суб'єктів зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство. Для цього необхідно володіти відповідною інформацією, якої часто бракує, особливо при визначенні

інтересів контрагентів. В цьому випадку велика увага приділяється інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності підприємства.

Після формулювання інтересів підприємства та суб'єктів взаємодії необхідно провести смисловий аналіз на основі співставлення інтересів. Суть аналізу полягає в отриманні відповідей на запитання: чи достатньо чітко визначені інтереси підприємства та суб'єкта взаємодії; чи збігаються інтереси обох сторін та в якій мірі; чи є між інтересами сторін протиріччя і до чого вони зводяться; характер протиріч; причини протиріч та шляхи їх усунення тощо. В результаті даного аналізу визначається збіг або суперечливість інтересів підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища, з яким воно взаємодіє. Інтерпретація результату матиме наступне значення: інтереси підприємства та суб'єктів взаємодії збігаються (повністю або частково); інтереси не збігаються (повністю або частково); інтереси суперечать один одному. Як свідчить практика діяльності вітчизняних підприємств, результати смислового аналізу, як правило, є такими: частина інтересів збігаються, частина – ні, а частина є суперечливими. Таке структурування співвідношення інтересів дає змогу зробити необхідні висновки про рівень економічної безпеки підприємства [62, с. 104–117].

З точки зору представників даного підходу [62], рівень економічної безпеки підприємства є високим, якщо більша частина інтересів підприємства збігається з інтересами суб'єктів взаємодії, в результаті чого підприємство отримує прибуток. З іншого боку, якщо інтереси не збігаються, а підприємство все ж отримує прибуток, то, швидше за все, були зроблені помилки під час формулювання інтересів та похибки смислового аналізу. Таким чином, важливим в даному випадку стає пошук шляхів оптимізації взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища.

Системний підхід до тлумачення економічної безпеки підприємства передбачає визначення змісту поняття через інтеграцію всіх структурних елементів в єдину систему, що допоможе отримати цілісну картину функціонування підприємства та забезпечення його економічної безпеки.

Розгляд економічної безпеки з точки зору системності викликає сьогодні значний інтерес у науковців. Адже, зі слів Г. Козаченко та Ю. Погорелова,

«системотворення, тобто використання системної методології у поясненні закономірностей забезпечення економічної безпеки держави, регіону або підприємства, є основоположним процесом в економічній безпекології» [64].

Головна суть стратегічного підходу полягає в забезпеченні стійкого довгострокового функціонування підприємства через реалізацію власних економічних інтересів. Забезпечення безпеки можливе шляхом здійснення захисту від потенційних та наявних загроз, а також шляхом активного використання можливостей, що надає зовнішнє середовище.

Здійснена систематизація наукових підходів до тлумачення поняття «економічна безпека підприємства» дозволяє провести більш глибокий аналіз існуючих трактувань даного поняття та визначити імперативні поняття [57] того чи іншого підходу, об'єкти захисту та впливу [25], які виділяють науковці в кожному підході. Так, об'єктами захисту в межах досліджених підходів найчастіше науковці зазначають:

- інтереси підприємства [131; 153] (економічні інтереси підприємства [161; 62; 93]);
- стан підприємства в цілому [87; 140; 114];
- діяльність підприємства [31; 124; 152; 16];
- потенціал підприємства [29];
- розвиток підприємства [126; 163];
- стабільне функціонування підприємства [141];
- конкурентні переваги [44; 16];
- ресурси підприємства [107; 56].

У роботі Н. К. Назарова та І. О. Баранніка [99] зазначено, що об'єктами захисту економічної безпеки підприємства є його інтереси та цінності. Зокрема, цінності автор поділяє на матеріальні, до яких відносить майно, кошти, цінні папери, нерухомість, та нематеріальні – репутація, бренд, об'єкти інтелектуальної власності, конфіденційна інформація, комерційна таємниця.

До об'єктів впливу деструктивного характеру на економічну безпеку підприємства відносять:

- загрози та ризики [141; 131; 62; 156; 29; 142; 161; 152; 93; 164; 113; 56];

- зовнішнє і внутрішнє середовища [16; 87; 47; 140];
- невизначеність [131];
- умови розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [124];
- економічну нестабільність [126];
- зміни зовнішнього оточення [153] (навколишнього середовища [44]);
- погрози, дестабілізуючі чинники [114];
- наслідки загроз і небезпек [113].

Аналізуючи підходи до інтерпретації поняття «економічна безпека підприємства», варто вказати також на шляхи забезпечення економічної безпеки. В більшості наукових джерел зазначено, що досягнення останньої можливе при ефективному використанні ресурсів (виробничих ресурсів; внутрішніх та зовнішніх ресурсів; реальних та потенційних ресурсів; корпоративних ресурсів; власних та залучених ресурсів; можливостей підприємства) [16; 107; 87; 44; 56]; шляхом протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам (негативному впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ) [16; 47; 124; 161; 163; 113].

Підприємство як соціально-економічна система знаходиться у взаємодії із зовнішнім оточенням та під постійним його впливом. Крім реальних та можливих загроз, зовнішнє середовище може надавати підприємству певні можливості для функціонування та розвитку. Так проявляється дуалістичний характер впливу зовнішнього середовища. В праці Л. Шемаєвої [161] зазначено, що економічна безпека підприємства – це «характеристика суб'єкта господарювання, що відображає його здатність реалізувати власні життєво-важливі економічні інтереси (виживання, функціонування та розвиток) при певних зовнішніх умовах завдяки захисту від існуючих та потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище».

Водночас, процес адаптації підприємства (адаптації до змін; адаптації внутрішнього середовища; пристосування) як необхідної умови «виживання» підприємства в швидкозмінному середовищі зустрічається в небагатьох наукових працях [131; 87; 31; 152; 113].

Аналіз підходів до трактування економічної безпеки підприємства виявив, що при визначенні даного поняття науковці виходять із різного розуміння його

сутності та функцій. Саме це зумовлює наявність значної кількості розбіжних поглядів. Хоча, з іншого боку, це можна пояснити тим, що відмінність атрибутів наявних підходів зумовлена розглядом категорії «економічна безпека підприємства» в різних площинах, при цьому можна припустити, що автори враховують різні параметри діяльності окремих суб'єктів господарювання, їх галузеву приналежність, рівень агресивності зовнішнього оточення та характер його впливу тощо.

Для більш ґрунтовного аналізу змісту поняття «економічна безпека підприємства» необхідно, перш за все, здійснити аналіз природи поняття «безпека» та поняття «підприємство».

У багатьох наукових дослідженнях прослідковується тісний взаємозв'язок категорій «безпека» та «небезпека», не дивлячись на те, що вони є абсолютно протилежними. Пряма їх взаємозалежність виявляється в тому, що кількісна зміна характеристики однієї категорії призводить до кількісної зміни іншої, однак в протилежний бік. Тому можна стверджувати, що безпека характеризується відсутністю небезпеки.

З авторської позиції Є. Рудніченка, небезпека – це «об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити стан рівноваги суб'єктів і призвести до негативних наслідків» [131].

Дослідження сутності поняття «безпека» дозволило виявити той факт, що у більшості наукових джерел дане поняття розглядається як «захищеність». На думку В. Кузьомка [85], таке розуміння безпеки можна пояснити тим, що воно є простим та доступним та усвідомлюється людиною як психологічне відчуття впевненості в тому, що їй ніщо не загрожує.

Так, в юридичній енциклопедії за редакцією Шемшученка Ю. С. подається наступне трактування поняття: «безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози» [162].

В Академічному тлумачному словнику української мови [2] безпека розглядається як «стан, коли кому-небудь, чому-небудь ніщо не загрожує».

Більш сучасним, на нашу думку, є визначення Г. Назарової та А. Дем'яненко [100], які ототожнюють безпеку з процесами попередження, управлінням та

розвитком і розуміють це поняття як «стан стійкої (стабільної) динамічної рівноваги предмета, явища чи процесу, з метою збереження основних характеристик і параметрів, стабільності розвитку і функціонування».

О. Ляшенко [90] розглядає безпеку як характеристику, як властивість і як результат. Науковець зазначає, що: «безпеці будь-якого об'єкта завжди притаманна рухливість, тому безпека як категорія має розглядатися не тільки в якості іманентної властивості об'єкта, а як процес і результат».

Таким чином, категорію «безпека» можна розглядати з таких підходів: безпека як стан захищеності; як відсутність небезпеки, загроз; як такий стан системи, що забезпечує її функціонування та розвиток.

Крім зазначених підходів, що є досить поширеними в науковій літературі, в роботі [100] зазначається існування таких, що розглядають безпеку як:

- специфічну діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек;
- фактор розвитку і безпека як така, що забезпечується розвитком;
- стійкість (стабільність) відкритих нелінійних не рівноважних систем, що самоорганізуються.

Отже, категорію «безпека» в широкому значенні необхідно розуміти як відсутність небезпеки чи загроз або будь-яких посягань на наявні цінності за збережених необхідних умов для функціонування та розвитку.

Основним завданням безпеки як головної передумови нормального та економічно ефективного функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є сприяння досягненню головної мети його діяльності – отримання прибутку. В такому випадку варто говорити вже про економічну безпеку підприємства.

У господарському кодексі України зазначено, що «підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності» [34].

Основними властивостями господарської діяльності є самостійність, економічна свобода та ризикованість. Відповідно до цих властивостей головним

завданням економічної безпеки підприємства повинно бути забезпечення належних умов для збереження самостійності функціонування та економічної свободи підприємства, здійснення захисту від несанкціонованого втручання зовнішніх суб'єктів у діяльність підприємства та мінімізації впливу факторів деструктивного характеру на всі аспекти діяльності підприємства.

Також до завдань, які постали перед економічною безпекою підприємства варто віднести:

- забезпечення захисту економічних інтересів суб'єкта та їх реалізація;
- забезпечення ефективного менеджменту підприємства, формування оптимальної структури підприємства;
- діагностика стану функціонування підприємства з метою виявлення негативних тенденцій у діяльності;
- виявлення факторів, що порушують нормальні умови функціонування ;
- вжиття заходів щодо усунення наслідків реалізованих ризиків і загроз;
- вжиття заходів щодо попередження можливих ризиків і загроз;
- формування єдиної інформаційної бази для моніторингу та своєчасного виявлення «проблемних зон» у функціонуванні;
- організація якісного правового забезпечення всіх аспектів діяльності підприємства тощо.

Досить часто при дослідженні змісту економічної безпеки підприємства як її вихідну ознаку використовують поняття «стан», яке розглядається в статичі. Отже, автоматично відбувається вивчення економічної безпеки як статичної характеристики. Однак таке бачення безпеки є помилковим. Адже підприємство функціонує в умовах, які є «рухливими», тобто постійно змінюються. Відповідно, і рівень економічної безпеки також «рухається», піддається постійним змінам. Звідси можна робити висновок, що категорію «економічна безпека підприємства» варто розглядати в динаміці. Крім того, економічна безпека підприємства не може бути таким, що само собою розуміється. Це кропітка, цілеспрямована робота менеджменту зі створення всіх умов для досягнення необхідного стану підприємства.

Виходячи із дослідженого, авторське трактування даної наукової категорії є наступним: економічна безпека підприємства – це сукупність необхідних умов

для забезпечення реалізації та захисту економічних інтересів підприємства, досягнення економічної ефективності його діяльності, адаптивності та стабільності функціонування, що стає можливим за наявності дієвого інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

Таким чином, економічна безпека підприємства є складним, багатофакторним поняттям, а її забезпечення – цілеспрямованим та тривалим процесом, який включає комплекс безпекозабезпечувальних заходів. В основі даного процесу лежить інформаційно-аналітична складова, яка є базою для прийняття управлінських рішень будь-якого суб'єкта господарювання. Саме інформаційно-аналітичне забезпечення потребує сьогодні особливої уваги науковців, оскільки інформаційна складова виступає з одного боку – засобом забезпечення економічної безпеки, а з іншого – об'єктом захисту.

1.2. Роль та місце інформаційно-аналітичної складової у забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства

Сучасний світ характеризується наявністю значної кількості інформації, яка проникла у всі сфери суспільного життя. Сьогодні інформація є основою життєдіяльності кожної людини, функціонування кожної організації, установи незалежно від сфери, умов та форми їх діяльності.

Зростаюча роль інформації в суспільному та господарському житті дозволяє говорити про якісно новий тип суспільства – інформаційне суспільство, а у світовому господарстві – про формування нової парадигми економіки, а саме – інформаційної економіки. Основною ідеєю концепції інформаційної економіки, на думку Ю. Бажала [6], є «використання знаннєвої інформації для продукування конкурентного на світовому ринку нового продукту, не обов'язково інформаційного, але такого, який через масовий збут забезпечує економічне багатство і розвиток країн-продуцентів».

Саме інформація з такими властивостями, як достовірність та своєчасність як основа прийняття ефективних рішень, є своєрідним критерієм стабільного

функціонування та розвитку підприємства. Більш того, інформація є потужним засобом боротьби в економічній, політичній та соціальній сферах.

Терміну «інформація» приписують європейське походження, яке датується XIX ст. Спочатку інформацією називали вчення або повчання, а інформатором – вчителя. Вперше термін був уведений в науку в 1928 р. американським вченим Р. Гартлі, який першим спробував визначити «міру інформації». На той час інформацією позначали певну кількість відомостей, що поширювалися різними каналами зв'язку [149, с. 9].

У науковій літературі не існує на теперішній час єдиного та вичерпного визначення категорії «інформація». Її зміст має різні значення залежно від контексту чи науки, яка розглядає дану категорію. Загальнонаукова сутність інформації полягає в тому, що в широкому розумінні остання є сукупністю відомостей, даних чи повідомлень про певні речі, процеси, об'єкти, їх стан, події чи різного роду діяльність тощо. Крім того, аналіз наукових доробок показав також наявність варіацій наукових підходів до визначення поняття «інформація». Всі підходи ми розділили за групами, згідно з підходами до їх розгляду науковцями (табл. 1.2).

Відповідно до виділених в табл. 1.2 підходів, можна визначити сутність категорії «інформація». Сучасне трактування науковцями даної категорії представлено в табл. 1.3, де також наведено основні трактування понять «управлінська інформація», «економічна інформація».

Використання інформації в економіці пов'язана, головним чином, з управлінням підприємством [9, с. 12]. За словами Олійничук О. І., «підприємство як система може існувати лише на основі інформації про координацію та субординацію елементів виробничої системи, взаємодію з середовищем, адекватність функціонування господарського суб'єкта визначеним завданням» [106], в результаті чого виникає поняття «управлінська інформація». Це та частина інформації серед загального масиву, що зберігається та використовується суб'єктом господарювання та необхідна для прийняття конкретних управлінських рішень. Окремі визначення поняття представлено в табл. 1.3.

Підходи до визначення поняття «Інформація»*

№ з/п	Підход до визначення поняття «Інформація»	Тлумачення терміна «Інформація»	Джерело
I	Антропоцентричний	Це відомості, які можуть бути отримані та засвоєні, тобто перетворені на знання	Д. О. Біленська [10]
	Недетерміністський	Інформація є фундаментальним поняттям	
	Техноцентричний	Це дані, що мають кількісний вимір	
II	Антропоцентричний	Це відомості, які можна отримувати, створювати та передавати	Л. Данильчук [37]
	Атрибутивний	Це дані, відомості, які притаманні будь-якій матерії, не лише живій	
	Кібернетичний	Дані, які характерні лише для системи, в якій відбуваються процеси керування (клітини організмів, людина, суспільство)	
III	Філософський	Це об'єктивна властивість матерії	С. Демченко [38]
	Кібернетичний	Це сигнали, що можуть бути передані технічним зв'язком; дані, які можна виміряти кількісно	
	Правовий	Це дані, відомості, які можуть бути збережені, використані та передані	
IV	Кількісний (синтаксичний)	Це будь-яке повідомлення, будь-яка послідовність символів	Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша, Н. В. Березняк, О. В. Прудка [44, с. 10]
	Семантичний (значеннєвий)	Зміст повідомлення, отриманий в результаті його інтерпретації	
	Прагматичний	Повідомлення, яке має цінність, значимість для суб'єкта	
	Статистичний	Повідомлення про стан системи, що зменшує невизначеність знань про неї	

* розроблено автором з використанням [88]

Управлінська інформація складається з даних різного характеру: технологічного, економічного, технічного тощо. Головним завданням такого роду інформації є забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму діяльності підприємства.

В свою чергу, потребує розгляду ще одна наукова категорія – «економічна інформація» (табл. 1.3). Її можна охарактеризувати як відомості про діяльність підприємства, дані про стан та процеси, що відбуваються у його внутрішньому та зовнішньому середовищах. У загальному розумінні, це наукове поняття, що характеризує загальногосподарські процеси та надходить у вигляді окремих повідомлень, даних економічного характеру за певний період часу.

Збільшення ролі інформації в господарському житті вітчизняних підприємств можна пояснити тим, що інформація виступає сьогодні не лише важливим ресурсом, а й фактором виробництва, продуктом виробництва та особливим товаром. Крім того, інформація є своєрідним сполучним елементом на кожному рівні управління підприємством та на кожному етапі його діяльності, що дає змогу координувати діяльність кожного окремого підрозділу підприємства.

Таблиця 1.3

**Трактування понять «інформація»,
«управлінська інформація», «економічна інформація»***

Автор, джерело	Визначення поняття «інформація»
Цивільний кодекс України (ст. 200) [159]	Будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»
М. М. Бенько [9, с. 9]	Сукупність різноманітних знань, сигналів, відомостей, повідомлень про фактичні та інші процеси і явища, що відбуваються в матеріальному світі, що їх певна система сприймає (збирає, зберігає, обробляє) від навколишнього середовища (вхідна інформація), видає в навколишнє середовище – систему (вихідна інформація) або зберігає її в собі (внутрішня інформація) і використовує для визначених цілей
П. Р. Пуцентейло [125]	Відомості про стан системи та навколишнього середовища, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм
С. В. Івахненко [54, с. 10]	Відомості про той чи інший бік матеріального світу і процесів, які в ньому відбуваються
Визначення поняття «управлінська інформація»	
С. В. Івахненко [55, с. 10]	Інформація, яка обслуговує процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і забезпечує вирішення задач організаційно-економічного управління на макро- і макрорівнях
М.М. Бенько [9, с. 13]	Інформація, яка обслуговує процеси постачання і споживання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, виробництва, розподілу і обміну матеріальних благ і забезпечує вирішення завдань управління економікою та окремими підприємствами, організаціями, установами
Визначення поняття «економічна інформація»	
В. М. Гужва [36, с. 10]	Сукупність відомостей про соціально-економічні процеси, що слугують для управління цими процесами і колективами людей у виробничій і невиробничій сферах
М. М. Бенько [9, с. 66]	Відомості у сфері економіки, які необхідно фіксувати, передавати, обробляти і зберігати для використання в управлінні
М. В. Бондар [13]	Відомості, повідомлення, знання (чисельні, текстові, графічні) про економічний стан тих чи інших об'єктів і процесів
О. А. Титенко [149, с. 43–50]	Дані щодо економічних явищ та процесів, що знижують або виключають невизначеність в господарській сфері, уможливають відчуження від авторів цих даних у вигляді комунікаційного повідомлення (кодифікована форма, що пов'язана з матеріальним носієм) та можуть бути відтворені з метою досягнення певних цілей і задоволення потреб

* сформовано автором на основі опрацювання наукових джерел

Сьогодні економічну інформацію можна класифікувати за чималою кількістю класифікаційних ознак. Для забезпечення економічної безпеки підприємства важливими є такі типи інформації, як: фактична або ж звітна, планова та прогнозна [55]. Перший тип інформації – фактична інформація – відображає дані, тобто наявні показники діяльності підприємства за певний період. Відповідно, на її основі здійснюється оцінка діяльності підприємства та ефективності управління. Планова інформація – це відомості про поточний стан функціонування підприємства. Цей тип інформації дає змогу виявити та оцінити наявні ризики та загрози функціонуванню підприємства та прийняти відповідні рішення щодо їх усунення. Прогнозна інформація або планова – це своєрідний план господарської діяльності на майбутні періоди. Для суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності така інформація є корисною тим, що допомагає своєчасно розпізнати можливі загрози діяльності та вжити необхідні превентивні заходи.

Як зазначають науковці [9, с. 69; 36, с. 10; 166, с. 223], для економічної інформації характерними є значні обсяги, повторюваність циклів отримання і перетворення інформації, складність обробки інформації, велика кількість джерел її походження та джерел поширення, а також велика кількість споживачів. Тому, з огляду на це, важливими властивостями, що визначають корисність економічної інформації є: достовірність, повнота, точність та своєчасність, надійність джерел її походження.

Однак, для будь-якого суб'єкта господарювання не вся інформація може бути корисною. Зокрема, на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства можуть мати негативний вплив такі чинники, пов'язані з використанням інформації, як: недостовірна інформація, дезінформація, несанкціонований доступ до інформації чи її викрадення, викривлення чи спотворення інформації, брак чи навіть її надлишок. Також велике значення мають джерела надходження інформації, їх надійність та репутація. З огляду на це, особливої уваги науковців та управлінців потребує сьогодні питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства, зокрема, інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки

зовнішньоекономічної діяльності підприємства, під яким варто розуміти цілеспрямований процес управління інформаційними ресурсами шляхом збору, накопичення, систематизації, опрацювання інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства та надання необхідних аналітичних відомостей структурним підрозділам та керівництву підприємства, з метою забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. Від якості інформаційно-аналітичного забезпечення залежить сьогодні якість прийнятих управлінських рішень, які є кінцевим результатом та головною метою організації процесу інформаційно-аналітичного забезпечення. А в загальному, від якості останнього залежить ефективність господарської діяльності будь-якого суб'єкта.

Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління об'єднує дві взаємозалежні складові: інформаційну складову, яка є основою інформаційного забезпечення діяльності, та аналітичну – основу аналітичного забезпечення.

В роботі [36, с. 28] інформаційне забезпечення автор визначає як «сукупність методів і засобів розміщення й організації інформації, що включають у себе системи класифікації і кодування, уніфіковані системи документації, раціоналізації документообігу та форми документів, методів створення внутрішньомашинної інформаційної бази інформаційної системи».

У науковій літературі поширеними є два підходи до трактування поняття «інформаційне забезпечення»: як певний процес, що передбачає пошук, використання інформації тощо [125]; як сукупність даних, інформаційних ресурсів, заходів та методів їх організації [9, с. 28]. Так, на думку колективу авторів [44], інформаційне забезпечення управління підприємством являє собою «сукупність даних, організацію їх введення, обробку, збереження і накопичення, пошуку, а також поширення в межах компетенції зацікавленим особам в зручному для них вигляді». З точки зору іншого підходу, О. В. Мазоренко [91] інформаційне забезпечення визначає як «процес сполучення моніторингу інформаційного середовища, зберігання й обробки, використання інформації для задоволення інформаційних потреб у процесі формування та досягнення цілей функціонування та розвитку підприємства».

Аналітична складова передбачає здійснення розумової, пізнавальної, логічної роботи з «виробництва» нового знання. На початку аналітичного забезпечення вхідними елементами є масиви інформації, які в процесі «обробки» стають спеціалізованими аналітичними даними, призначеними для подальшого використання менеджментом підприємства в управлінських цілях.

Аналітична діяльність здійснюється на кожному етапі прийняття управлінського рішення. Більш того, постійно здійснюється аналіз та оцінка прийнятих та реалізованих рішень.

З авторського тлумачення О. Гуменюк, «аналітичне забезпечення є безперервним процесом підтримки управлінських рішень за допомогою певних організаційно-технологічних процедур, інформаційних систем та рівня кваліфікації фахівців обліково-аналітичного апарату» [35].

Відповідно до специфіки нашого дослідження, інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності можна розглядати як спеціальний інструмент та складову системи комунікації. Оскільки функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності апріорі не можливе в закритому середовищі та характеризується наявністю не лише внутрішніх комунікативних зв'язків, але й досить розгалуженою мережею зовнішніх комунікативних зв'язків (рис. 1.4).

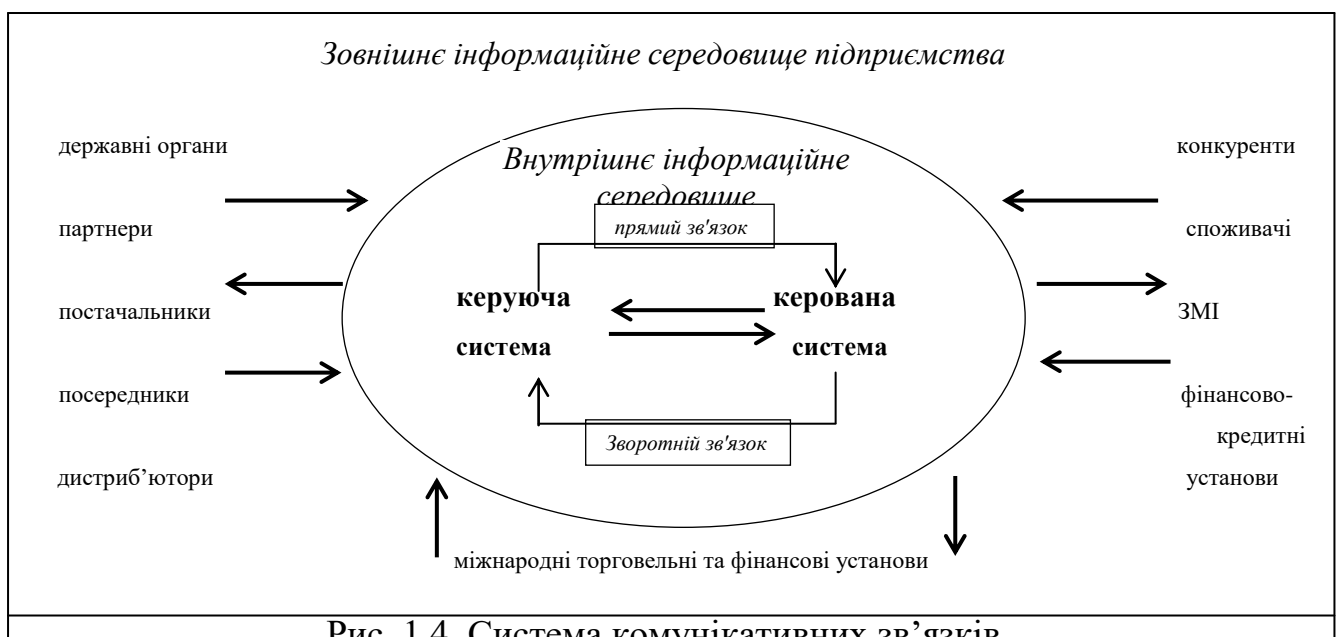

Рис. 1.4. Система комунікативних зв'язків

підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності*

* розроблено автором на основі опрацювання наукових джерел [7; 138]

Внутрішньоорганізаційні комунікативні зв'язки, як видно з рисунка, являють собою інформаційні потоки між керуючою та керованою системами. Між останніми існує прямий та зворотний інформаційний зв'язок [9, с. 15]. Інформація від керуючої системи до керованої у вигляді наказів, розпоряджень утворює прямий зв'язок. Від керованої системи до керуючої, тобто «знизу вгору» у вигляді звітності про результати господарської діяльності – зворотний.

Зовнішні комунікативні зв'язки – це інформаційні потоки між зовнішнім та внутрішнім інформаційним середовищем функціонування суб'єкта господарювання. Тобто між керуючою системою підприємства та зовнішніми агентами, а також між керованою системою та зовнішніми агентами. У роботі [9, с. 15] автор відзначає, що керуюча система може лише отримувати інформацію із зовнішнього середовища, а керована може сама впливати на зовнішнє середовище.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства – це складний процес, який передбачає:

- налагодження комунікаційних зв'язків як всередині самої організації, так і між підприємством та зовнішнім середовищем;
- збір, накопичення та систематизацію інформаційних ресурсів;
- обробку інформаційних ресурсів та приведення їх до форми, доступної для подальшого використання;
- прийняття на основі наявної інформації управлінських рішень відносно економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства;
- аналіз прийнятих управлінських рішень та оцінка результатів їх реалізації.

Поетапно інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління можна представити наступним чином (рис. 1.5).

Перший етап даної схеми являє собою постановку завдання. Він включає такі елементи: вибір виконавців, визначення терміну здійснення інформаційно-аналітичної діяльності, вибір джерел інформації.

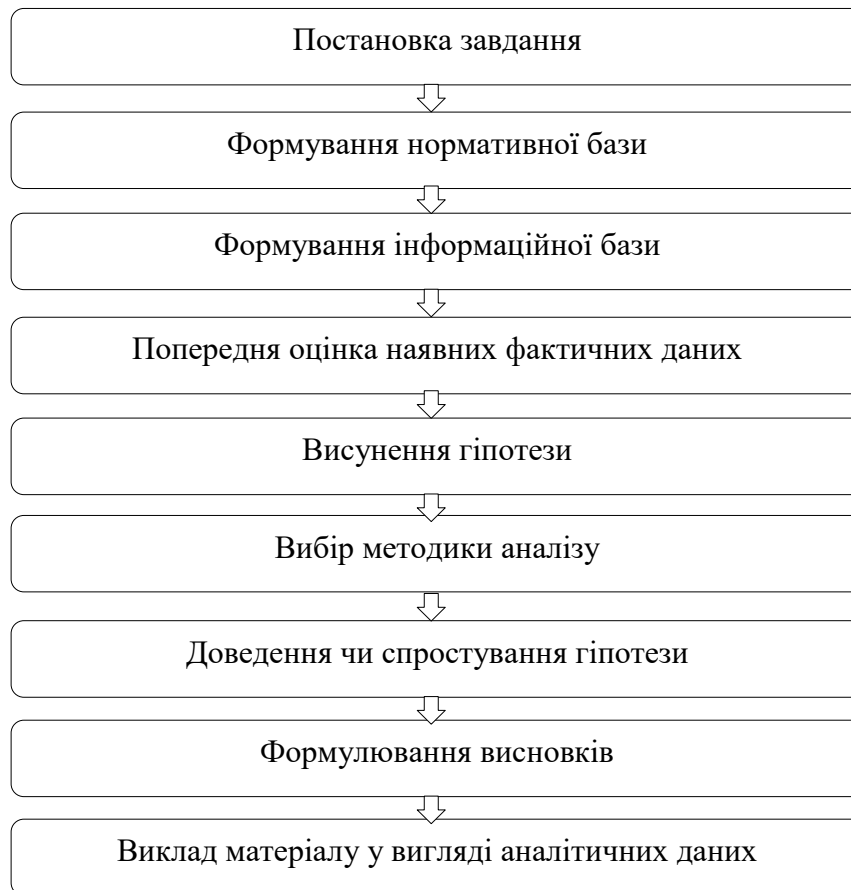

Рис. 1.5. Схема інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління*

* розроблено автором на основі опрацювання наукових джерел [7; 138]

Наступним етапом є формування нормативної бази, яка являється сукупністю нормативно-правових актів, методичних рекомендацій, документів та інструкцій, відповідно до яких здійснюється аналітична діяльність.

Особливої уваги потребує етап формування інформаційної бази. Від повноти та достовірності фактів залежить адекватність аналітичної діяльності та ефективність прийнятих на їх основі управлінських рішень.

Попередня оцінка наявних фактичних даних є необхідним етапом, оскільки без її проведення не можливо буде сформулювати гіпотезу.

Етап формулювання гіпотези передбачає висунення певного припущення про об'єкт дослідження, що потребує подальшого вивчення, спростування чи підтвердження. Гіпотеза є своєрідним сполучним елементом інформаційної та аналітичної складової інформаційно-аналітичного забезпечення.

Наступним етапом інформаційно-аналітичного забезпечення є вибір методики дослідження, тобто визначення певної послідовності виконання аналітичної діяльності, включаючи вибір конкретних методів аналізу відповідно до поставленої задачі.

Доведення чи спростування гіпотези є етапом безпосередньої аналітичної діяльності.

Етап формулювання висновків потребує підведення підсумків проведеного аналізу.

Кінцевим етапом даного процесу є виклад матеріалу проведеного дослідження у вигляді аналітичного документу. Причому цей документ повинен бути у формі, придатній для подальшого опрацювання в управлінських цілях.

Враховуючи середовище функціонування підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, на інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств покладено виконання наступних функцій:

- здійснення постійного моніторингу інформаційних потоків, що надходять із зовнішнього середовища;
- збір та систематизація інформації, що поширюється у внутрішньому середовищі організації;
- формування інформаційної бази підприємства (баз даних, банків даних тощо);
- аналіз вхідної інформації та приведення її до форми, доступної для подальшого опрацювання;
- забезпечення користувачів достовірною, якісною та оперативною інформацією для здійснення оцінки поточного рівня економічної безпеки, зокрема економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності;
- максимальне забезпечення необхідною інформацією системи економічної безпеки підприємства;

– забезпечення доступу до необхідної інформації на всіх рівнях виробництва та користувачів всіх рівнів управління (стратегічного, тактичного, оперативного);

– обробка даних спеціальними технічними засобами, їх накопичення та подальше зберігання для багаторазового використання;

– захист інформаційних ресурсів підприємства, інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури підприємства;

– забезпечення взаємодії всіх структурних підрозділів підприємства шляхом ефективного розподілу інформаційних потоків між ними;

– забезпечення взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем шляхом реалізації обміну необхідною інформацією.

Варто зазначити чинники, які зумовлюють сьогодні гостру необхідність формування на підприємстві інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. До них відносять:

– інформатизацію всіх сфер людської життєдіяльності;

– стрімкий розвиток інформаційних технологій та їх впровадження у виробничий та управлінський процеси;

– надмірна кількість інформаційних потоків, що характеризуються наявністю недостовірної інформації, «інформаційного шуму» тощо;

– мінливість зовнішнього середовища функціонування підприємства;

– швидка зміна ринкових умов господарювання;

– необхідність моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ через наявність значної кількості факторів, що несуть ризики та загрози економічній безпеці підприємства та його функціонуванню загалом.

Важливим елементом інформаційно-аналітичного забезпечення, який потребує на сьогодні уваги, є інформаційні джерела. Відносно суб'єкта господарювання всю інформацію умовно можна поділити на внутрішню та зовнішню. Відповідно, такий же поділ є доцільним і для джерел інформації (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Джерела інформації в системі інформаційного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства *

* побудовано автором з використанням [91; 106]

Вся інформація, яка є необхідною для здійснення аналізу господарської діяльності та прийняття управлінських рішень, зокрема щодо економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, накопичується та систематизується в інформаційній базі підприємства – системі бухгалтерського обліку. До основних внутрішніх джерел відносяться дані фінансової звітності,

управлінського, оперативного та статистичного обліку. Аналіз облікових даних дає можливість отримати відображення стану діяльності підприємства, умов його функціонування, отримати загальні результати його господарської діяльності за певний (звітний) період.

Сучасна система бухгалтерського обліку носить більшою мірою «історичний» характер, висвітлюючи при цьому результати фінансово-господарської діяльності підприємства за минулий період. Безумовно, такі дані є важливими для економічного аналізу. Проте, для підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності не менш важливою є прогностична інформація. Ми погоджуємося з думкою автора [106, с. 45], що сьогодні велике значення набуває стратегічний облік, особливо на етапі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства.

Стратегічний облік як джерело інформації враховує такі параметри, як рівень інфляції, курс іноземних валют, ставки оподаткування та їх можливі зміни на майбутній період, а, відповідно, і наявність можливих ризиків та загроз економічній безпеці підприємства [106, с. 45]. Інформація стратегічного обліку призначена для конкретного кола споживачів, головним чином, для керівництва організації та є основою для прийняття управлінських рішень в системі економічної безпеки підприємства.

Внутрішні джерела інформації поділяються на облікові та позаоблікові [91; 125, с. 225]. Зазначені джерела відносяться до облікових. Серед внутрішніх позаоблікових джерел інформації виділяють наступні:

- соціологічні опитування співробітників підприємства;
- пояснювальні та доповідні записки [125, с. 226];
- «історія» роботи з клієнтами;
- внутрішні науково-методичні розробки та дослідження тощо.

Також науковці [91] до внутрішніх джерел інформації відносять нормативно-планові показники діяльності підприємства, які в системі економічної безпеки підприємства виконують функцію контролю реалізації обраної стратегії економічної безпеки.

Вагоме значення в системі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, на нашу думку, займають нерегламентовані джерела інформації. Наприклад, характеристика персоналу підприємства, спілкування із співробітниками тощо допоможуть виявити та, можливо, уникнути ситуацій, пов'язаних із витоком чи розголошенням конфіденційної інформації підприємства.

Внутрішні джерела інформації містять дані, головним чином, облікового характеру. Вони є більш доступними та легшими в опрацюванні, оскільки створюються на самому підприємстві. Зовнішні джерела, з об'єктивних причин, носять більш неточний характер. Тому інформація з таких джерел потребує детальної та значно глибшої перевірки [9, с. 101], особливо при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, а оскільки остання здійснюється на міжнародному рівні та у взаємозв'язку з іноземними партнерами, інформація в даному випадку відіграє виняткову роль.

Наукові дослідження виявили значну кількість варіантів класифікації зовнішніх джерел інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Так, до прикладу, в роботі [86] пропонує розглядати зовнішні джерела як певні показники, об'єднавши їх у чотири групи. Це показники економічного розвитку країни, показники кон'юнктури світового фінансового ринку, показники діяльності контрагентів та конкурентів, а також нормативно-регулюючі показники. Вони ґрунтуються на даних, опублікованих державними органами статистики, даних фондових і валютних бірж, даних публічної фінансової звітності та державних нормативно-правових актах, відповідно.

У роботі [91] автор поділяє зовнішні джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства на галузеві та макроекономічні. В них висвітлюються дані, які публікуються ЗМІ, державними органами статистики, дані офіційних та періодичних видань тощо.

Актуальним та дещо ширшим сьогодні залишається поділ зовнішніх джерел інформації в системі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності

відповідно до структурного поділу економіки. Тобто, джерела інформації поділяються на такі рівні [86]:

– мегарівень охоплює інформацію міжнародних організацій, фінансових установ, фондів та валютних бірж, міжнародних виставок та ярмарок, міжнародних рейтингових агентств, фондові індекси тощо;

– макрорівень містить джерела, що функціонують в межах окремої держави. Це інформація державних органів влади, засобів масової інформації, відповідних організацій та установ, рейтингових агентств тощо;

– мезорівень включає джерела інформації окремих регіонів та галузей, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації тощо;

– мікрорівень – це інформація, яка походить з таких джерел, як: підприємства, партнери, конкуренти, посередники, банківські та страхові установи.

Серед великої кількості джерел інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства, очевидно, що головна роль відведена саме нормативно-правовим актам, які мають безпосередній вплив на її здійснення.

Сьогодні діяльність вітчизняних підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності регламентується Конституцією України [66], Господарським [34], Митним [96] та Цивільним кодексами України [159], законами України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [120], «Про міжнародне приватне право» [121], «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [123], «Про валюту і валютні операції» [122] тощо. Дані нормативні акти здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності та відносин вітчизняних суб'єктів господарювання з міжнародними суб'єктами та міжнародними організаціями, визначаючи основні положення, правила та принципи здійснення зовнішньоекономічної діяльності, умови укладання зовнішньоекономічних договорів та умови здійснення розрахунків тощо.

Крім національного законодавства, вітчизняні суб'єкти у своїй господарській діяльності керуються також міжнародними торговельними

угодами та конвенціями, учасниками яких вони є. Зокрема, угоди про вільну торгівлю між Україною та країнами світу сприяють розвитку економічних відносин між країнами, захисту вітчизняних товаровиробників шляхом врегулювання торговельної політики.

Так само, як внутрішні нерегламентовані джерела, про що ми зазначали раніше, зовнішні неофіційні джерела також мають велике значення для інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Інформація з нетрадиційних джерел отримується шляхом особистих контактів керівництва чи співробітників з контрагентами, конкурентами, або ж шляхом здійснення конкурентної розвідки, соціологічного опитування тощо.

На сьогодні, з огляду на розвиток інформаційних технологій чи не найбільш використовуваним джерелом інформації є Інтернет-ресурси. Велика кількість офіційних сайтів, офіційних та неофіційних сторінок компаній, різних організацій, агентств насичені різноманітною інформацією, яка певною мірою є доступною для використання. Значної популярності набули сьогодні різноманітні Інтернет-сервіси, що значно полегшують пошуки інформації про вітчизняних та зарубіжних суб'єктів господарювання – це і державні бази даних, і недержавні комерційні сервіси. До прикладу, в Україні діє Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [46], який вміщує основну інформацію про зареєстрованих в Україні юридичних та фізичних осіб-підприємців; Сервіс Державної фіскальної служби України «Бізнес-партнер» [139] включає інформацію про стан податкових розрахунків суб'єктів господарювання, наявність чи відсутність податкової заборгованості. Інформацію щодо експортно-імпоротної політики багатьох країн, змін їх торговельного законодавства, проведення виставково-ярмаркової діяльності тощо можна знайти на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [97].

Подібні сервіси функціонують в багатьох країнах світу, як правило, на базі міністерств, торгово-промислових палат, судів чи фіскальних служб. Вони

допомагають зібрати необхідну інформацію про конкретний суб'єкт господарювання, починаючи від базових реєстраційних даних до інформації про наявні заборгованості та накладені фінансові санкції. Варто також згадати про функціонування Європейського бізнес-реєстру [45]. Це мережа, що об'єднує європейські підприємства та створена з метою підтримки підприємництва. Інформація, що міститься в її базі даних, використовується при пошуку закордонних партнерів для співпраці, створення спільних підприємств, інвестування та розвитку торговельних відносин.

Очевидно, що така різноманітність джерел інформації як зовнішніх, так і внутрішніх, приводить до надлишку інформації чи втрати її якісних характеристик. Тому однією з умов прийняття ефективних управлінських рішень є вміння користувача правильно обрати надійне джерело, оцінити наявну інформацію та вибрати із загального масиву ту, що найбільш повно відповідає його вимогам.

В роботі [88] було представлено основні складові інформаційного середовища управління витратами промислового підприємства, які взаємодіють за рахунок розподілу інформаційних потоків в межах даного інформаційного середовища. Такі складові можуть бути адаптовані відповідно до специфіки нашого дослідження, оскільки інституційний, планово-організаційний, контрольний-мотиваційний та обліково-аналітичний блоки властиві будь-якій системі інформаційно-аналітичного забезпечення управління кожним аспектом діяльності промислового підприємства. Загалом, графічно процес інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання можна представити, як це показано на рис. 1.7.

Інформаційно-аналітичне середовище управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства характеризується тим, що інституційний блок містить не лише нормативно-правові акти державного та місцевого рівнів, а й нормативно-правові акти міжнародного рівня:

положення, міжнародні конвенції, торговельні угоди тощо, якими керуються суб'єкти господарювання при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

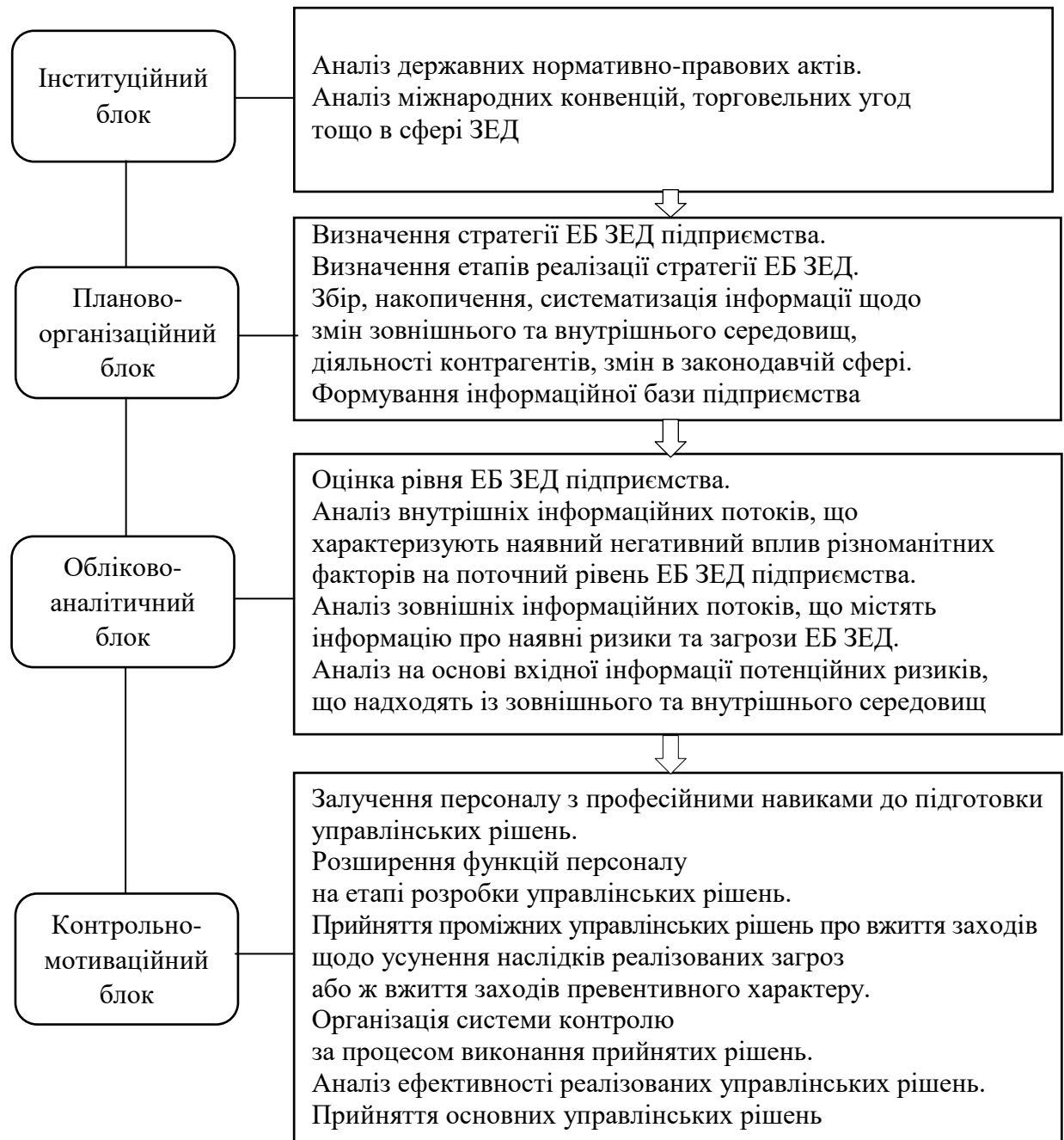

Рис. 1.7. Процес інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства *

* побудовано автором на основі [88]

Планово-організаційний блок містить інформацію щодо, передусім, стратегії забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та шляхи її реалізації.

Обліково-аналітичний блок інформаційно-аналітичного середовища управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства – це інформаційна база, що містить аналітичні дані:

- оцінку рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності власного підприємства;
- критерії забезпечення економічної безпеки та відповідність стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності цим критеріям;
- наявність внутрішніх та зовнішніх ризиків та потенційних загроз економічній безпеці та діяльності підприємства загалом;
- наявність нових можливостей для розвитку підприємства;
- діяльність партнерів, їх фінансову спроможність та надійність;
- діяльність конкурентів на ринку;
- потенційно небезпечні зміни ринкових умов господарювання тощо.

Контрольно-мотиваційний блок містить інформацію щодо організації системи контролю за реалізацією стратегії економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На рис. 1.7 зображено процес інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, враховуючи при цьому основні складові інформаційного середовища. На початку процесу поступає інформація у вигляді необроблених інформаційних потоків, яка на кінцевому етапі постає у вигляді управлінських рішень.

Враховуючи середовище функціонування досліджуваних суб'єктів господарювання, а саме – зовнішні ринки, наявність величезної кількості джерел інформації та самої інформації у вигляді необроблених інформаційних масивів, запропонований процес прийняття та реалізації управлінських рішень в розрізі функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства матиме наступний вигляд, показаний на рис. 1.8. Як видно з нього, процес прийняття та реалізації управлінських рішень в системі економічної безпеки суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності складається з чотирьох основних етапів:

визначення цілей управлінського рішення, підготовка управлінського рішення, реалізація управлінського рішення та оцінка результату.

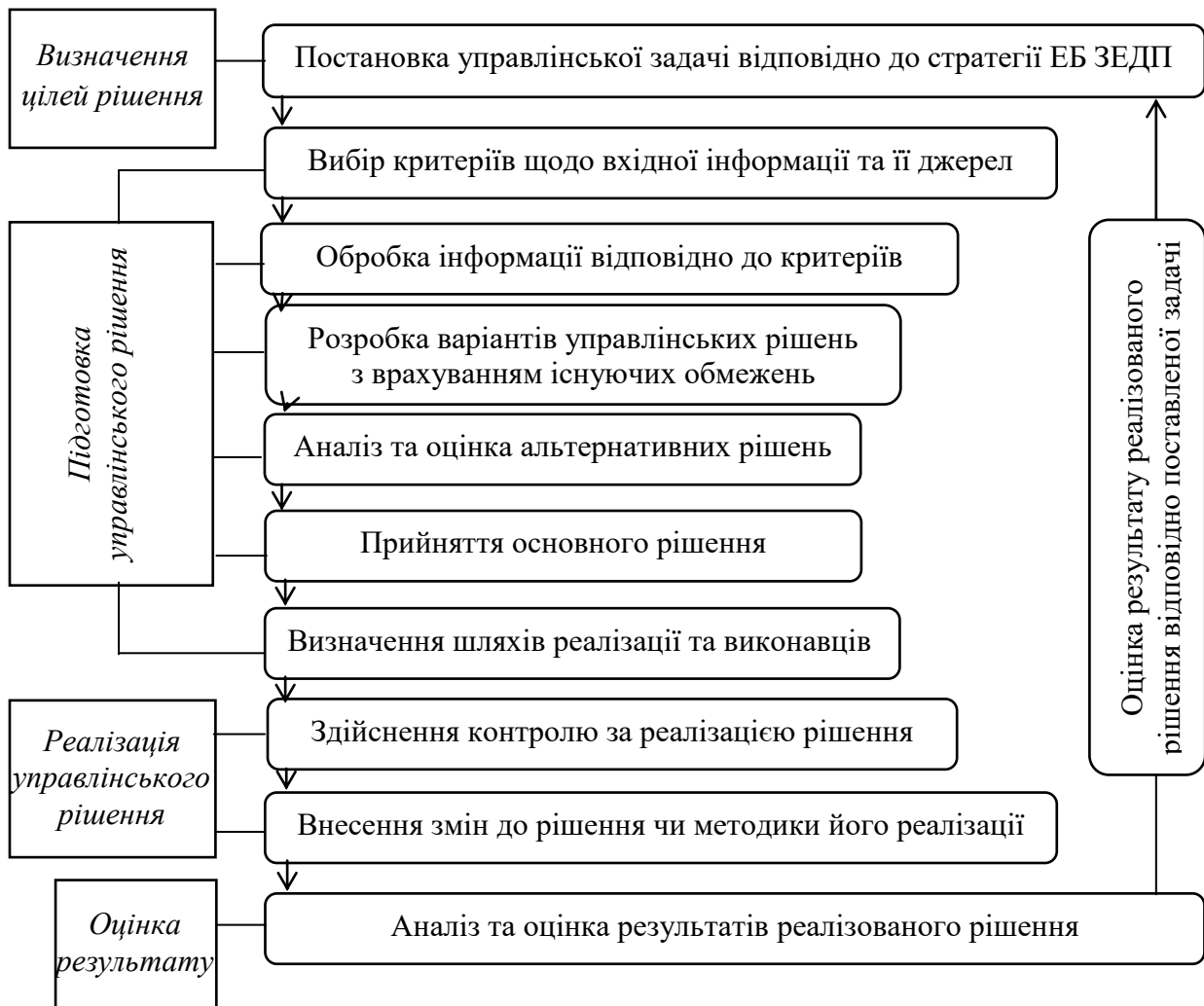

Рис. 1.8. Процес прийняття та реалізації управлінського рішення в розрізі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства *

* побудовано автором

Кожен з етапів містить конкретні кроки щодо прийняття рішення, яке в будь-якому випадку повинне відповідати визначеній стратегії економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Необхідним кроком процесу прийняття та реалізації управлінського рішення є врахування існуючих зовнішніх та внутрішніх відносно підприємства обмежень, що чинять значний вплив на даний процес. Як правило, такими

обмеженнями можуть бути: ступінь ризику (ймовірність прийняття нерационального рішення), обмеженість в часі (як для розробки та прийняття рішення, так і для його реалізації), наявність чи нестача необхідних ресурсів для прийняття та реалізації рішення, компетентність менеджерів, залучених до даного процесу, обмеження, визначені національним законодавством та законодавством країни-партнера.

В даному випадку ми не враховуємо значну групу обмежень, зокрема, інформаційних, оскільки саме в розрізі інформаційно-аналітичного забезпечення розглядається власне процес прийняття та реалізації управлінського рішення. Тобто всі інформаційні обмеження (неточність та недостовірність інформації, ненадійність джерел інформації, обмеженість доступу до інформації та ін.) враховуються на етапі вибору джерел інформації, обробки інформації відповідно до встановлених критеріїв тощо.

Проте варто зазначити, що в сучасних нестійких умовах господарювання процес прийняття управлінських рішень має враховувати адаптаційну складову як основу забезпечення ефективної реалізації цих рішень.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення є не лише матеріальною основою для прийняття управлінських рішень, а тим елементом, що наскрізь «прошиває» процес управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та сприяє його інтеграції із загальною системою управління підприємством.

1.3. Особливості адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства

Вагомим викликом та дестабілізуючим фактором для функціонування підприємств стають сьогодні зміни зовнішнього середовища, які диктують свої

умови для здійснення господарської діяльності. Часто такі зміни є непрогнозованими та такими, які суб'єкту господарювання не під силу ні змінити, ні чинити будь-який вплив на них. Однак вплив самих змін є досить відчутним, зокрема, для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. І логічною реакцією на такий вплив є, звичайно, пошук нової моделі управління, яка не лише буде відповідати сучасним вимогам ринкового середовища, а й буде дієвою в умовах динамічності та невизначеності.

Своєрідним вирішенням даного питання є адаптивне управління, головною метою якого є забезпечення умов для стабільного функціонування в поточному періоді та розвитку в майбутньому. Ключовим елементом, основою адаптивного управління є адаптація. У науковій літературі адаптацію розглядають як «пристосування», «виживання», «трансформацію».

Так, наприклад, Г. В. Козаченко та О. М. Кузьменко [63] розглядають адаптацію як «вимушені або випереджальні зміни в діяльності підприємства у відповідь на зміни, що відбулися або очікуються в зовнішньому або у внутрішньому середовищах». Саме адаптація, на думку авторів, відбувається за рахунок змін, метою якої є забезпечення такого стану діяльності підприємства, який буде відповідати стану зовнішнього середовища та забезпечить не лише стабільність та гнучкість діяльності підприємства, а також його економічну безпеку. В табл. 1.4 представлено основні визначення категорії «адаптація».

Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності особливого значення набуває адаптація управління зовнішньоекономічною діяльністю, яка, відповідно до джерела [14], являє собою «форму відображення підприємством та його структурними підрозділами механізмів впливу зовнішнього ринкового середовища, що намагається встановити рівновагу у міжнародних відносинах та зв'язках ринку, а також це сукупність форм та методів управління зовнішньоекономічними операціями підприємств з метою забезпечення здійснення ефективного розвитку експорту та імпорту, а також збереження і покращення рівня конкурентоздатності на зовнішньому ринку та виживання підприємства в умовах жорсткої конкуренції та фінансової нестабільності».

Визначення поняття «адаптація»*

Автор, джерело	Визначення
Н. В. Білошкурська [11]	Процес пристосування підприємства та його діяльності до зовнішнього середовища, а також ефективного використання його виробничого потенціалу
Н. Г. Беник [8]	Адекватне формування дій підприємства, спрямованих на поліпшення своєї конкурентоспроможності в майбутньому при зміні конкурентного середовища
Г. В. Козаченко [62]	Процес цілеспрямованої зміни параметрів, структури і властивостей будь-якого об'єкта у відповідь на зміни, що відбуваються як у зовнішньому середовищі діяльності об'єкта, так і у середині нього
А. О. Мельник [94]	Процес управління, спрямований на розробку та впровадження системи антикризових заходів, які б забезпечували ефективну роботу підприємства в умовах кризи
О. М. Колодіна [65]	Адаптація підприємства – це комплекс цілеспрямованих заходів управлінського складу підприємства у відповідь на дію чинників навколишнього середовища, що впливають на життєзабезпечувальні процеси підприємства з метою підвищення ефективності діяльності, що відбуваються шляхом збалансованого перегрупування зв'язків, потоків, елементів у внутрішньому середовищі підприємства в ході взаємообміну із зовнішнім середовищем
К. Є. Орлова [112]	Процес пристосування підприємства до зовнішніх мінливих умов, що включає в себе систему організаційно-економічних та соціальних регуляторів і має на меті забезпечення стійкості функціонування організації у довгостроковій перспективі
В. М. Ячменьова, З. О. Османова [167, с.352]	Адаптація – це процес, необхідний для забезпечення ефективного функціонування соціально-економічної системи і її елементів в нових умовах, орієнтованих на глобалізацію економіки та інші глобальні зміни зовнішнього середовища
А. М. Турило, К. В. Богачевська [150]	Адаптація – це процес пристосування системи до умов зовнішнього та внутрішнього середовищ, що базується на оцінці всіх суб'єктивно-об'єктивних чинників розвитку системи

* сформовано автором на основі опрацювання наукових джерел

На нашу думку, адаптація в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є адекватною відповіддю системи на дію зовнішніх чинників у вигляді спеціальних заходів, спрямованих на зміну параметрів внутрішнього середовища відповідно до умов зовнішнього, з метою забезпечення стабільності зовнішньоекономічної діяльності, гармонізації

інтересів із суб'єктами зовнішнього середовища шляхом досягнення та утримання високого рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Простими словами – це безперервний процес забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах мінливості зовнішнього середовища.

На думку Є. Рудніченка [131], адаптацію необхідно розглядати як двоступеневий процес, на першому етапі якого відбувається адаптація системи економічної безпеки підприємства до вимушених змін, а на другому – адаптація підприємства. Тобто, з позиції автора, адаптація системи економічної безпеки є основою для адаптації підприємства в цілому. Погоджуємося також з тим, що адаптація є комплексним інструментом забезпечення стійкості та безпеки підприємства за будь-яких умов зовнішнього середовища. Вважаємо, що основне завдання адаптації як інструменту полягає у визначенні найбільш ефективного варіанта діяльності та розвитку підприємства серед альтернативних з метою забезпечення довгострокового функціонування підприємства.

Адаптація сприяє досягненню належного рівня економічної безпеки шляхом активізації притаманних їй властивостей, таких як: гнучкість, оперативність та альтернативність, які дозволяють своєчасно відреагувати на зміни в зовнішньому оточенні та відкоректувати діяльність підприємства відповідно до нових умов.

Адаптація економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства до параметрів зовнішнього середовища реалізується за допомогою адаптаційних заходів. Сукупність адаптаційних заходів, методів, важелів, принципів та функцій являють собою адаптаційний механізм. Якщо єдиної універсальної стратегії адаптивного управління для суб'єктів всіх галузей господарювання на сьогодні не існує (хоча наразі неможливо розробити таку стратегію), все ж загальний механізм адаптації є визначеним. На рис. 1.9 зображено механізм адаптації підприємства та визначено місце інформаційно-аналітичного забезпечення в даному механізмі.

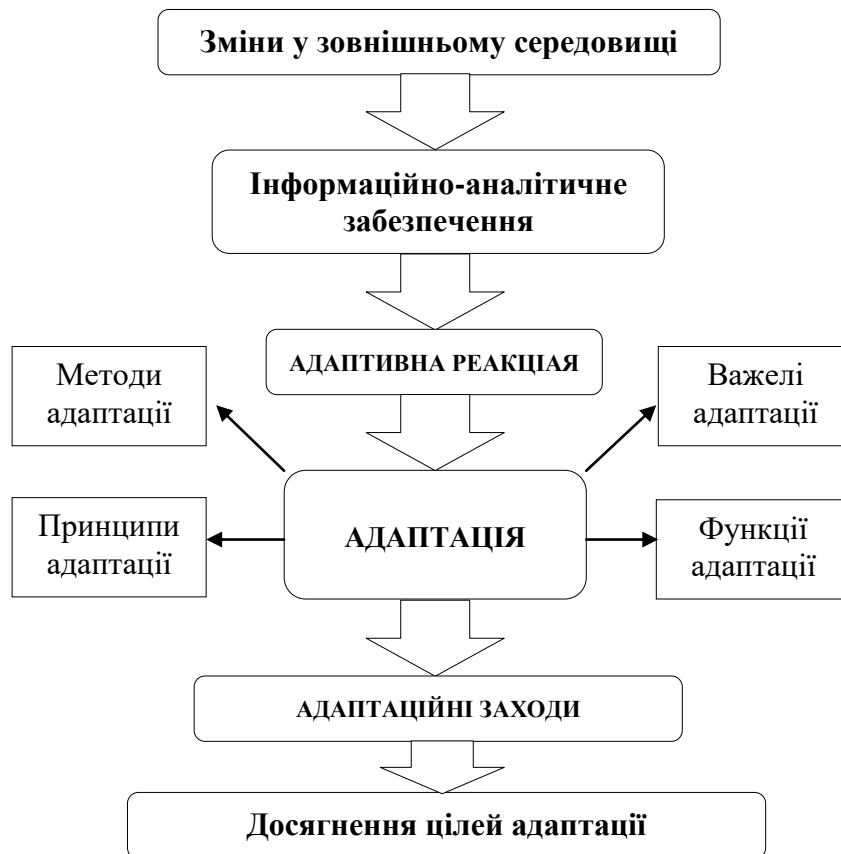

Рис. 1.9. Місце інформаційно-аналітичного забезпечення
в механізмі адаптації підприємства*

* побудовано автором

Перш за все, варто зазначити, посилаючись на джерело [59, с. 218], що першочерговим моментом процесу адаптації є надходження до суб'єкта господарювання інформації про стан зовнішнього середовища та зміни, які відбулися в ньому. Адже саме інформація дає змогу менеджменту підприємства дізнатися про ці зміни та визначити характер їх впливу на діяльність підприємства та, власне, на його економічну безпеку. Така інформація служить базою для прийняття управлінських рішень про адаптацію та формує адаптивну реакцію підприємства, яка визначається як зміни в стратегічних та поточних цілях діяльності підприємства або ж шляхів їх досягнення. Саме такі зміни та особливо їх своєчасність і характеризують адаптивну реакцію підприємства.

Оскільки ми розглядаємо адаптивне управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, то, відповідно,

негативний прояв змін зовнішнього середовища виникає в сфері зовнішньоекономічної діяльності і впливає саме на її стабільність та ефективність. З огляду на це, основними цілями адаптації є забезпечення досягнення та збереження належного рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Важливим параметром механізму адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є вид адаптації. Використання того чи іншого виду адаптації залежить від характеру зміни зовнішніх чинників. На сьогодні в науковій літературі вважаються загальноприйнятими види адаптації підприємства, які можуть також бути використаними і у випадку адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Вони класифікуються наступним чином – залежно від:

- прогнозованості виникнення: вимушена (реагування на непередбачувані зміни з метою виживання підприємства; запланована (реалізація запланованих адаптаційних здатностей); попереджувальна (внесення коректив у діяльність на основі прогнозу майбутніх змін) [147];

- масштабності проведення адаптації: структурна (зміна всієї структури підприємства); параметрична (зміна окремих параметрів діяльності підприємства);

- характеру поведінки підприємства: активна (зміна внутрішнього середовища відповідно до вимог зовнішнього); пасивна (вплив підприємства на зміну факторів зовнішнього середовища) [167].

В роботі Рудніченка Є. М. запропоновано виділяти окремі види адаптації системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання. Отже, автор виділяє:

- відповідно до поставленої мети розглядаються наступні види: розвивальна адаптація – коли негативні зміни дають своєрідний поштовх до розвитку підприємства; компенсаторна – адаптація, спрямована на компенсацію

результату негативного впливу змін; антикризова – спрямована на забезпечення швидкого виходу із кризи;

– за силою адаптації: акомодатійна адаптація – «поверхнева корекція» системи економічної безпеки підприємства без істотної зміни її структури; морфологічна – більш складна зміна самої структури системи економічної безпеки підприємства;

– відповідно до змісту очікуваних змін: змістова адаптація – зміна змісту системи, кількості та складу елементів; функціональна – зміна функціонування елементів без зміни їхнього складу чи змісту; комунікаційна або етологічна – зміна поведінки системи як підсистеми підприємства або як агента системи підприємства у відносинах із зовнішнім середовищем; структурна адаптація – зміна взаємозв'язків між окремими елементами; онтогенетична – прискорення або уповільнення будь-яких інших змін у системі;

– за мірою керованості процесу адаптації: детермінована – регламентоване здійснення адаптації; стохастична – зміни залежать від випадкових явищ та подій; квазіхаотична – різноспрямовані імпульси управлінського впливу; некерована – адаптація без відповідного управлінського впливу;

– за характером накопичуваних змін: зворотна – повернення системи економічної безпеки на більш стабільний рівень функціонування попередніх років; біфуркаційна – перехід системи на наступний, більш впорядкований рівень функціонування [131].

Регулювання процесу формування та реалізації механізму адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, а також узгодження всіх етапів механізму та структурних підрозділів відбувається за допомогою організаційних, фінансових, соціальних правових та інших важелів.

Одним із структурних елементів механізму адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є принципи адаптації та її функції (табл. 1.5).

Принципи та функції адаптації підприємства*

Принцип адаптації	Функція адаптації
<ul style="list-style-type: none"> – оперативності (швидка відповідь на дію чинників зовнішнього середовища); – гнучкості (здатність пристосовуватися до різного роду змін); – послідовності (виважена та поетапна реалізація механізму адаптації); – альтернативності (розробка альтернативних варіантів адаптації для використання їх в різних умовах); – економічності (мінімальні витрати на реалізацію механізму); – безперервності (постійне та системне використання адаптаційних заходів); – системності (взаємозалежність адаптаційних заходів, що застосовуються на підприємстві); – випередження (прогнозування негативного впливу змін зовнішнього середовища); – раціональності (доцільність застосування адаптаційних заходів); – часового обмеження (своєчасність реалізації адаптаційних заходів); – принцип каталізатора (спрямованість на покращення управлінської діяльності); – диференційованої мотивації (мотивація персоналу до здійснення адаптації) 	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційна (збір інформації про можливі чи наявні зміни зовнішніх чинників); – попереджувальна (зміна параметрів внутрішнього середовища з метою нейтралізації можливого негативного впливу змін); – контролююча (контроль на всіх етапах за реалізацією адаптаційних заходів); – регулююча (приведення параметрів внутрішнього середовища відповідно вимогам зовнішнього); – стабілізуюча (забезпечення нормального функціонування підприємства в мінливих умовах зовнішнього середовища); – стимулююча (створення передумов для розвитку підприємства); – прогнозна (передбачення можливих змін зовнішнього середовища та їх впливу на підприємство); – організаційна (налагодження роботи всіх структурних підрозділів підприємства з метою оперативної реалізації механізму адаптації); – компенсаційна (формування додаткових ресурсних резервів); – координаційна (узгоджене впровадження та реалізація механізму адаптації)

* систематизовано автором на основі [94; 103]

Серед методів адаптації у науковій літературі виділяють:

- управління за «слабкими сигналами» – відстежування «слабких сигналів» про зміни зовнішнього середовища та розробка відповідних адаптаційних заходів;

- модернізацію – оновлення, вдосконалення окремих елементів виробничої або організаційної системи підприємства;
- реструктуризацію – організаційно-економічні, технічні, правові заходи з реорганізації підприємства, зміни в структурі об'єкта;
- реінжиніринг – радикальна перебудова системи підприємства у зв'язку з наявністю значних проблем у діяльності [116].

У роботі [103] колективом авторів пропонується використовувати такі адаптаційні заходи підприємства в умовах кризи: ухилення, локалізація, дисипація та компенсація. Ухилення передбачає тимчасову відмову від реалізації ризикових бізнес-проектів. Такі заходи використовуються, як правило, при укладенні договорів з новими чи сумнівними партнерами.

Дисипація використовується у вигляді інтеграції економічних інтересів. Тобто між контрагентами можуть розділятися збитки від реалізації ризиків або ж об'єднуватися їх ресурси для зниження певних витрат підприємства тощо.

Локалізація використовується для недопущення поширення негативного впливу на всі сфери діяльності підприємства за умови вчасного їх виявлення. Якщо ж попередні інструменти використовуються для виявлення та знешкодження негативного прояву чинників у зовнішньому середовищі, то локалізація – при виникненні певної загрози у внутрішньому.

Компенсація як адаптаційний інструмент використовується для формування певних альтернатив діяльності підприємства, що дозволить йому компенсувати збитки від реалізації негативних чинників. Відповідно до джерела [103], даний інструмент застосовується за умови передбачення можливих змін у зовнішньому середовищі.

Адаптація виступає в сучасних умовах своєрідним інструментом управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Сьогодні науковці [43; 116; 11] виділяють три моделі реалізації процесу адаптації:

- 1) активного поводження;
- 2) консервативного поводження;
- 3) модель змішаного поводження.

Моделі реалізації адаптації як інструменту управління в сфері економічної безпеки суб'єктів господарювання та їх порівняльна характеристика представлені в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Порівняльна характеристика моделей реалізації адаптації підприємства*

Мета адаптації	Характер адаптації	Темп адаптації	Наявність розроблених способів та принципів	Готовність суб'єкта до адаптації	Вид Адаптації
Активна модель					
Пошук нових ринків та нових партнерів, нова організаційна політика	Системний характер (охоплює всю систему підприємства)	Високий темп адаптації	Наявні розроблені принципи, способи адаптації	Висока готовність до адаптації	Запланована/ Попереджувальна
Консервативна модель					
Збереження існуючих традицій, наявних господарських зв'язків тощо	Локальний характер (охоплює окремі функціональні сфери підприємства)	Низький темп адаптації	Відсутні будь-які принципи, способи чи механізми адаптації	Низька готовність, пасивна поведінка суб'єкта	Вимушена
Змішана модель					
Ліквідація негативного впливу факторів зовнішнього середовища	Часткова адаптація (охоплює ті підрозділи, які зазнали впливу)	Середній темп адаптації	Наявні загальні принципи адаптації, але відсутній механізм	Готовність до адаптації нижча ніж в активній моделі	Вимушена/ попереджувальна

* розроблено автором з використанням [43; 116; 11]

Особливістю адаптивного управління є відсутність чітко встановленого порядку, методологічних рекомендацій чи визначених меж для здійснення процесу адаптації. Вибір тієї чи іншої моделі залежить від значної кількості факторів, до яких відносять: стан зовнішнього середовища, його зміни; ступінь впливу змін на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, а

також на функціонування та розвиток підприємства; рівень впливу змін (торкаються окремих функціональних складових підприємства чи впливають на його діяльність в цілому); готовність суб'єкта господарювання до здійснення процесу адаптації, наявність в нього адаптаційного потенціалу; готовність керівництва та персоналу підприємства до здійснення адаптації тощо.

На всіх етапах функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності існує певна невизначеність. Адаптивне управління в забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності не є виключенням. Така невизначеність присутня як до прийняття управлінського рішення про необхідність адаптації, тобто при отриманні інформаційного сигналу про зміни зовнішнього середовища, так і після відповідної управлінської реакції. Саме зміни, які відбуваються у зовнішньому середовищі, є першоджерелом невизначеності, яка несе ще більші ризики для економічної безпеки підприємства в цілому та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема. В результаті перед підприємством постає три характерних запитання: 1) що буде після зміни умов зовнішнього середовища; 2) що буде, якщо не вжити адаптаційних заходів; 3) що буде після процесу адаптації?

Не існує наразі однозначної відповіді на дані питання. Все залежить від характеру змін та сили їх впливу на рівень економічної безпеки та підприємство загалом. Так, якщо суб'єкт господарювання може мати вплив на певні зовнішні фактори, то існують і такі, вплинути на котрі не можливо апріорі, а єдиним виходом залишається адаптація до цих змін. До прикладу, підприємство може припинити зовнішньоторговельний контракт та не підлаштовуватися під нові вимоги, якщо були змінені умови співпраці з контрагентом. Однак, у випадку внесення змін до нормативно-правового поля регулювання зовнішньоекономічної діяльності на стратегічному зовнішньому ринку чи, навіть, на внутрішньому, уникнути адаптації та діяти всупереч новим вимогам не вдасться.

Відповідь на зазначені питання лежить в основі інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, головним завданням якого є

здійснення безперервного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ з метою виявлення потенційних змін та вже реалізованих, що несуть у собі ризики та загрози економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Саме тому особливістю інформаційно-аналітичної складової адаптивного управління є, передусім, забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства не стільки шляхом усунення наслідків реалізованих ризиків, скільки шляхом виявлення небезпечних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах та пристосування внутрішніх параметрів до цих змін.

Вагоме значення в адаптивному управлінні відіграють сьогодні ризики, які в системі економічної безпеки підприємства є «об'єктивно-суб'єктивною категорією, що пов'язана з певною мірою невизначеності результату внаслідок прийнятого рішення» [131]. Саме ризик як економічна категорія є детермінантою для реалізації процесу адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Оскільки зовнішні ризики, що існують в ринковому середовищі та характерні для зовнішньоекономічної діяльності, як правило, не піддаються впливу з боку управлінської системи підприємства та потребують їх врахування, тобто адаптації до тих факторів (змін), що є причиною відповідних ризиків.

Найчастіше в сфері зовнішньоекономічної діяльності виникають ризики, пов'язані із взаємодією підприємства із зовнішніми контрагентами (партнерами), та інституційні ризики, що характеризуються функціонуванням підприємства в межах інституційного середовища. Ризики, що виникають при взаємодії підприємства з іноземними партнерами можуть бути попереджені або ж усунені шляхом адаптації до них економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, або ж шляхом мінімізації їх впливу. В останньому випадку, саме використання інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності

підприємства дасть змогу здійснити оптимізацію взаємодії підприємства з іноземними партнерами.

Найбільш характерними для функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх економічної безпеки саме з точки зору взаємодії з іноземними партнерами є ризики, які, на нашу думку, можна згрупувати наступним чином:

- ризики, пов'язані з логістичними процесами;
- фіскальні ризики (включаючи митні та податкові);
- ризик невідповідності продукції стандартам і нормам країн-партнерів;
- ризик зростання трансакційних витрат;
- ризик коливання курсу валюти країни-партнера;
- корупційні ризики;
- ризик невиконання контрактів (включаючи форс-мажорні обставини).

Вітчизняні реалії свідчать про зростання на сьогодні актуальності митних ризиків для суб'єктів господарювання. Однак, варто зазначити, що такі ризики виникають, головним чином, в процесі митного оформлення товарів та є свідченням неналежного організаційного рівня інформаційної взаємодії вітчизняних промислових підприємств з органами митного контролю.

З іншого боку, неправильним є твердження, що наслідок реалізації ризиків може мати лише негативний характер. Певні зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі, можуть бути носіями нових можливостей та в результаті прийняття ризикових управлінських рішень можуть мати позитивний прояв, зокрема, – на забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Саме це зумовлює важливість розгляду питання інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки, зокрема, та інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в цілому.

Відповідно до джерела [59, с. 205–218], інформаційно-аналітичне забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки передбачає,

що в основу організації інформації, необхідної для процесу адаптації підприємства, покладено цілі адаптації, які і визначають потребу в конкретній інформації. В свою чергу, цілі адаптації визначаються цілями вищого рівня, в даному випадку – забезпечення економічної безпеки підприємства, що може бути досягнена відповідністю стану внутрішнього середовища зовнішньому. Цілям кожного виду адаптації відповідають різні потреби в інформації. Правильне визначення цілей на кожному рівні адаптації (стратегічному та тактичному) дозволяє правильно визначити потреби інформаційно-аналітичного забезпечення.

На думку колективу авторів, «інформація, необхідна для забезпечення процесу адаптації, повинна носити стратегічний характер, оскільки лише в такому випадку можна забезпечити випереджальний характер адаптації» [59, с. 209].

Варто зазначити, що зміни умов зовнішнього середовища можуть мати не лише деструктивний вплив на економічну безпеку підприємства, а й нести в собі певні можливості. Саме тому адаптація в даному випадку є своєрідним інструментом забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На рис. 1.10 зображено алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Перший етап визначеного алгоритму характеризується використанням саме інформаційного інструментарію, іншими словами, відбувається пошук та систематизація інформації про динаміку зовнішнього середовища та змін, які в ньому відбуваються. Зібрані відомості мають характеризуватися повнотою та достатнім обсягом, оскільки чим більшою кількістю інформації, яка стосується відповідної сфери діяльності, володіє суб'єкт, тим меншою є міра невизначеності та меншою є можливість зазнати впливу дії певного ризику.

На другому етапі відбувається аналогічний процес, однак інформація вже стосується внутрішнього стану системи економічної безпеки підприємства.

Визначаються ті сфери діяльності підприємства, яких можливо будуть стосуватися або ж вже зачепили зміни в зовнішньому середовищі.

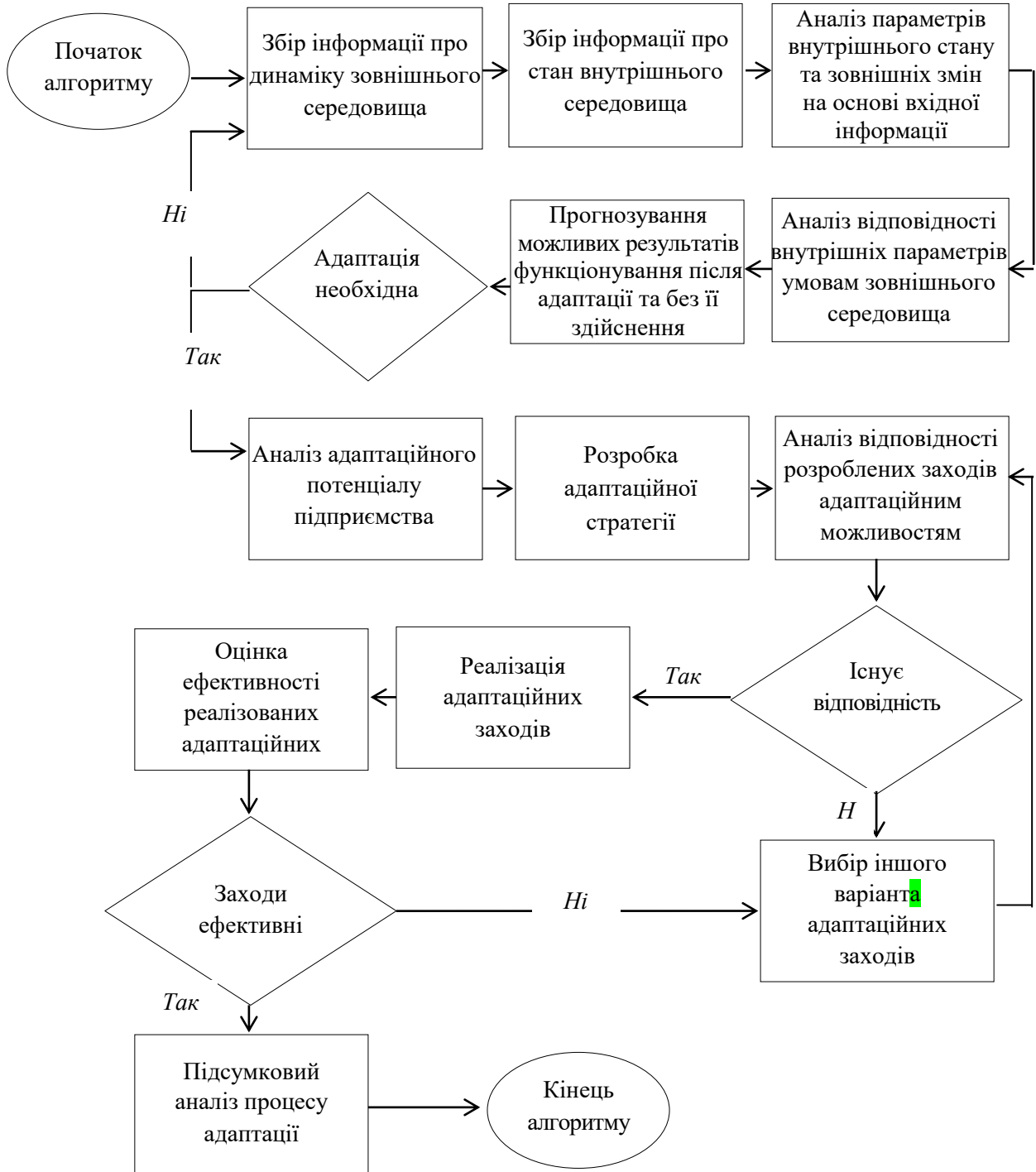

Рис. 1.10. Алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності*

* розроблено автором

На третьому етапі відбувається залучення аналітичного інструментарію. Здійснюється детальний аналіз стану внутрішнього середовища та змін зовнішнього.

Відомості про зміни зовнішнього середовища отримуються шляхом використання методів організації інформаційно-аналітичної діяльності, а інформація про стан внутрішнього – методом аналізу внутрішньої статистичної інформації, як правило, та методом аналізу документів. На основі отриманих відомостей формується база даних.

Наступний етап передбачає порівняння відповідності параметрів внутрішнього середовища вимогам зовнішнього. Саме існуюча невідповідність є підставою для реалізації адаптивних заходів.

Важливим моментом адаптивного управління є прогнозування подальшого функціонування у двох варіантах: за умови здійснення адаптації та без вжиття адаптивних заходів. У випадку необхідності адаптації, відповідно до прогнозних оцінок, виконуються подальші етапи алгоритму. За відсутності потреби в адаптації відбувається повернення до початку алгоритму. Важливо те, що адаптивне управління в забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає здійснення постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ.

За необхідності адаптації підприємства до нових умов зовнішнього середовища, важливим етапом є аналіз адаптаційного потенціалу підприємства. Адаптаційний потенціал являє собою наявність всієї сукупності ресурсів, необхідних для здійснення адаптації. Такі ресурси включають фінансові, матеріальні, трудові можливості підприємства. Важливими елементами адаптаційного потенціалу, на нашу думку, є такі елементи, як: управлінські здібності керівництва, навички персоналу та їх прагнення до навчання, організаційна культура та мотивація персоналу до реалізації адаптації на кожному етапі господарської діяльності.

Формування адаптаційної стратегії передбачає розробку багатоваріантного портфеля адаптаційних заходів. Адаптаційна стратегія не

повинна бути суперечливою напрямам стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства та загальній стратегії діяльності підприємства. Адаптаційні заходи, в свою чергу, мають бути розробленими відповідно до основних критеріїв економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Одним з етапів алгоритму інформаційно-аналітичного забезпечення адаптаційного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є оцінювання відповідності розроблених заходів адаптаційному потенціалу підприємства. Якщо такої відповідності немає, необхідно здійснити вибір альтернативних заходів. Саме тому адаптивне управління характеризується багатоваріантністю, тобто альтернативністю адаптаційних заходів. Обраний інший варіант також піддається аналізу на можливість його реалізації.

Реалізація адаптаційних заходів, відповідно до адаптаційної стратегії, може відбуватися як на рівні управління підприємством, так і на рівні будь-якої функціональної складової. Це залежить, в першу чергу, від природи самих змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі, та характеру їх впливу на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На прикінцевому етапі даного алгоритму необхідно перевірити, чи є реалізовані адаптаційні заходи ефективними. В іншому випадку обирається альтернативний варіант заходів.

Кінцевим етапом алгоритму інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є підсумковий аналіз здійсненого процесу адаптації.

Адаптивне управління у забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає те, що процес адаптації повинен бути економічно ефективним, тобто витрати на реалізацію адаптаційних заходів мають бути мінімальними. Якщо ж витрати у даному випадку перевищують збитки підприємства від реалізації загроз, то адаптаційні

заходи є недоцільними. Тому при їх розробці необхідно формувати також бюджет адаптації. А для забезпечення безперервності процесу адаптації, його бюджет повинен бути врахований при плануванні бюджету підприємства. Мінімальними також мають бути часові затрати на розробку заходів та їх реалізацію, що має велике значення для економічної безпеки. Лише за таких умов можна буде говорити про забезпечення належного рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Особливістю адаптивного управління в забезпеченні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є те, що підприємство як суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, знаходиться під постійним впливом ще більшої кількості факторів зовнішнього середовища, ніж підприємство, діяльність якого зосереджена в межах внутрішнього ринку. Тому і вплив змін таких факторів може мати більш глобальний характер на суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Враховуючи це, нами запропоновано розглядати чотири рівні адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Ці рівні характеризуються наявністю значної кількості факторів, які є вирішальними щодо напрямку функціонування та розвитку підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Це законодавчий рівень, інституційний, кон'юнктурний та господарський рівень.

Законодавчий рівень являє собою сукупність нормативно-правових актів як внутрішньодержавних, так і міжнародних, що визначають засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Зміни, які вносяться до законодавства не можуть залишитися поза увагою її суб'єктів. Нововведення, як правило, повинні бути прийнятими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а сама діяльність підприємства – адаптованою до нових вимог нормативно-правових актів. Адаптація на даному рівні є вимушеною та активною за своїм видом, оскільки вплинути підприємству на зміни в законодавчій сфері практично не можливо.

Інституційний рівень характеризується наявністю інститутів, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності відповідно до своїх функцій. Нові вимоги таких інститутів чинять значний вплив на функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, – на рівень його економічної безпеки, а також на стан взаємовідносин підприємства із суб'єктами державних інститутів. Раціональною відповіддю в даному випадку мала б стати адаптація системи до таких вимог. Однак, гіркий досвід взаємодії вітчизняних підприємств з державними органами влади, зокрема, – з податковими та митними органами, свідчить про наявність значної кількості проблемних питань, що змушує підприємства шукати різні способи для уникнення виконання нових вимог, певних нововведень.

На кон'юнктурному рівні відбувається підлаштування діяльності підприємства до змін, які відбулись чи очікуються на конкретному зовнішньому ринку. Такі зміни можуть зачіпати і стан самої кон'юнктури ринку, і політичної ситуації в країні та можуть поставити під питання функціонування підприємства на визначеному ринку. У випадку, коли зміни вимагають більш глибокої адаптації, підприємство може відмовитися від діяльності на даному ринку через відсутність адаптаційного потенціалу, враховуючи те, що без адаптації діяльність на такому ринку неможлива, або економічно неефективна.

Господарський рівень охоплює сферу господарських відносин підприємства з численними контрагентами. Зазвичай, зміни відбуваються на рівні умов контрактів. Адаптація до змінених умов співпраці з контрагентами може бути не такою «болісною» як на попередніх рівнях, оскільки в більшості випадків підприємство може також мати вплив на зміну певних факторів.

Необхідно зазначити, що важливим елементом при прийнятті управлінського рішення щодо здійснення адаптації є оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, без якої реалізовані адаптаційні заходи можуть не принести очікуваного ефекту.

Таким чином, адаптивне управління є на сьогодні більш сучасним підходом до управління, який відповідає властивостям ринкової економіки та сприяє забезпеченню економічної безпеки підприємства в цілому та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, зокрема.

Висновки до розділу 1

1. На основі дослідження наукових підходів до трактування категорії «економічна безпека підприємства» встановлено, що остання являє собою складне багатофакторне поняття. Як засвідчив здійснений аналіз, економічна безпека на будь-якому рівні управління характеризується сьогодні захищеністю інтересів економічної системи, стійкістю її функціонування та здатністю до розвитку. Саме такі варіанти тлумачення економічної безпеки підприємства найчастіше зустрічаються в науковій літературі серед чималої кількості напрацювань даного напрямку.

2. Проведене наукове дослідження показало, що ще й досі відбувається встановлення понятійно-категоріального апарату економічної безпекології. Зокрема, запропоновано, поряд з основними функціональними складовими, розглядати зовнішньоекономічну складову, значення якої полягає в забезпеченні ефективної зовнішньоекономічної діяльності підприємства. А також на основі дослідження природи таких вихідних категорій, як «безпека» та «підприємство», запропоновано авторське визначення економічної безпеки підприємства – як сукупності необхідних умов для забезпечення реалізації та захисту економічних інтересів підприємства, досягнення економічної ефективності його діяльності, адаптивності та стабільності функціонування, що стає можливим за наявності дієвого інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства.

3. Визначено, що основою прийняття будь-якого управлінського рішення, зокрема в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, є інформаційно-аналітичне забезпечення, що складається з двох складових: інформаційної складової, яка передбачає такі процеси, як: пошук, накопичення, систематизація, зберігання та передача інформації; та аналітичної складової, що характеризується процесами обробки даних, їх перетворення та приведення до вигляду, який задовольняє споживачів такої інформації.

4. Від якості інформаційно-аналітичного забезпечення залежить якість та ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень. Тому в роботі розглянуто алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення процесу управління, визначено головні функції інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Також на основі аналізу наукових джерел адаптовано основні складові процесу інформаційно-аналітичного забезпечення до сфери економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

5. В результаті проведеного дослідження визначено, що основою адаптивного управління є сьогодні адаптація, яка в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є адекватною відповіддю системи на дію зовнішніх чинників. Адаптація реалізується у вигляді спеціальних заходів, спрямованих на зміну параметрів внутрішнього середовища відповідно до умов зовнішнього. Основною метою адаптації є забезпечення стабільності зовнішньоекономічної діяльності, гармонізації інтересів із суб'єктами зовнішнього середовища шляхом досягнення та утримання високого рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

6. Важливим елементом адаптивного управління є інформаційно-аналітичне забезпечення, суть якого та головне завдання полягає в здійсненні безперервного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ з метою виявлення потенційних змін та вже реалізованих. У роботі також представлено алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення адаптивного управління в

сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Саме використання відповідного алгоритму сприяє досягненню загальної мети процесу адаптації економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Основні наукові результати розділу 1 опубліковані у працях автора [69; 75; 78; 81; 127; 130].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ2.1. Сучасні тенденції та стан зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних
промислових підприємств

Дослідження діяльності вітчизняних промислових підприємств на національному та регіональному рівнях є досить актуальними в наукових колах. Це зумовлено, головним чином, нестабільністю та слабкою прогнозованістю тенденцій розвитку вітчизняної економіки та бажанням на основі аналізу економічної динаміки спрогнозувати вплив цих тенденцій на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

В загальному розумінні зовнішньоекономічна діяльність, відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», є діяльністю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудованою на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [120]. На законодавчому рівні (ст. 4 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») визначені також види та основні принципи зовнішньоекономічної діяльності.

Науковці розглядають зовнішньоекономічну діяльність підприємства як сукупність функцій: виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних [104]. Так, до прикладу, на думку О. Новікова та Т. Садридінова [104], зовнішньоекономічна діяльність підприємства – це «частина їх загальної діяльності, яка визначається як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства відповідно до зовнішньоекономічних зв'язків держави,

пов'язаних з виходом підприємства на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях, напрями, форми та методи якої узагальнюються відповідно до процесу виробництва згідно із цілями та задачами підприємства щодо його функціонування та розвитку».

Для того, щоб підприємство змогло ефективно виконувати свої функції важливо створити для цього всі необхідні умови. Перш за все, такі умови сприяють нормальному функціонуванню суб'єкта на зовнішніх ринках, ефективній взаємодії з контрагентами тощо. Таким чином, виходячи з авторського трактування категорії «економічна безпека підприємства», економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності визначаємо як сукупність умов, що забезпечують стабільність функціонування підприємства як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, здатність протистояти деструктивному впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ, ефективну взаємодію підприємства з контрагентами, зокрема, міжнародними та реалізацію економічних інтересів, з точки зору цілей здійснення експортно-імпортової діяльності підприємства.

Оскільки підприємство є основним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, існує прямий зв'язок між розвитком зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств та економічним розвитком держави.

Проблематика розвитку промислових підприємств та різних аспектів їх діяльності, враховуючи і зовнішньоекономічну діяльність, завжди є в центрі уваги вітчизняних вчених, зокрема, широке визнання отримали праці Гончар О. І. [33], Стадник В. В [144–147], Рясних Є. Г. [136; 137], Чорної Л. І. [160].

Сьогодні зовнішньоекономічна діяльність розглядається крізь призму зовнішньої торгівлі. Тому вважаємо за доцільне розглянути тенденції зовнішньої торгівлі країни в цілому, регіону, а також окремих суб'єктів господарювання.

За останні роки в Україні спостерігається зниження зовнішньоторговельної активності вітчизняних суб'єктів господарювання. Хоча сама їх кількість суттєво не змінилась, а за останні роки кількість підприємств, що здійснюють зовнішню торгівлю товарами навіть зросла (рис. 2.1).

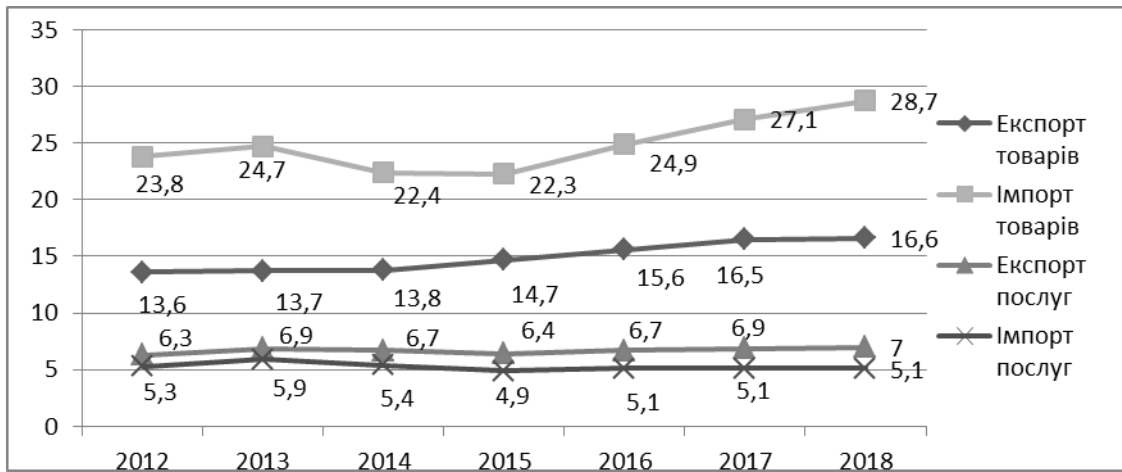

Рис. 2.1. Кількість підприємств,
що здійснюють експорт-імпорт товарів та послуг (тис. од.)*

* побудовано автором на основі [49–51]

В табл. 2.1 зображено основні показники зовнішньої торгівлі України за 2012–2018 рр.

Таблиця 2.1

**Основні показники зовнішньої торгівлі товарами та послугами України
за 2012–2018 роки (млн дол. США)***

Період	ЗТ оборот	Експорт	Імпорт	Сальдо	Індекс покриття імпорту експортом
2012	170670,4	80895,8	89774,6	–8878,8	0,901
2013	158178,8	74832,3	83346,5	–8514,2	0,898
2014	124857,4	64106,8	60750,6	3356,2	1,055
2015	89780,2	46804,2	42976,0	3828,2	1,089
2016	89433,5	44885,4	44548,1	337,3	1,008
2017	107660,1	52579,5	55080,6	–2501,1	0,95
2018	122468,4	58972,0	63496,4	–4523,5	0,82

* розраховано автором на основі [49–51]

Так, починаючи з 2012 р. відмічається загальне скорочення зовнішньоторговельного обороту країни аж до 2017 р., в якому спостерігається збільшення обсягів зовнішньої торгівлі (рис. 2.2).

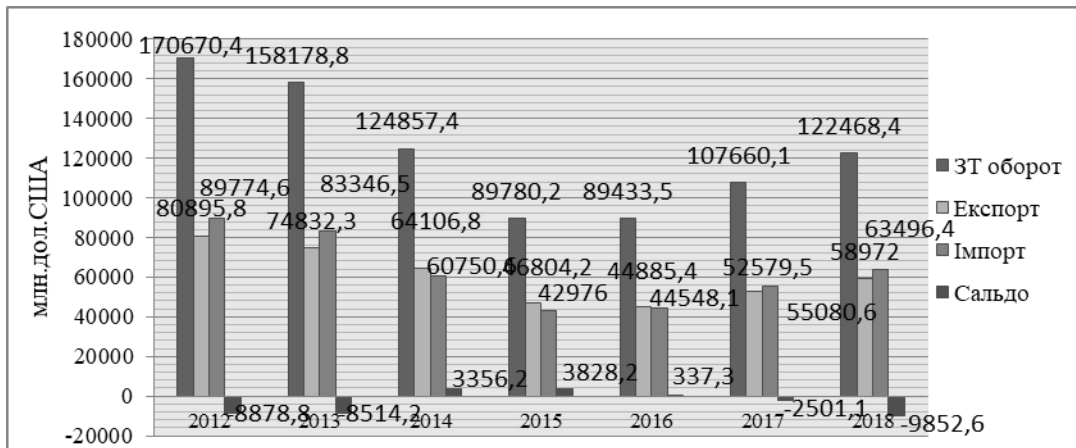

Рис. 2.2. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами*

* побудовано автором на основі [49–51]

Тенденція до скорочення зовнішньої торгівлі викликана, головним чином, втратою традиційних для вітчизняних підприємств ринків Російської Федерації та країн СНД. Попри те, при загальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі в 2014 р. було встановлено позитивне сальдо в 3356,2 млн дол. США, яке в 2015 р. становило 3828,2 млн дол. США, а в 2016 р. – 337,3 млн дол. США, а значення коефіцієнта покриття імпорту експортом за відповідні роки був більшим одиниці. Це вважається позитивною тенденцією. Проте, необхідно зазначити, що позитивне сальдо стало можливим завдяки тому, що скорочення імпорту за відповідні роки відбувалося більш високими темпами, ніж скорочення експорту, а також завдяки зовнішній торгівлі послугами, сальдо якої за аналізований період було позитивним. Однак така позитивна тенденція вже не спостерігалася в 2017 р. і сальдо зовнішньої торгівлі отримало від’ємне значення та становило –9852,6 млн дол. США.

Протягом останніх декількох років спостерігається зміна пріоритетів у зовнішній торгівлі країни. Як видно з табл. 2.2, часта ринку країн СНД при загальному скороченні зовнішньої торгівлі зменшувалась швидшими темпами за останні роки, ніж частка ринку ЄС. Крім того, в 2018 р. Україні вдалося підвищити загальні показники зовнішньої торгівлі з країнами ЄС.

**Показники обсягу зовнішньої торгівлі товарами і послугами
з країнами з основних інтеграційних об'єднань (млн дол. США)***

Рік	Країни ЄС			Країни СНД			Інші країни світу		
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	імпорт	Сальдо
2012	20688,1	29675,1	-8987,0	30722,4	35556,1	-4833,7	29485,3	24543,4	4941,9
2013	20159,0	30969,6	-10810,6	27362,2	29207,2	-1845,0	27311,1	23169,7	4141,4
2014	20383,0	24207,6	-3824,6	18890,8	18441,2	449,6	24833,0	18101,8	6731,2
2015	15339,5	18075,9	-2736,4	11335,9	11267,8	68,1	20128,8	13632,3	6496,5
2016	15781,9	19471,2	-3689,3	9665,6	9387,5	278,1	19437,9	15689,4	3748,5
2017	20157,6	23330,2	-3172,6	10674,2	12128,3	-1454,1	21747,7	19622,1	-4219,6
2018	23100,1	26570,1	-3470	10720,8	13897,6	-3176,8	23460	23026	434

* розраховано автором на основі [49–51; 142]

Так, частка ЄС у вітчизняному експорті товарів та послуг становила 40,3 %, а в імпорті – 41,8 % [142].

Основні зовнішньоторговельні країни-партнери України за 2018 рік наведені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

**Частка зовнішньої торгівлі товарами та послугами
з основними торговельними партнерами за 2018 р.
(у % до загального обсягу ЗТ)***

Зовнішня торгівля товарами та послугами							
Експорт товарів (у % до загального обсягу)		Імпорт товарів (у % до загального обсягу)		Експорт послуг (у % до загального обсягу)		Імпорт послуг (у % до загального обсягу)	
Країна	Обсяг	Країна	Обсяг	Країна	Обсяг	Країна	Обсяг
Російська Федерація	7,7	Російська Федерація	14,1	Російська Федерація	28,7	Російська Федерація	7,2
Польща	6,9	Китай	13,3	США	8,7	США	7,3
Туреччина	5,0	Німеччина	10,5	Швейцарія	7,7	Вел. Брит.	8,1
Італія	5,6	Польща	6,4	Вел. Брит.	4,9	Німеччина	6,4
Індія	4,6	Білорусь	6,6	Німеччина	5,1	Туреччина	6,5
Німеччина	4,7	Італія	3,6	Польща	3,0	Кіпр	6,1

* розроблено автором на основі [49–51]

Попри зміну геополітичного курсу України і встановлення пріоритетів зовнішньої торгівлі на користь ЄС, ринок РФ займає все ж найбільшу частку в загальному обсязі торгівлі. Так, обсяг експорту товарів та послуг на ринок РФ становить 7,7 % та 28,7 %, відповідно, а імпорту товарів з РФ – 14,1 % від загального обсягу імпорту товарів. Лише за обсягами імпорту послуг Російська Федерація знаходиться на третьому місці, поступившись США та Великій Британії.

Аналіз вітчизняного експорту свідчить про загальне падіння експорту в усіх галузях промисловості за останні роки. В 2015 р. найбільше падіння обсягів експорту зазнали такі галузі: машинобудування – скорочення експорту продукції в 2,2 рази; металургія – зменшення обсягів в 1,9 рази; хімічна промисловість – в 2 рази. Загострює загальну проблему скорочення експортних поставок продукції даних галузей ще й те, що останні займали значну частку в українському експорті. Традиційно дані групи товарів постачалися на російські ринки. Так, наприклад, в 2013 р. експорт товарів за групою «Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади» до РФ становив 55–58 %, а в загальній структурі експорту на російський ринок до 2012 р. дана група товарів становила 85 % від загального обсягу експорту.

На ринки країн ЄС в 2013 р. експортувалось лише близько 5 % товарів за групою «Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади» [142]. В 2017 р. на ринок РФ експорт товарів за даною групою складав лише 22 %. Загалом, у вартісному вираженні зменшення поставок продукції машинобудування на російський ринок протягом 2012–2018 рр. найбільш відчутно відбулось за такими групами: засоби залізничного транспорту – зменшення на 2,5 млрд дол. США, автотранспорт – 400 млн дол. США, літальні апарати – 180 млн дол. США, механічні машини та обладнання – 1,8 млрд дол. США, електротехнічні прилади – 1 млрд дол. США.

Таким чином, тенденції зовнішньої торгівлі останніх років свідчать про втрату не просто традиційних для вітчизняних виробників ринків збуту, а й про втрату ринків для української продукції з високою часткою доданої вартості.

Головною причиною скорочення експортних поставок на російський ринок є зовнішні для вітчизняних підприємств фактори, а саме: загострення економічних відносин з Російською Федерацією, розгортання сусідньою державою військового конфлікту на Сході України (де зосередженні підприємства, головним чином, вугільної, машинобудівної, хімічної та металургійної промисловості, та 80 % з яких частково або повністю зупинили свою діяльність), а також розгортання торговельної війни, результатом чого стало обмеження доступу українським експортерам до російського ринку. Так, уряд Росії з 1 січня 2016 р. включив Україну до переліку країн, з яких заборонено ввезення сільськогосподарської продукції, сировини та продуктів харчування.

На рис. 2.3 представлено динаміку експорту товарів за 2012–2018 роки.

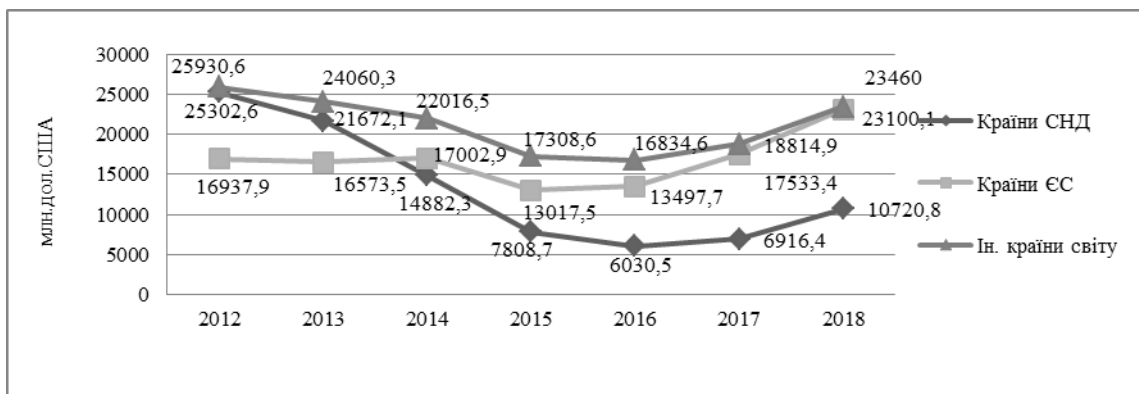

Рис. 2.3. Динаміка експорту товарів до країн основних інтеграційних об'єднань*

* побудовано автором на основі [49–51]

Графічне зображення динаміки експорту товарів свідчить про стале скорочення поставок до основних інтеграційних об'єднань з 2012 р. до 2016 р. З 2017 р. помітним є незначне пожвавлення експорту вітчизняної продукції на ринки країн СНД та інших країн світу, і ще більш позитивно склалась ситуація з експортом на ринок ЄС.

Сьогодні спостерігається не лише кількісна зміна обсягів експорту на зовнішні ринки, але й якісна. За останній рік основу товарної структури

українського експорту, за даними Державної служби статистики України [51], складала наступні товарні групи: недорогоцінні метали та вироби з них – 24,6 %, з них – чорні метали складають 21 %; продукти рослинного походження – 20,9 %, з яких – зернові культури – 15,3 %; жири та олії тваринного або рослинного походження – 9,5 %. Експорт промислової продукції за відповідний період становив лише 8,4 % від загального обсягу експорту [51].

Іншою негативною стороною вітчизняного експорту є закріплення за Україною низькотехнологічної спеціалізації в системі міжнародного поділу праці. Не можна не погодитися з автором Венцовським Д. Ю. [19, с. 58] в тому, що зміни в товарній структурі експорту за рівнем технологічності є небезпечним викликом для економічної безпеки і підприємства, і держави в цілому. Починаючи з 2014 р. частка низькотехнологічних товарів в структурі експорту України зросла до 26 %, в той час, як частка високотехнологічної та середньотехнологічної продукції в сумі склала дещо більше 19 %.

На сьогодні Україна є одним з лідерів з постачання на світовий ринок соняшникової олії, кукурудзи, ячменю, пшениці, субпродуктів з курятини. Вітчизняна сільськогосподарська продукція постачається в понад 190 країн світу [4, с. 348].

Сьогодні вихід на пріоритетні для України ринки країн ЄС супроводжується значними перешкодами. Вітчизняні товари є неконкурентоспроможними на європейських ринках і не користуються попитом. Крім того, світовий ринок нині характеризується збільшенням торгівлі високотехнологічною продукцією, яка є основним фактором забезпечення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку. Однак Україна, попри високий ресурсний потенціал та досить розвинену промислову базу, так і залишається постачальником сировинної та низькотехнологічної продукції. Це є небезпечним фактором, оскільки така спеціалізація ставить в залежність від коливань цінової політики світових ринків не лише окремих вітчизняних експортерів, а й цілі галузі. За даними [50], в 2016 р. Україна експортувала

високотехнологічної продукції на 1,387 млн дол. США, що на 7,3 % більше у порівнянні з попереднім роком.

Так, для прикладу, в табл. 2.4 представлені групи товарів, які найбільше імпортує ЄС, та країни, які їх поставляють. Також представлено місце України за експортом даних товарів до ЄС.

Таблиця 2.4

**Основні товари, які експортуються на ринки ЄС країнами світу
та місце України за експортом даних товарів**

Основні товари в структурі імпорту ЄС	Країни-експортери	Місце України за експортом даних товарів до ЄС	Частка українських товарів від загального обсягу, %
Автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби	Німеччина, Іспанія, Бельгія, Велика Британія, Франція	68	0,001
Нафта і нафтопродукти	Російська Федерація, Норвегія, Нідерланди, Казахстан, Ірак	0	0,000
Медикаменти із змішаних і незмішаних продуктів	Німеччина, США, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди	60	0,005
Запчастини до тракторів, автотранспорт для групових перевезень	Німеччина, Франція, Чехія, Польща, Італія	64	0,005
Телефонні апарати	Китай, Нідерланди, В'єтнам, Німеччина, Ірландія	44	0,086
Машини автоматичного оброблення інформації та їх блоки	Китай, Нідерланди, Німеччина, Чехія, Ірландія	62	0,002
Золото	Швейцарія, Канада, ПАР, Гонконг, Австралія	107	0,000
Кров людини та тварин, анестетики	США, Нідерланди, Швейцарія, Німеччина, Ірландія	61	0,001
Літальні апарати, космічні апарати та ракети-носії	США, Франція, Німеччина, Канада, Іспанія	58	0,012

* систематизовано автором на основі [97; 142]

За даними міністерства економічного розвитку та торгівлі України [97; 142] до десятки товарів, які імпортує сьогодні ЄС увійшли: автомобілі легкові та інші моторні транспортні засоби; нафта і нафтопродукти; медикаменти із змішаних і незмішаних продуктів; запчастини до тракторів, автотранспорт для групових перевезень; телефонні апарати; машини автоматичного оброблення інформації та їх блоки; золото; кров людини та тварин, анестетики; літальні апарати, космічні апарати та ракети-носії.

Як видно з табл. 2.4, частка українських товарів в загальному обсязі даних товарів дуже незначна. Натомість в табл. 2.5 представлено основні товари, які Україна експортує на ринки країн-членів ЄС.

Таблиця 2.5

Основні товари, які експортує Україна на ринки країн-членів ЄС*

Основні товари, що експортує Україна на ринок ЄС	Країни-члени ЄС, які імпортують дані товари	Частка до загального обсягу експорту вітчизняних товарів, %
Олії соняшникова, бавовняна	Нідерланди, Іспанія, Італія, Франція, Велика Британія	9,0
Проводи ізольовані, кабелі	Німеччина, Польща, Угорщина, Чехія, Румунія	5,6
Кукурудза	Іспанія, Італія, Нідерланди, Португалія, Бельгія	4,54
Руди та концентрати залізні	Чехія, Польща, Австрія, Словаччина, Німеччина	4,49
Напівфабрикати з вуглецевої сталі	Італія, Болгарія, Угорщина, Велика Британія, Польща	3,26
Прокат плоский з вуглецевої сталі	Польща, Італія, Франція, Болгарія, Фінляндія	3,21
Макуха та інші тверді відходи	Франція, Польща, Іспанія, Італія, Нідерланди	1,78
Феросплави	Італія, Нідерланди, Польща, Фінляндія, Румунія	1,33
Насіння свиріпи або ріпаку	Франція, Польща, Німеччина, Бельгія, Нідерланди	1,04
Лісоматеріали розпилені	Угорщина, Польща, Румунія, Німеччина, Італія	1,03

* розроблено автором на основі [97; 142]

У 2017 р. частка країн ЄС в загальному обсязі експорту збільшилась та становила 40,5 % [51]. Найбільше зростання обсягів експорту вітчизняних товарів на ринки ЄС спостерігається за такими товарними групами: жири та олії тваринного або рослинного походження – 77,5 %; маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів – 52,2 %; промислові товари – 44,6 %; вироби з каменю, гіпсу, цементу – 12,9 %; полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 12,7 %; текстильні матеріали та текстильні вироби – 11,1 %.

Сьогодні вітчизняні експортери здійснюють вихід на нові ринки в умовах невизначеності і досить часто їм доводиться «підлаштовувати» свою діяльність під умови зовнішніх ринків. А, враховуючи те, що економіка України є експортно-орієнтованою, саме від експортного потенціалу залежить зростання вітчизняної економіки.

Експорт послуг за 2012–2018 роки також зазнав значного скорочення, проте зовнішньоторговельне сальдо залишалось позитивним. У 2012 р. сальдо торгівлі послугами становило 6863,0 млн дол. США, в 2013 р. – 7227,3 млн дол. США, в 2014 р. – 5147,7 млн дол. США, в 2015 – 4213,6 млн дол. США, в 2016 р. – 4326,7 млн дол. США, а в 2018 р. – 5329,1 млн дол. США.

На рис. 2.4 зображена динаміка експорту українських послуг до основних країн.

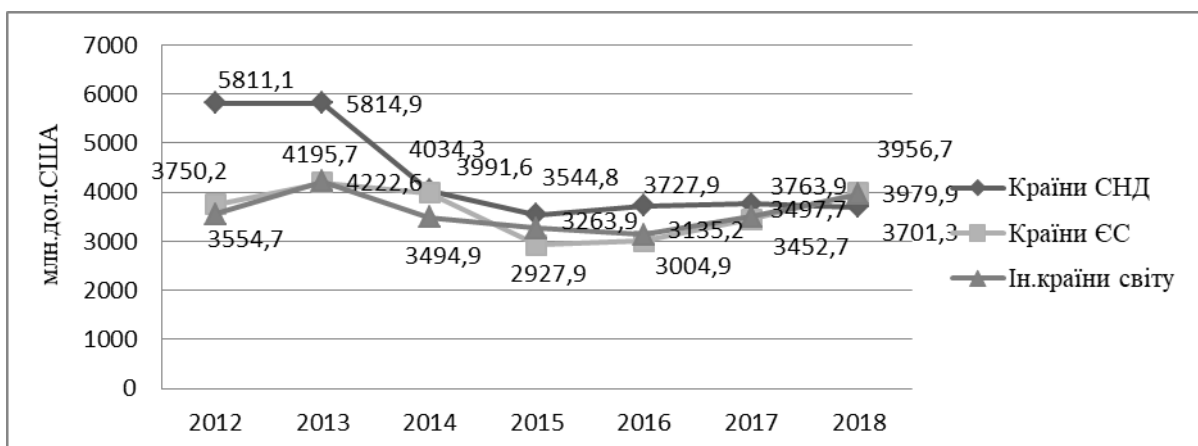

Рис. 2.4. Динаміка експорту українських послуг до країн основних інтеграційних об'єднань*

* побудовано автором на основі [49–51]

З рис. 2.4 видно, що стрімке падіння експорту послуг до країн СНД спостерігалось в 2013–2014 роках, проте, його вдалось сповільнити і з 2016 р. відбулось незначне збільшення експорту вітчизняних послуг. Варто зазначити, що протягом аналізованого періоду майже не відбулось змін серед основних країн-партнерів, на ринки яких Україна експортує послуги. До цих країн традиційно відносяться: Російська Федерація, США, Швейцарія, Німеччина, Велика Британія та Кіпр.

За 2018 р. обсяг експорту українських послуг на ринок країн-членів ЄС збільшився склав 32,2 % від загального обсягу експорту послуг. Найбільше експортовано послуг на ринки наступних держав-членів ЄС: Велика Британія – експортовано послуг на суму 573,3 млн дол. США, Німеччина – 591,2 млн дол. США, Кіпр – 318,1 млн дол. США та Польща – 350,1 млн дол. США [51].

На європейський ринок було надано найбільше таких послуг: транспортні послуги – 36,9 %, послуги з переробки матеріальних ресурсів – 24,7 %, послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги – 19,0 % та ділові послуги – 12,7 % [142].

У структурі експорту послуг за останні роки відбулись досить помітні зміни, а саме: відбулось значне скорочення обсягів експорту послуг, пов'язаних з фінансовою діяльністю та послуг зі страхування, зменшення ділових послуг, а також зменшення обсягів традиційних для вітчизняного експорту транспортних послуг. Натомість спостерігається збільшення обсягів експорту послуг з будівництва, та послуг у сфері телекомунікацій, комп'ютерних та інформаційних послуг.

Сьогоднішня структура вітчизняного експорту послуг на зовнішні ринки представлена наступними послугами: транспортні послуги займають 54,7 % від загального обсягу, більше 50 % в цій категорії припадає на послуги трубопровідного транспорту; послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги складають 16,3 %; послуги з переробки матеріальних ресурсів – 13,3 % і майже весь обсяг експорту в даній групі послуг займають

послуги з переробки товарів з метою реалізації за кордоном – 99,4 %, їх вартість в 2016 р. становила 1,38 млрд дол. США [51].

Загальний аналіз імпорту свідчить про різке падіння обсягів імпорту товарів в Україну з 2012 р., яке призупинилося в 2015 р. Причому, більш стрімке падіння імпорту спостерігається з країн СНД, та, починаючи з 2016 р. відбулось загальне збільшення обсягів імпорту (рис. 2.5).

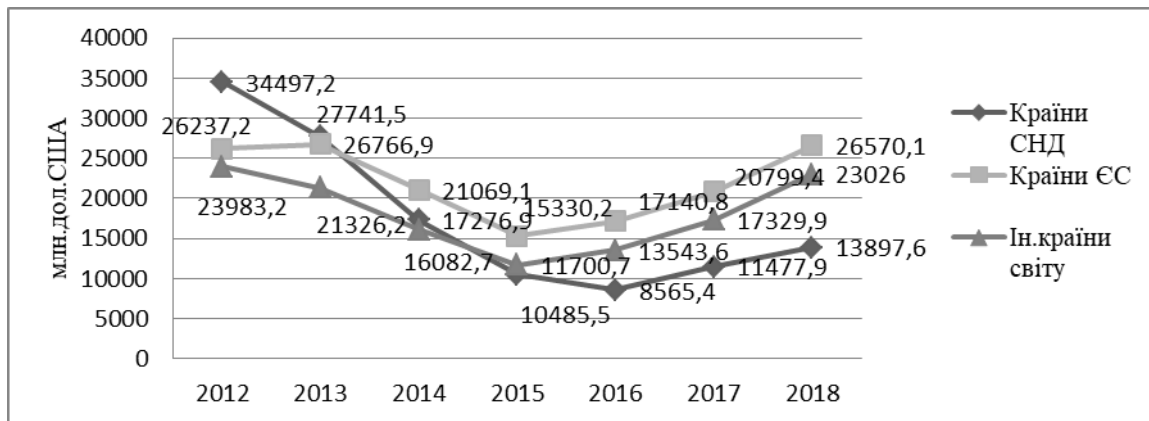

Рис. 2.5. Динаміка імпорту товарів з країн основних інтеграційних об'єднань*
* побудовано автором на основі [49–51]

Причому найбільші поставки товарів в Україну за минулий рік були здійснені з країн Європейського Союзу, на відміну від 2012 р., коли найбільшими партнерами з імпорту товарів в Україну були країни СНД.

Досить відчутною є сьогодні зміна географічної структури імпорту. Так, якщо в 2012 р. основним партнером України в імпорті товарів була Російська Федерація (32,4 % від загального обсягу імпорту товарів), то в 2018 р. обсяги російського імпорту в Україну склали лише 14,1 % від загального обсягу. Серед інших традиційних країн-партнерів в імпорті товарів, порівнюючи 2012 р. та 2016 р., спостерігається незначне збільшення обсягів надходжень в Україну. Наприклад, обсяги імпорту з Китаю в 2012 р. становили 9,3 % від загального обсягу імпорту товарів, а в 2018 р. – 13,3 %, з Німеччини – 8,0 % в 2012 р. та 10,5 % – в 2018 р., з Польщі – 4,2 % та 6,4 %, відповідно [49–51].

Необхідно зазначити, що в товарній структурі відбулись також важливі зміни. Найбільше скорочення обсягів імпорту за останні декілька років спостерігається за такою товарною групою, як мінеральні продукти, а саме: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, імпорт яких в 2012 р. складав 30,9 % від загального обсягу імпорту товарів в Україну, а в 2018 р. – 23,4 %.

До прикладу, в 2012 р. основу товарного імпорту складали наступні товарні групи: мінеральні продукти – 32,5 % (палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки – 30,9 %), машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 15,5 %, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 10,1 %, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 9,5 % тощо. Сьогодні, за даними Державної служби статистики України, в структурі імпорту товарів значна частка традиційно припадає на палива мінеральні, нафту і продукти її перегонки – 23,4 %. Серед інших товарів імпорт механічних машин складав 11,7 %, електричних машин – 9,6 %, засобів наземного транспорту, крім залізничного, – 8,0 %, пластмас, полімерних матеріалів – 6,2 % та фармацевтичної продукції – 3,4 % [49–51].

Варто вказати, що з 2017 р. спостерігалось збільшення імпорту окремих товарів: нафти або нафтопродуктів сирих – у 2,5 рази, вугілля кам'яного – на 87,3 %, руди та концентратів марганцевих – на 69,3 %, добрив мінеральних або хімічних, азотних – на 56,1 %, коксу і напівкоксу із кам'яного вугілля – на 52,8 %, автомобілів вантажних – на 51,2 %, газу природного – на 47,3 %, автомобілів легкових – на 44,2 %, прокату готового чорних металів – на 39,3 %, добрив мінеральних або хімічних, з вмістом двох чи трьох поживних елементів, та тракторів – на 33,9 %, машин та обладнання для сільськогосподарських, садових або лісогосподарських для підготовки або обробітку ґрунту – на 31,3 %, нафтопродуктів – на 27,3 %, дизельного палива – на 26,6 %, телевізорів – на 19,2 %, комбайнів зернозбиральних – на 14,1 %, насіння соняшника – на 11,8 %, риби свіжої, охолодженої або мороженої – на 10,7 %, лікарських засобів – на 10,6 % [51].

Динаміка імпорту послуг (рис. 2.6) свідчить про незначне скорочення імпорту послуг з країн ЄС та СНД, починаючи з 2013 р. Проте з 2016 р. можна спостерігати не надто суттєве збільшення імпорту послуг з країн ЄС та інших країн світу, зокрема країн Азії.

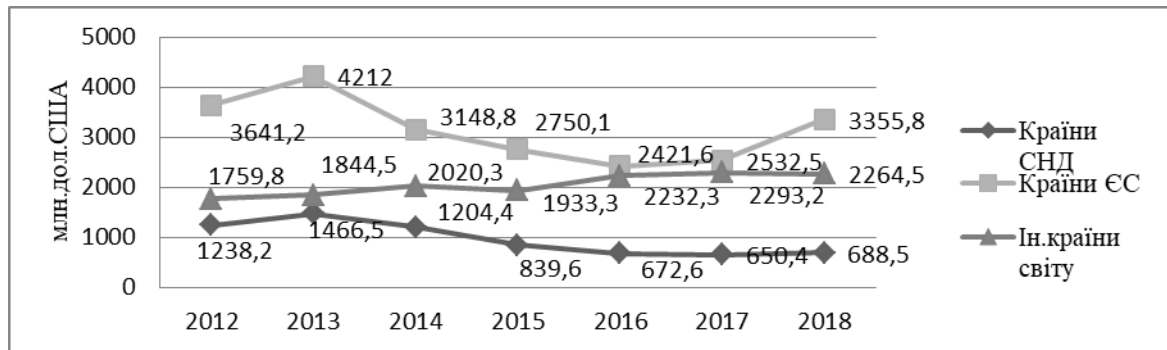

Рис. 2.6. Динаміка імпорту послуг з країн основних інтеграційних об'єднань *

* побудовано автором на основі [49–51]

За даними Державної служби статистики України, найбільше скорочення імпорту послуг за 2018 р. відбулось з Російської Федерації, США та Великої Британії, при цьому зростання обсягів спостерігалось з Люксембургу, Туреччини та Китаю. Протягом останніх років зазначені країни є незмінними поставниками послуг на український ринок. Так, в 2012 р. найвагоміші обсяги послуг одержувалися від Російської Федерації, Кіпру, Великої Британії, Німеччини, США, Туреччини, Швейцарії, Австрії. Для порівняння, в 2018 р. найбільше послуг було надано такими країнами, як: США – 7,3 % від загального обсягу імпорту послуг, Російської Федерації – 7,2 %, Туреччини – 6,5 %. Серед країн ЄС найбільше послуг було надано Великою Британією – 8,1 % від загального обсягу імпорту, Німеччиною – 6,4 %, Кіпром – 6,1 % [51].

Порівнюючи структуру імпорту послуг за аналізований період, варто зазначити, що скорочення обсягу імпорту послуг спостерігається в таких категоріях, як: транспортні послуги – 25,2 % від загального обсягу в 2012 р. та 50,3 % – в 2018 р., ділові та професійні послуги – 16,1 % в 2012 р. та 9,1 % – в

2018 р. Натомість збільшення обсягів імпорту відбулось серед наступних послуг: комп'ютерні послуги – 4,6 % в 2012 р. та 18,2 % – в 2018 р. [49-51].

Таким чином, проведений аналіз зовнішньої торгівлі України виявив пріоритетні ринки для вітчизняного експорту та основні товари та послуги, які постачаються на ці ринки, а також головні країни-партнери в імпорті товарів та послуг в Україну та товари і послуги, імпортовані в Україну, що зображено в таблиці Б. 1 (додаток Б).

Сьогодні можна спостерігати значні зміни у сфері зовнішньоекономічної діяльності в регіональному розрізі. Особливо відчутною є втрата експортного потенціалу Донецької та Луганської областей.

Якщо, до 2012 р. в загальному обсязі вітчизняного експорту товарів серед областей України та м. Києва, Донецька область займала перше місце, а Луганська – третє, то сьогодні Донецька область знаходиться на третьому місці, а Луганська – на шостому. Так, за даними Державної служби статистики України, в 2012 р. Донецька та Луганська області в сумі склали 26,6 % від загального вітчизняного експорту товарів, то в 2018 р. їх сумарна частка становила лише 14,2 %.

За останні роки відчутним є зниження зовнішньоторговельної активності всіх регіонів. Маючи значний зовнішньоторговельний потенціал, Хмельницька область при цьому займає незначну частку у загальному обсязі зовнішньої торгівлі.

Статистичні дані свідчать про значні коливання сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами протягом останніх років (рис. 2.7).

Відповідно до зображеної на рисунку динаміки, позитивна тенденція зовнішньоторговельного сальдо спостерігалася протягом 2014–2015 рр., а також в 2017–2018 рр.

Також, протягом аналізованого періоду позитивною тенденцією залишалось збільшення експортних поставок регіону на ринки країн Європейського Союзу.

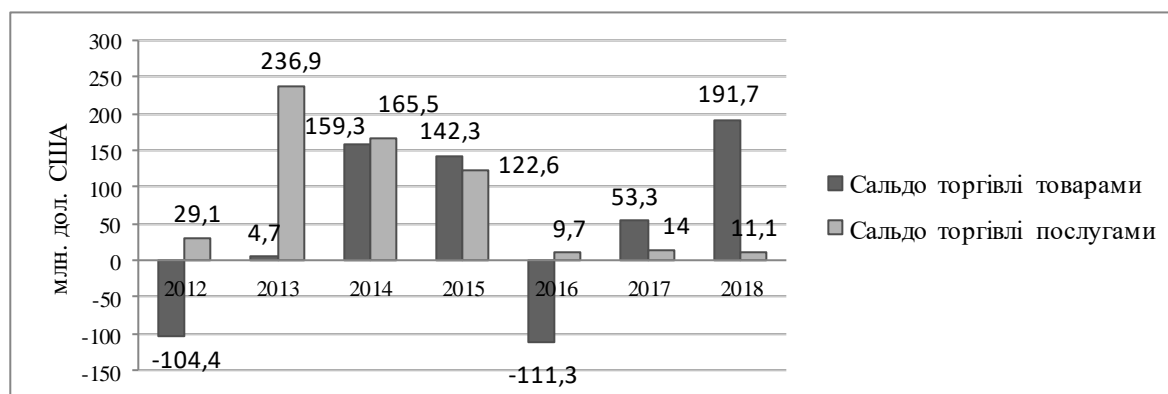

Рис. 2.7. Динаміка сальдо торгівлі товарами і послугами Хмельницької області*

* побудовано автором на основі [52; 53]

Так, обсяг експорту товарів до країн ЄС в 2018 р. становив 304,2 млн дол. США або 47,7 % від загального обсягу експорту товарів регіону, а імпорт товарів з країн ЄС – 230,1 млн дол. США або 51,5 % від загального обсягу.

Водночас обсяг експорту послуг у 2018 р. до ЄС становив 25,2 млн дол. США або 93,3 % від загального обсягу експорту послуг, а імпорт послуг – 10,4 млн дол. США або 65,1 % від загального обсягу імпорту послуг регіону. Проте, питома вага Хмельницької області в експорті товарів на ринки ЄС становить лише 1,1 %, а в експорті послуг – 0,6 %. В свою чергу, частка країн СНД у загальному обсязі експорту–імпорту товарів регіону становила по 21,4 % та 12,0 %, відповідно, в загальному обсязі експорту–імпорту послуг – по 0,2 %.

На рис. 2.8 показано динаміку експорту товарів та послуг на основні зовнішні ринки, а на рис. 2.9 – динаміку імпорту товарів та послуг.

Тенденції, які прослідковуються за рис. 2.8 та рис. 2.9, свідчать про значне скорочення зовнішньої торгівлі регіону з країнами СНД та поступову переорієнтацію зовнішньої торгівлі на ринки країн-членів ЄС та ринки інших країн світу.

Зовнішньоторговельні операції за 2018 р. у Хмельницькій області проводилися із партнерами з 118 країн світу. Серед країн ЄС найвагоміші експортні поставки здійснювалися до Німеччини, Польщі, Нідерландів, Бельгії

та Чехії, серед інших країн світу – до Російської Федерації, Єгипту, Молдови, Білорусі, Індії, Грузії, Туреччини.

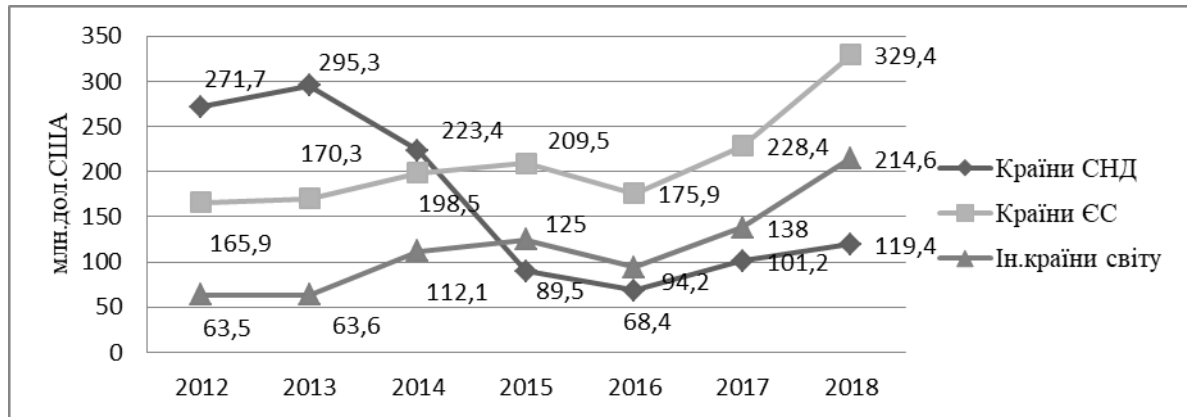

Рис. 2.8. Динаміка експорту товарів та послуг регіону до країн основних інтеграційних об'єднань*

* побудовано автором з використанням [52; 53]

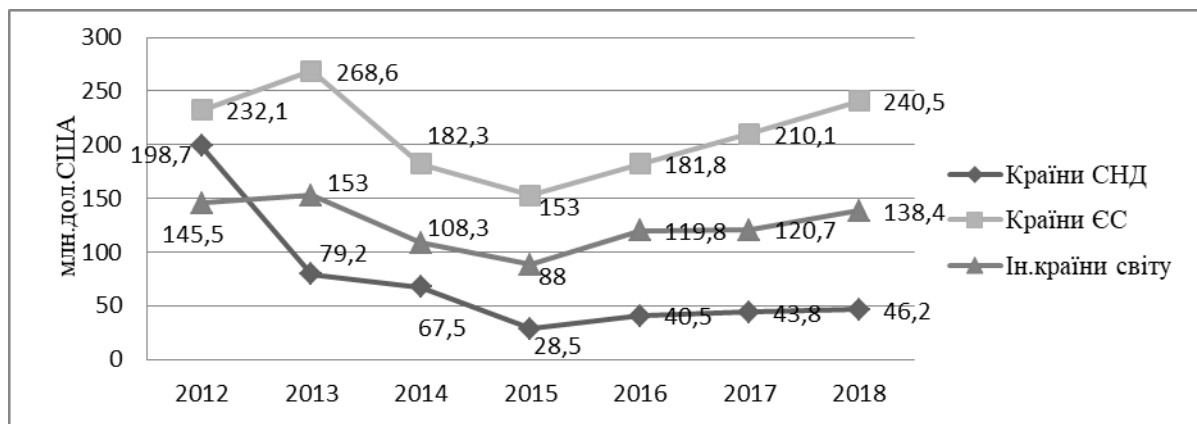

Рис. 2.9. Динаміка імпорту товарів та послуг Хмельницької області з країн основних інтеграційних об'єднань*

* побудовано автором з використанням [52; 53]

У товарній структурі зовнішньої торгівлі регіону також відбулись значні зміни, пов'язані з втратою традиційних ринків Російської Федерації та країн СНД. Так, за відповідні роки значно зменшились, а подекуди й зовсім зупинились, поставки таких товарів виробничо-технічного призначення, як:

трансформатори, запасні частини до автомобілів та тракторів, засоби автоматизації, металообробний інструмент, ковальсько-пресові машини тощо. За аналізований період в структурі експорту товарів переважали такі товарні групи: продукти рослинного походження – 49,1 % від загального обсягу; машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 12,3 %; живі тварини; продукти тваринного походження – 7,1 %. За останній рік збільшилась частка зернових культур; насіння і плодів олійних рослин; продукції борошномельно-круп'яної промисловості; чорних металів [53].

У товарній структурі імпорту перевага на сьогодні належить таким товарам: полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них – 20,8 %; машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання – 27 %; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 12,1 %. Найвагоміші імпортні надходження товарів з країн ЄС здійснювалися з Німеччини, Польщі, Італії, Нідерландів. Серед інших країн світу найбільші імпортні поставки товарів надходили з Китаю, Саудівської Аравії, Туреччини, Російської Федерації, США та Білорусі.

У структурі експорту послуг Хмельницької області за 2012–2018 рр. не відбулось істотних змін. Традиційно надавалися послуги з переробки матеріальних ресурсів, частка яких в загальному обсязі експорту послуг в 2012 р. складала 57,9 %, а в 2018 р. – 54,0 %, а також транспортні послуги, обсяги яких становили 35,0 % в 2012 р., а в 2018 р. – 40,2 %. У 2018 р. структуру імпорту послуг визначали транспортні послуги – 33,0 %, ділові послуги – 21,9 % та послуги, пов'язані з подорожами – 24,4 % [52].

За 2018 р. рік найбільші обсяги наданих послуг були здійснені до Німеччини, Польщі, Бельгії, Великої Британії, Естонії, Італії та Фінляндії – серед країн-членів ЄС. В імпорті послуг основними партнерами серед країн-членів ЄС були: Німеччина, Польща, Франція, Нідерланди, Кіпр, Бельгія та Чехія.

Сьогодні промисловість є основною галуззю національного господарства, яка здійснює безпосередній вплив на розвиток та конкурентоспроможність як

національної економіки в цілому, так і кожного регіону України. На рис. 2.10 зображено динаміку індексу промислової продукції Хмельницької області.

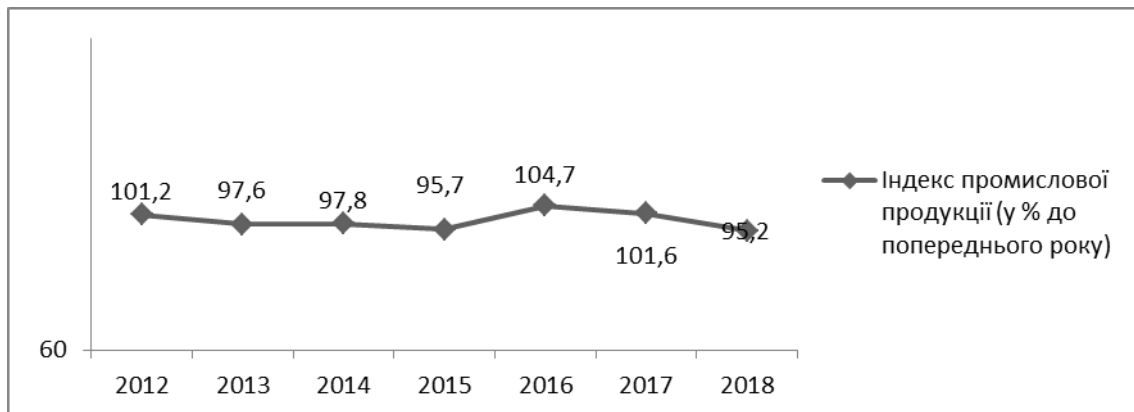

Рис. 2.10. Динаміка індексу промислової продукції Хмельницької області*

* побудовано автором на основі [53]

Як видно з рис. 2.10, обсяги виробництва промислової продукції в регіоні мали тенденцію до скорочення в 2012–2015 рр. Причому, після незначного підйому в 2016 р. тенденція до скорочення, очевидно, продовжилась.

На сьогодні найбільш вагомими галузями промисловості Хмельницької області є переробна, в тому числі постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, та виробництво харчових продуктів і напоїв. У табл. Б.2 (додаток Б) представлено обсяги зовнішньої торгівлі промисловою продукцією Хмельницької області за 2012–2018 рр.

Сьогодні машинобудівна галузь займає одне з провідних місць в секторі економіки України. Її виняткове значення полягає в забезпеченні національного господарства матеріально-технічною базою, впливаючи при цьому на розвиток промисловості та економіки країни в цілому. Проте, гострі проблеми сьогодення залишили значний відбиток на стані та розвитку машинобудівного комплексу.

Низька конкурентоспроможність вітчизняного машинобудування, низька диверсифікація експорту, висока залежність галузі від поставок на російський ринок, дефіцит капіталовкладень та відсутність технологічного оновлення

виробничих потужностей, ступінь зносу яких сьогодні становить 84,3 % [40] – це лише поверхневий огляд проблем, що постали перед вітчизняним машинобудівним комплексом, і вони, між іншим, зачепили усі галузі економіки країни. Низький попит на продукцію машинобудування на внутрішньому ринку та низька платоспроможність населення визначили її експортне спрямування.

За 2018 р. обсяг реалізованої промислової продукції становив 34,7 млрд грн. Причому, продукція машинобудування, як видно з рис. 2.11, склала лише 9,6 % від загального обсягу, зайнявши четверте місце в структурі після виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (25,9 %), постачання електроенергії, газу та пари (27,9 %), виробництва гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції (16,2 %).

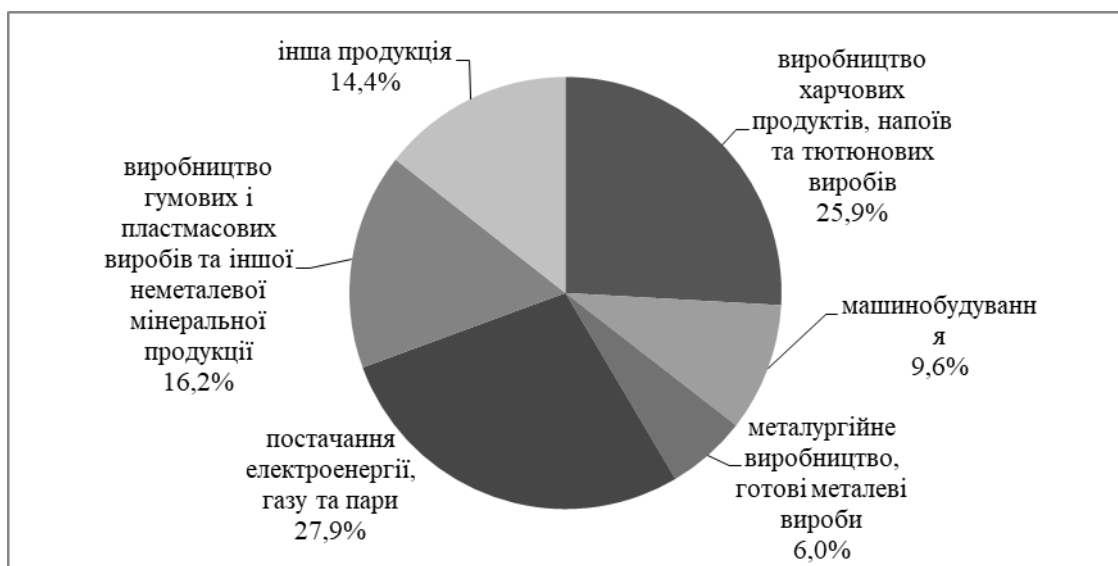

Рис. 2.11. Структура реалізованої промислової продукції регіону в 2017 р.*

* побудовано автором на основі [53]

Сьогодні в експорті продукції машинобудування, зокрема в секторі «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання» відбулось поступове зменшення обсягів реалізації на зовнішні ринки (від 140529,9 тис. дол. США в 2013 р. до 70763,7 тис. дол. США – в 2017 р.) та в секторі «Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби» – різке зменшення обсягів (від

8886,3 тис. дол. США до 179,7 тис. дол. США), про що свідчать дані з табл. Б.2 (додаток Б).

Таким чином, аналіз сучасного стану зовнішньоторговельної діяльності на національному та регіональному рівні дав змогу виявити такі тенденції, як: скорочення обсягів експортно-імпортних операцій за останні декілька років; незбалансованість та відсутність оновлення структури вітчизняного експорту; втрата стійких і звичних для вітчизняних суб'єктів господарювання торговельних партнерів; розширення ринків збуту української продукції тощо. Такі тенденції є свідченням незахищеності зовнішньоторговельної сфери країни від впливу різноманітних дестабілізуючих чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ. Виявити такі чинники та характер їх впливу допоможе більш детальний аналіз зовнішньоекономічної діяльності на мікрорівні.

2.2. Визначення особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств Хмельницької області

Головною метою інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є формування бази аналітичної інформації для прийняття на її основі управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Саме діяльність підприємства, пов'язана з перетворенням первинної інформації в аналітичну, що є логічно завершеною думкою із систематизацією фактів про певне коло питань, їх оцінкою та чітким викладенням, як правило, у письмовій формі, є інформаційно-аналітичною діяльністю. Така діяльність здійснюється в межах інформаційного простору підприємства, що являє собою єдине інформаційне середовище всередині якого здійснюється інформаційний процес (пошук, збір, накопичення, зберігання, поширення інформаційних ресурсів) та аналітичний процес (обробка інформації, її перетворення, групування, формування висновків тощо).

Аналіз інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств Хмельницької області дав змогу виявити значні проблемні питання, пов'язані, головним чином, з автоматизацією управлінських процесів на підприємстві.

У сучасних умовах інформатизації практично всіх аспектів життєдіяльності людини впровадження новітніх інформаційних технологій на підприємстві повинно також відбуватися комплексно. Попри те, що на досліджуваних підприємствах хоч і різною мірою, проте використовуються новітні інформаційні технології та різноманітне програмне забезпечення, все ж рівень інформаційно-аналітичного забезпечення залишається недостатньо високим. Відповідно, це є свідченням наявності проблем інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства в цілому.

До таких проблем інформаційно-аналітичного забезпечення, які стосуються всіх аспектів діяльності підприємства, та чинять безпосередній вплив на рівень його економічної безпеки загалом та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності зокрема, варто віднести:

- рівень матеріально-технічного забезпечення підприємства, необхідного для автоматизації діяльності (включаючи забезпеченість ПК, програмне забезпечення тощо);
- фінансові можливості підприємства;
- висока вартість ліцензій спеціального програмного забезпечення та вартість навчання персоналу для роботи в ньому;
- відсутність ІТ-фахівців, які є компетентними у сфері зовнішньоекономічної діяльності та в сфері економічної безпеки підприємства.

Що ж стосується використання автоматизованих систем на підприємстві, варто зазначити, що сьогодні досить поширене використання отримала система ERP (Enterprise Resource Planning), особливо в країнах пострадянського простору. Вітчизняні суб'єкти господарювання використовують у своїй діяльності стандартизовані інформаційні системи, серед яких найбільш популярними є: «1С», «Галактика», «Парус», «SAP» та «Navision». Однак через певні обмеження окремих систем, такі як: відсутність гнучкості та адаптивності, висока вартість

ліцензії та обслуговування тощо, програма «1С» є найбільш використовуваною на підприємствах, зокрема на досліджуваних підприємствах Хмельницької області.

Одним з виявлених недоліків інформатизації та автоматизації господарської діяльності є спрямованість впровадження інформаційних систем, головним чином, в систему бухгалтерського обліку підприємства. Крім того, таке впровадження носить не комплексний, а точковий характер. В той час, як розвинені країни світу використовують єдину інформаційну систему та інформаційно-динамічні технології, які охоплюють весь інформаційний цикл – від управління витратами та планування до створення нових програм та алгоритмів і їх реалізації, вітчизняні підприємства використовують у процесі функціонування різні інформаційні системи для кожного аспекту діяльності, які виконують різні групи завдань, та є автономними. Саме з огляду на дані проблеми, удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства в цілому та економічної безпеки безпосередньо зовнішньоекономічної діяльності повинно ґрунтуватися на впровадженні сучасних інформаційних систем – складних інтегрованих комплексів, які включають модулі, що, відповідно, використовуються в різних аспектах діяльності підприємства, в тому числі і зовнішньоекономічної діяльності, та забезпечують єдність інформаційної системи підприємства.

Вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства для вітчизняних суб'єктів господарювання матиме в результаті позитивний прояв не лише в пришвидшенні інформаційного обігу між підприємством та зовнішнім середовищем, автоматизації обліково-аналітичної діяльності підприємства та забезпеченні координації діяльності підприємства в цілому, а й в оптимізації інформаційної взаємодії підприємства з численними контрагентами, в тому числі й з іноземними партнерами.

Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства поєднує у собі три аналітичних складових (рис. 2.12)

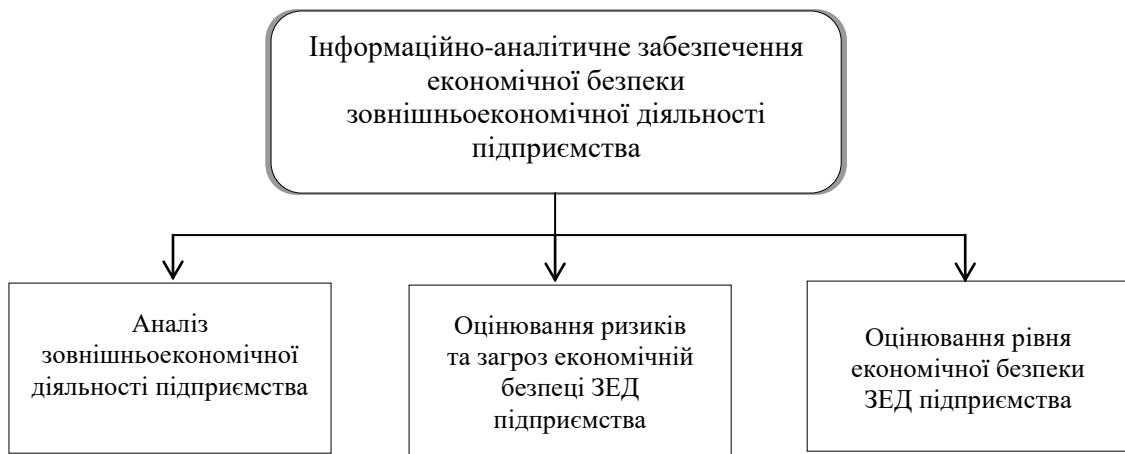

Рис. 2.12. Аналітичні складові інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства *

* розроблено автором

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності як одна із складових інформаційно-аналітичного забезпечення здійснюється з метою визначення основних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємства, зокрема зовнішньоторговельної, визначення рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції на міжнародних ринках, виявлення причин збитковості підприємства тощо.

У межах нашого дослідження було проведено аналіз зовнішньоекономічної діяльності наступних підприємств машинобудівної галузі Хмельницької області: ТОВ Завод «Атонмаш», Кам'янець-Подільський електромеханічний завод та ДП «Новатор», ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес», ПАТ «Завод «Темп».

Коротка характеристика їх діяльності представлена в табл. 2.6.

З табл. 2.6 видно, що зовнішньоекономічна діяльність більшості підприємств є досить розгалуженою, лише ТОВ Завод «Атонмаш» обмежується здійсненням експортно-імпортних операцій.

Для того, щоб мати більш детальну картину зовнішньоекономічної діяльності визначених підприємств, необхідно розглянути показники їх зовнішньої торгівлі більш ґрунтовно.

**Характеристика діяльності підприємств-суб'єктів
зовнішньоекономічної діяльності Хмельницької області**

Вид ЗЕД	Експортна продукція	Ринки збуту продукції
ТОВ Завод «Атонмаш»		
Експорт, імпорт товарів	Промислові та побутові апарати центрального опалення	Російська Федерація, Казахстан, Грузія, Польща, Угорщина, Італія
Кам'янець-Подільський електромеханічний завод		
Експорт, імпорт товарів; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів ЗЕД	Низьковольтна апаратура, модульні котельні, газові котли, газові модулі та інші товари широкого вжитку	Російська Федерація, Білорусь, країни СНД, Естонія
ДП «Новатор»		
Експорт, імпорт товарів; спільна підприємницька діяльність між суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами господарської діяльності; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів ЗЕД	Побутові лічильники газу, лічильники води, лічильники електроенергії, медична фізіотерапевтична апаратура	Польща, Китай, Індія, В'єтнам, США, країни СНД, країни Африки
ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес»		
Експорт, імпорт товарів; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів ЗЕД	Проволочно-гвоздильні автомати, пружинонавивальні автомати, автомати для виробництва сітки «рабиця», автомати для виробництва металевої фібри	Болгарія, Казахстан, Туркменістан, Австрія, Польща, Туреччина, Мароко, Туніс, Алжир
ПАТ «Завод «Темп»		
Експорт, імпорт товарів; організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, семінарів та інших заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів ЗЕД	Трубозварювальне обладнання, гальванічне обладнання, обладнання для виробництва друкованих плат	Країни СНД, Німеччина, Австрія, Латвія

* розроблено автором

На рис. 2.13 зображено основні показники експортно-імпортової діяльності ТОВ Завод «Атонмаш».

Аналізуючи зовнішньоторговельну діяльність ТОВ «Завод «Атонмаш» (рис. 2.13), необхідно зауважити, що з 2014 р. спостерігається збільшення зовнішньоторговельного обороту. Негативне сальдо експортно-імпортних операцій за аналізовані роки проглядається лише в 2013 р. Сукупний обсяг експорту за 2012–2017 рр. мав досить нестабільний характер. Тенденція до зростання була перервана в 2013 р. Проте, в 2014–2015 рр. спостерігаються досить непогані темпи до збільшення обсягів реалізації продукції за кордон.

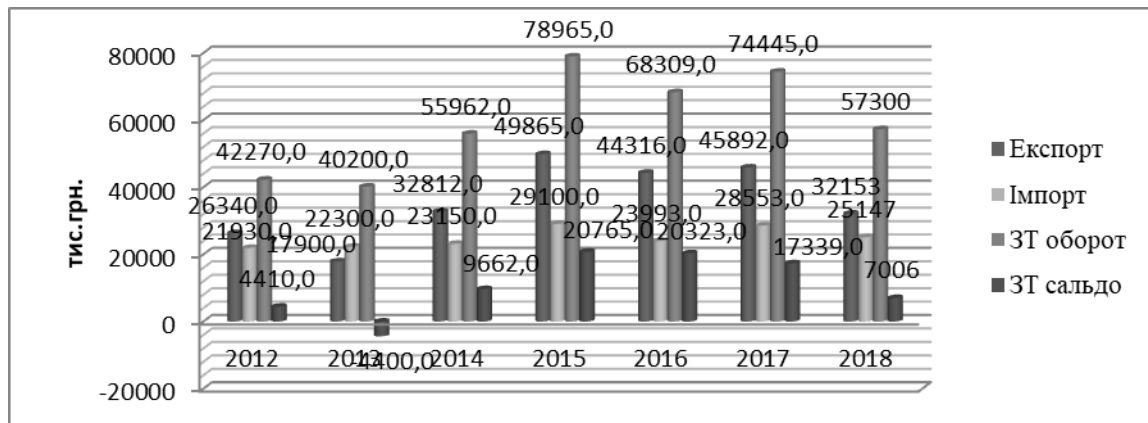

Рис. 2.13. Динаміка показників зовнішньої торгівлі ТОВ «Завод «Атонмаш»*

* побудовано автором

Основу експорту підприємства становлять апарати центрального опалення.

Більш стійку тенденцію до зростання можна спостерігати в імпортних операціях підприємства з 2012 р. Головною продукцією в структурі імпорту підприємства залишаються комплектуючі до газової автоматики.

Освоєння зовнішніх ринків розпочалося з 2004–2006 рр. Головними споживачами продукції на той час були Російська Федерація, Білорусь та Молдова. Ще до 2011 р. географічна структура зовнішньої торгівлі ТОВ «Завод «Атонмаш» була не досить розгалуженою. Поставки продукції здійснювалися в

основному на російський ринок. Сьогодні ж географія збуту включає такі країни, як: Узбекистан, Казахстан, Грузія, Угорщина, Польща, Італія.

На рис. 2.14 висвітлено показники зовнішньої торгівлі Кам'янець-Подільського електромеханічного заводу.

Аналіз експортно-імпоротної діяльності Кам'янець-Подільського електромеханічного заводу свідчить про збільшення зовнішньоторговельного обороту підприємства протягом 2013–2015 рр. Наступні роки характеризуються різким зменшенням обсягів зовнішньої торгівлі.

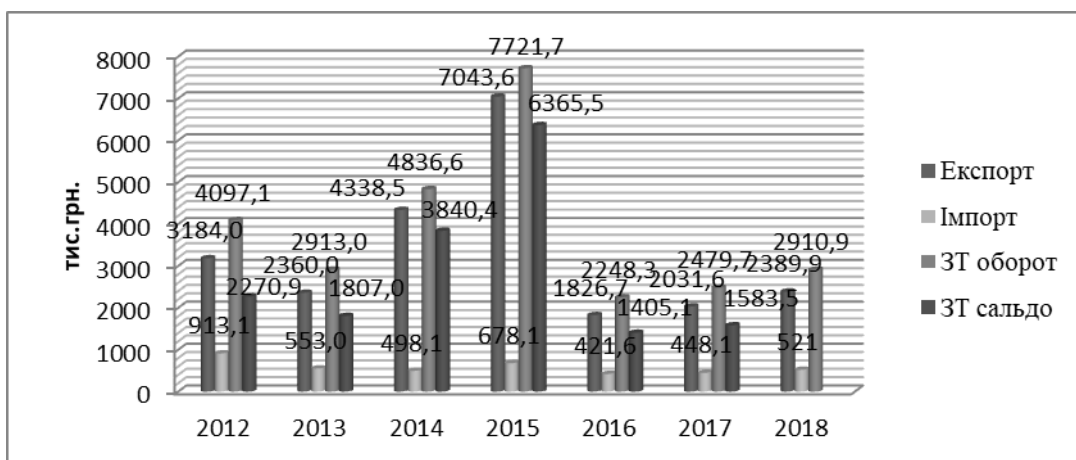

Рис. 2.14. Динаміка показників зовнішньої торгівлі Кам'янець-Подільського електромеханічного заводу*

* побудовано автором

Сукупний обсяг експорту за аналогічний період відзначився як і збільшенням (2013–2014 рр.), так і падінням (2016–2018 рр.), порівняно з імпортними операціями, обсяги яких залишалися низькими та відносно незмінними. Тому зовнішньоторговельне сальдо за відповідні роки було додатнім.

Падіння сукупного обсягу експорту деякою мірою було спричинено зменшенням асортименту експортної продукції та виходом підприємства з ринку Молдови, Таджикистану та Естонії.

Товарна структура експорту підприємства сьогодні представлена такою продукцією, як: низьковольтні комутаційні електроапарати (контактори, пости керування, вимикачі кнопоків), опалювальна техніка (побутові опалювальні газові котли), медична техніка та товари народного споживання. Головною продукцією, яку імпортує підприємство є комплектуючі деталі для виробництва (контакти срібні, алюмінієвий провід, стрічка біметалева, газовий клапан тощо).

Головними партнерами в зовнішній торгівлі підприємства є країни СНД. Ще до 2014 р. здійснювалися поставки на ринки Молдови, Таджикистану та Естонії. На сьогодні продукція Кам'янець-Подільського електромеханічного заводу представлена, передусім, на ринку Російської Федерації та Білорусії.

На рис. 2.15 зображено основні показники експортно-імпортних операцій ДП «Новатор».

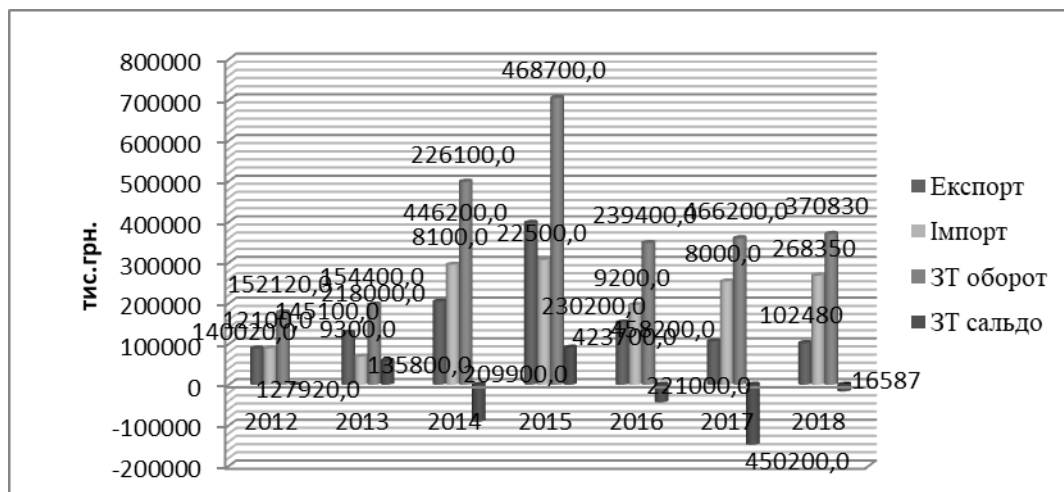

Рис. 2.15. Динаміка показників зовнішньої торгівлі ДП «Новатор» *

* побудовано автором

З рис. 2.15 видно, що ДП «Новатор», порівняно з іншими досліджуваними підприємствами, веде досить ефективну зовнішньоекономічну діяльність. При цьому частка імпорту в структурі зовнішньої торгівлі є порівняно з експортом невеликою, що сприяє отриманню досить високого зовнішньоторговельного сальдо.

З 2012 р. по 2014 р. включно можна спостерігати поступове збільшення обсягів зовнішньої торгівлі, а в 2015 р. – стрибкоподібне збільшення. Хоча така тенденція була перервана в наступному році. В 2016 р. відбулось різке зменшення експортно-імпортних операцій. Причиною цьому стало значне зменшення поставок до Туркменістану, а в 2017 р. – повне припинення поставок на даний ринок.

У 2018 р. можна знову спостерігати збільшення зовнішньоторговельного обороту за рахунок збільшення обсягів поставок продукції на ринок Узбекистану, Польщі та В'єтнаму.

Щодо географічної структури імпорту, варто зазначити, що з 2016 р. підприємство не закуповує сировину та деталі на ринку Російської Федерації та Туреччини. Натомість активно розвивається співпраця в сфері імпорту з Вірменією та Китаєм.

Протягом аналізованого періоду підприємство з перемінним успіхом підтримувало зовнішньоекономічні зв'язки з 14-ма країнами світу. Сьогодні партнерами підприємства є Польща, Китай, Індія, В'єтнам, США, країни СНД та країни Африки. Найбільші поставки продукції за останні роки можна спостерігати на ринок Китаю, Російської Федерації, Молдови та Білорусі. Варто зазначити, що наразі розробляються стратегії виходу ДП «Новатор» на ринки ЄС.

Сьогодні основу експорту підприємства на зовнішні ринки становить наступна продукція (крім продукції військового призначення): побутові та промислові лічильники газу, лічильники води, лічильники електроенергії, світлодіодні світильники, медична фізіотерапевтична апаратура тощо.

На рис. 2.16 зображено динаміку експортно-імпоротної діяльності ПАТ «Завод «Темп».

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності ПАТ «Завод «Темп» в динаміці показує не надто активну експортно-імпорتنу діяльність підприємства за аналізовані роки, за виключенням 2014 р., в якому відбулось стрибкоподібне підвищення обсягів зовнішньої торгівлі. Лише в даному році можна спостерігати додатне зовнішньоторговельне сальдо.

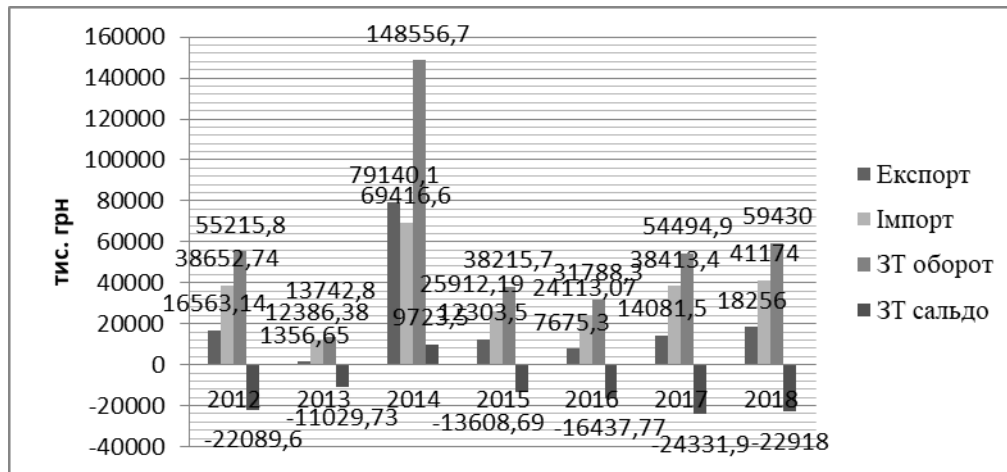

Рис. 2.16. Динаміка показників зовнішньої торгівлі ПАТ «Завод «Темп» *

* побудовано автором

Після спаду зовнішньоторговельної активності в 2015 р. відбулось поступове її підвищення. Однак сальдо зовнішньої торгівлі отримувало все нижче значення за рахунок збільшення обсягів імпорتنих операцій з більшою швидкістю, ніж експортних.

Основою асортименту експортної продукції підприємства є сьогодні трубозварювальне обладнання, гальванічне обладнання, обладнання для виробництва друкованих плат.

Географія зовнішньоекономічної діяльності ПАТ «Завод «Темп» поширюється сьогодні, головним чином, на ринки країн СНД. До 2016 р. підприємство мало вихід на ринки Німеччини, Латвії та Австрії. Сьогодні ж розробляється політика активного виходу підприємства на ринки ЄС.

Особливістю зовнішньоекономічної діяльності ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес» є те, що підприємство має експортне спрямування зовнішньоекономічної діяльності та за аналізований період не здійснювало жодних імпорتنих операцій.

Однак динаміка зовнішньої торгівлі, зокрема експорту підприємства свідчить про підвищення експортної активності підприємства в 2014 р. та 2017 р., а також про її спад в 2015 р. (рис. 2.17).

Асортимент продукції діяльності ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес», що реалізується на зовнішніх ринках, є досить різноманітним. Основу асортименту складають: проволочно-гвоздильні автомати, пружинонавивальні автомати, автомати для виробництва сітки «рабиця», автомати для виробництва металевої фібри, станки для колючого дроту та ін.

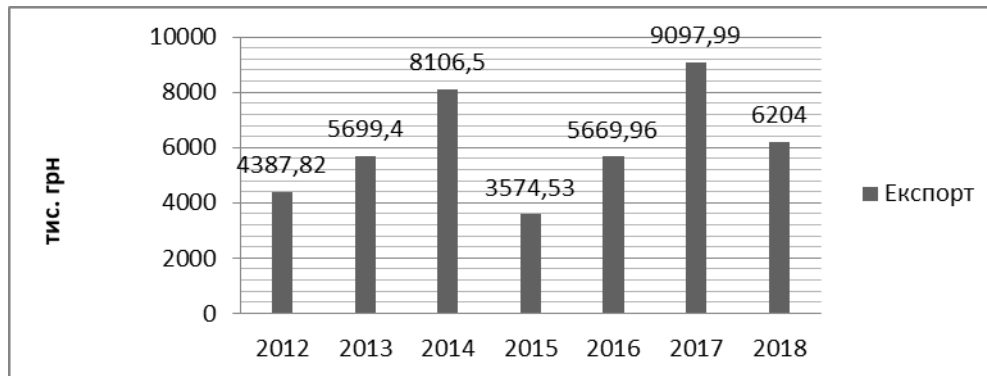

Рис. 2.17. Динаміка експортної діяльності діяльності

ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес»*

* побудовано автором

Серед аналізованих підприємств саме ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес» має найбільш розгалужену географічну мережу експорту. До країн-партнерів входять: країни СНД, зокрема, Казахстан, Туркменістан, Білорусь, Країни ЄС – Австрія, Польща, Болгарія, країни Північної Африки – Марокко, Туніс, Алжир. На сьогоднішній день розробляється стратегія виходу підприємства на ринок Суринаму та країн Південної Америки.

Таким чином, досить різні тенденції зовнішньої торгівлі машинобудівних підприємств Хмельницької області свідчать про різний рівень конкурентоспроможності продукції досліджуваних підприємств на зовнішніх ринках, різну зовнішньоторговельну активність та про різну географічну спрямованість їх експортної діяльності. Однак пріоритетним напрямом зовнішньої торгівлі для вітчизняних підприємств залишається ринок

Європейського Союзу попри наявність значних ризиків для економічної безпеки їх зовнішньоекономічної діяльності при виході на нього.

Іншою складовою інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є оцінювання ризиків та загроз (рис. 2.12). Головною метою здійснення відповідного аналізу є виявлення факторів негативного впливу на економічну безпеку підприємства та його діяльність загалом, мінімізації такого впливу та попередження потенційних ризиків та загроз.

На рис. 2.18 представлено процес аналітичного забезпечення оцінки ризиків і загроз економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

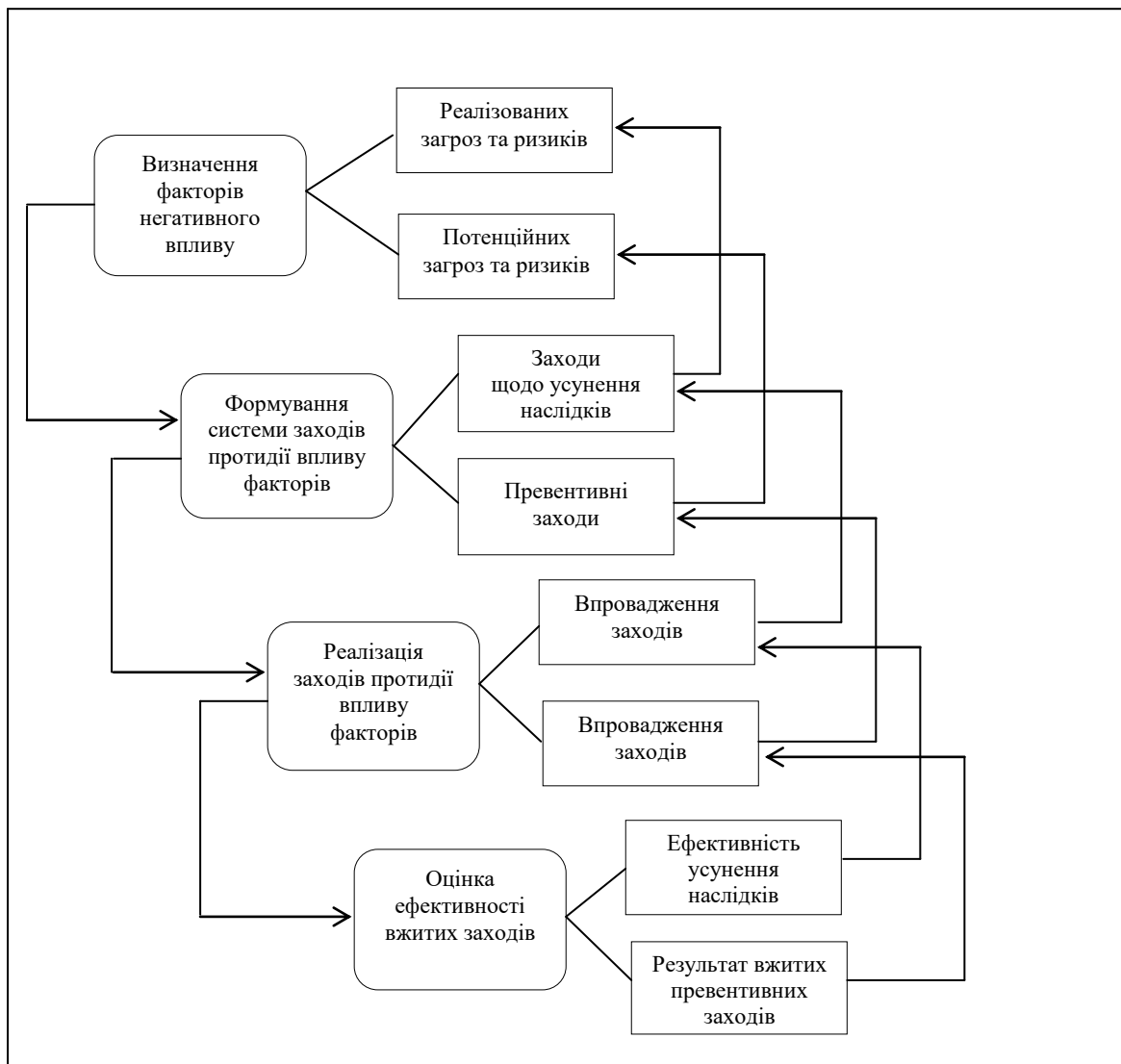

Рис. 2.18. Процес аналітичного забезпечення оцінки ризиків та загроз економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємства*

* розроблено автором

Процес аналітичного забезпечення оцінки ризиків та загроз економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства складається з чотирьох основних етапів. На першому етапі необхідно визначити дестабілізуючі фактори. Причому, оцінка здійснюється окремо для реальних вже реалізованих ризиків та загроз, а також для потенційних.

В разі виявлення дестабілізуючих факторів, проводиться формування системи заходів – наступний етап процесу. Потрібно визначити реалізовані ризики та загрози та характер їх впливу на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Відповідно, розробляються спеціальні заходи щодо усунення негативних наслідків. Для визначених потенційних ризиків та загроз необхідно розробити систему превентивних заходів. Такими заходами можуть бути: мінімізація та лімітування ризику (встановлення відповідних економічних і фінансових нормативів для тих видів діяльності, які часто виходять за межі допустимого ризику), диверсифікація ризику (розподілі капіталу між різноманітними видами діяльності, отримання додаткової інформації (вчасне виявлення ризиків та загроз), адаптація тощо.

Наступним етапом даного процесу є реалізація заходів. Звісно, визначаються відповідальні особи за реалізацію заходів, терміни реалізації заходів та період, за який проводиться аналіз.

Завершальним етапом процесу є оцінювання ефективності вжитих заходів. За реальними ризиками та загрозами визначається ефективність заходів щодо усунення наслідків впливу. За потенційними ризиками та загрозами – результативність превентивних заходів.

На основі проведеного дослідження нами було визначено основні ризики та загрози, які мають на сьогодні значний вплив на діяльність досліджуваних підприємств.

Інформаційною основою для визначення ризиків та загроз стали висновки експертів, тобто головним методом збору інформації стало експертне опитування.

Під час опитування експертами підприємств було зазначено головні чинники негативного впливу на функціонування та розвиток підприємств саме в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Всі фактори було поділено відповідно середовищу

функціонування суб'єктів: фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ. Результати опитування були систематизовані та представлені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Фактори негативного впливу на ЕБ ЗЕД підприємства*

Внутрішні дестабілізуючі фактори	Зовнішні дестабілізуючі фактори
Плинність кадрів. Низька підготовка спеціалістів. Низький кадровий потенціал. Відсутність кваліфікованої робочої сили. Висока ресурсо- та енергомісткість виробництва. Фізичний та моральний знос виробничого обладнання. Низький рівень оновлення основних фондів. Відсутність впроваджень у виробництво науково-технічних розробок. Залежність виробництва від поставок деталей. Несвоєчасна сертифікація товару. Невідповідність продукції сертифікатам окремих країн. Неточності у змісті контракту	Висока ціна на енергоносії. Ситуація на кредитному ринку. Невиконання умов контракту з боку іноземних партнерів. Політична та військова ситуація в країні. Політична нестабільність в країні. Коливання валютного курсу. Коливання світових цін. Висока вартість кредитних ресурсів та складність їх отримання. Затримка повернення ПДВ. Залежність від експорту на ринок Росії та країн СНД. Транспортні ризики. Ризики не оплати товару при експорті до РФ. Ризик поставки комплектуючих з РФ, висока ціна на комплектуючі з інших країн. Відсутність зовнішніх інвестицій. Відсутність державної підтримки. Втрата традиційних ринків збуту. Повільна адаптація до вимог нових ринків

* систематизовано автором на основі опрацювання анкетних даних

Сьогодні важко визначити окремі конкретні фактори негативного впливу на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності кожного окремого підприємства, оскільки такі фактори є в основному загальногалузевими, тобто притаманними машинобудівній галузі країни в цілому. В результаті проведеного дослідження можна виокремити найбільш суттєві ризики здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами Хмельницької області.

Політична нестабільність, недосконалість законодавства в сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності, відсутність державної підтримки галузі, негативна макроекономічна ситуація в країні тощо – екзогенні дестабілізуючі

фактори, які не залежать від діяльності суб'єктів господарювання. Останнім не під силу послабити дію цих факторів, які регулюються лише державною політикою. Однак внутрішні фактори, такі як фізичний та моральний знос основних виробничих потужностей, відсутність їх оновлення, нестача кадрових ресурсів, плинність кадрів, відсутність впроваджень інновацій тощо є більш керованими, на нашу думку, та їх вплив може бути нейтралізований за допомогою грамотної політики керівництва підприємства.

Необхідно вказати на ще один, вартий уваги, так званий ризик економічної безпеки, – це неусвідомлення керівництвом суб'єкта господарювання важливості системи економічної безпеки підприємства для його функціонування та розвитку. Достатньо мала кількість вітчизняних машинобудівних підприємств мають у власній структурі спеціальну службу економічної безпеки чи хоча б відповідну посаду. Аргументуючи це тим, що підприємство розпочало свою діяльність ще за часів Радянського Союзу та й сьогодні немає потреби у формуванні служби економічної безпеки, що є, на нашу думку, великою проблемою таких підприємств. Адже сьогодні економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств забезпечує стабільне функціонування підприємства на зовнішніх ринках, високу конкурентоспроможність його продукції та стійкість в умовах невизначеності та динамічності.

Важливо при діагностиці ризиків економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства враховувати латентні ризики. Їх прояв та вплив стає помітним не відразу, а в майбутній період, коли, як правило, будь-які спроби усунути цей вплив можуть бути марними. Такими прихованими ризиками можуть бути, до прикладу, некваліфіковані дії керівництва підприємства, нераціональне управлінське рішення тощо. Саме тому необхідно проводити прогностичну оцінку потенційних ризиків та загроз та в разі необхідності вживати превентивні заходи.

Ще однією складовою інформаційно-аналітичного забезпечення є оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. На адекватність даної оцінки впливає чимала кількість факторів, без врахування яких не можливо достовірно зробити відповідний аналіз. Саме інформаційно-аналітичне забезпечення відіграє вирішальну роль у визначенні та аналізі основних факторів, наявність

та реалізація яких має вплив на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. До таких факторів варто віднести:

- вибір показників, що виступають критеріями економічної безпеки;
- вибір достатньої кількості інформаційних джерел, які характеризуються, що дуже важливо, такими властивостями, як достовірність та актуальність;
- повне розкриття та деталізація фактів та стану фінансово-господарської діяльності на конкретний період часу;
- ретельний підбір необхідної кількості виконавців та залучення за потребою зовнішніх експертів;
- раціональний вибір аналітичного інструментарію оцінювання;
- врахування галузевих та інших особливостей господарювання суб'єкта підприємництва;
- розкриття не лише очевидних проблемних зон в діяльності, а й врахування латентних та прихованих ризиків та загроз.

Враховуючи викладене, велике значення для забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання має саме інформаційно-аналітичне забезпечення. Водночас, необхідним залишається аналіз наявних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності як аналітичної складової інформаційно-аналітичного забезпечення.

2.3. Науково-методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств

Динамічність ринкових процесів вимагає від суб'єктів господарювання швидких та ефективних управлінських рішень, прийняття яких не можливе без ґрунтового аналізу господарської діяльності підприємства. Рішення, насправді, може прийматися як для усунення наслідків несприятливих ситуацій, так і для використання нових можливостей для покращення ефективності всіх напрямів діяльності, зокрема зовнішньоекономічної діяльності.

Середовище для прийняття управлінських рішень в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства відзначається складністю та непередбачуваністю, головним чином, через існування зовнішньої складової, та відносною непрогнозованістю можливого результату реалізації рішень. Відповідно, і система інформаційно-аналітичного забезпечення має мати складний комплексний характер.

Візуальне зображення структурно-логічної блок-схеми аналітичного забезпечення оцінки стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств представлено на рис. 2.19.

Дана структурно-логічна блок-схема складається з п'яти блоків, які відповідають певному функціональному рівню. Перший блок характеризує інформаційно-організаційний рівень – основу аналітичної складової будь-якого аспекту діяльності підприємства.

В нашому дослідженні на інформаційно-організаційному рівні здійснюється формування бази даних, на основі якої буде здійснюватися подальша оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та прийматися раціональні управлінські рішення.

Інформаційна база даних складається з джерел – внутрішніх та зовнішніх, які були описані у підрозділі 1.2 дисертаційної роботи. Особливої уваги потребують зовнішні інституційні джерела. Адже, як зазначає Н. І. Гавловська «успішність операцій зовнішньоекономічної діяльності для вітчизняних товаровиробників значною мірою визначається не тільки компетентністю менеджменту в оцінюванні кон'юнктури й специфіки роботи на ринку іншої країни, а й досконалістю чинного законодавства у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності та практики здійснення регулятивних процедур» [25, с. 115]. Постійний моніторинг нормативно-правової бази забезпечить продуктивну взаємодію з інституційними агентами та своєчасне виявлення змін в законодавстві, що регулює здійснення саме зовнішньоекономічної діяльності.

Інструментальний рівень, який входить до другого блоку, включає сукупність аналітичних інструментів оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

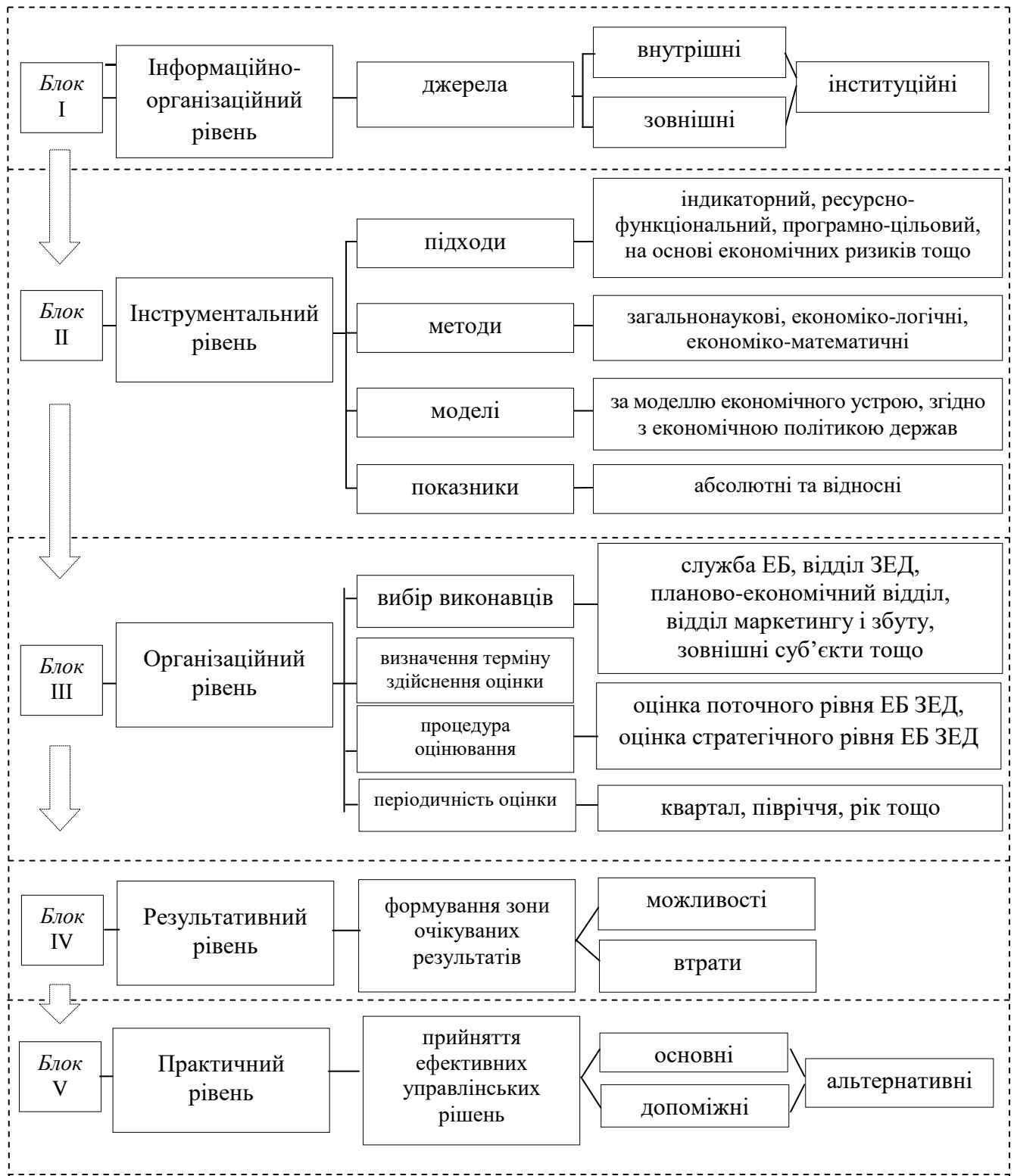

Рис. 2.19. Структурно-логічна блок-схема аналітичного забезпечення оцінки стану економічної безпеки ЗЕД підприємств*

* розроблено автором з використанням [16, с. 42–45]

Вони включають підходи, моделі, методи та показники, які забезпечують своєчасну діагностику та висвітлення реального стану економічної безпеки та уможливають прийняття обґрунтованих управлінських рішень в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Наступний блок – організаційний. На даному рівні вирішуються питання організаційного характеру, що стосуються безпосередньо процесу оцінювання, надаючи при цьому роз'яснення щодо виконавців оцінювання, способу та періодичності, з якою необхідно проводити аналіз рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На результативному рівні формулюються прогностичні дані та показники, тобто наслідки реалізованих управлінських рішень у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в розрізі «можливості–втрати».

Практичний рівень являє собою блок прийняття управлінських рішень. Необхідно виділити наступні властивості рішень такі, як: обґрунтованість, раціональність, своєчасність та ефективність. Лише за відповідності таким властивостям стане можливим найбільш повне досягнення поставлених цілей. У випадку появи нових питань, що виникають в процесі реалізації управлінських рішень, необхідним стає прийняття допоміжних рішень.

Розробка альтернативних рішень допомагає, як правило, вибрати одне раціональне рішення з множини можливих. З точки зору аналітичного забезпечення управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, доцільним є, на нашу думку, більш детальний розгляд саме існуючого інструментарію оцінювання рівня економічної безпеки підприємства-суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Велика увага саме до вибору інструментів оцінювання зумовила виділення в описаній блок-схемі окремо інструментального рівня, який за інших обставин можна було б віднести до організаційного.

Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у формування інструментарію та методичних підходів щодо оцінювання рівня економічної безпеки зробили Войнаренко М. П. [20–22], Нижник В. М. [102; 103], Хрущ Н. А. [158], Лук'янова В. В. [89] та інші науковці.

Аналіз наявних підходів та методів оцінювання рівня економічної безпеки підприємств все ж виявив відсутність єдиного універсального методу здійснення відповідної оцінки. Більшість представлених у науковій літературі методів мають як свої переваги, так і недоліки, що, як правило, ускладнює їх використання на практиці та перешкоджає отриманню реальної оцінки стану економічної безпеки.

На сьогодні найбільш поширеними в наукових джерелах підходами до оцінки рівня економічної безпеки підприємства є наступні: індикаторний (пороговий), ресурсно-функціональний, програмно-цільовий (комплексний) [39; 41; 62; 117]. Деякі науковці виділяють також окремо функціональний підхід [57], системний [98] та ситуаційно-суб'єктний [161].

У табл. 2.8 зведено основну характеристику зазначених підходів.

Представлені в таблиці підходи мають свої переваги та недоліки. Сьогодні вітчизняні науковці, обираючи ту чи іншу методику, часто доповнюють її власними рекомендаціями, залежно від особливостей господарської діяльності досліджуваних підприємств. Формування системи показників при цьому здійснюється відповідно до обраного науковцями підходу до оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Оскільки метою нашої роботи є оцінка економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності підприємства, то необхідним є визначення саме того підходу, який дає можливість здійснити відповідну оцінку.

Проведений аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності України свідчить про значне падіння зовнішньоекономічної активності вітчизняних підприємств. Причинами цього є вплив значної кількості різноманітних факторів, як і внутрішнього середовища, так і зовнішнього, про що було зазначено в підрозділі 2.1. Негативні тенденції в зовнішній торгівлі суб'єктів господарювання (особливо тих, діяльність яких залежить від експорту продукції на зовнішні ринки, або ж імпорту продукції чи сировини) вже є свідченням зміни рівня їх економічної безпеки. Саме тому проведення оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств є важливим етапом в їх діяльності та базою для прийняття ефективних управлінських рішень.

**Характеристика основних підходів
до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства***

Суть підходу	Переваги підходу	Недоліки підходу	Представник підходу
Індикаторний (пороговий) підхід			
Порівняння фактичних показників фінансової діяльності з пороговими значеннями встановлених індикаторів	Крім поточної оцінки рівня економічної безпеки можна розрахувати прогнозу оцінку	Складність визначення граничного рівня індикаторів, відсутність встановлених загальних індикаторів	Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко [62]; Л. Є. Шульженко та М. В. Кравченко [165]
Ресурсно-функціональний підхід			
Визначення стану ресурсів та їх використання з метою протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Оцінка рівня економічної безпеки визначається за кожною функціональною складовою економічної безпеки підприємства	Визначення «слабких» сторін за кожною функціональною складовою	Рівень економічної безпеки часто порівнюють з ефективністю використання ресурсів, а оцінити його можна лише в динаміці	Г. Є. Дем'яненко [39]; С. Ф. Покропивний [117]; В. Г. Алькема та М. І. Копитко [3]
Програмно-цільовий (комплексний) підхід			
Порівняння фактичних показників діяльності підприємства з визначеними орієнтирами діяльності	Можливість визначення поточної, тактичної та стратегічної оцінок	Суб'єктивізм, оцінки, кінцевий результат залежать від формування системи показників	С. Б. Довбня [41]
Функціональний підхід			
Формування інтегрального показника на основі виділення функціональних видів менеджменту	Можливість знайти та виділити проблемні області менеджменту підприємства та більш детально зосередити свою увагу на «вузьких місцях» в управлінні	Розрахунок лише внутрішньої складової економічної безпеки підприємства	О. В. Ілляшенко [57]
Ситуаційно-об'єктний підхід			
Оцінка рівня економічної безпеки підприємства на основі аналізу ситуації, що склалася у взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища	Крім оцінки рівня економічної безпеки, можна здійснити прогноз діяльності та розвитку підприємства з врахуванням можливостей, що надаються зовнішнім середовищем	Складність використання підходу на сучасному етапі розвитку вітчизняних підприємств	Л. Г. Шемаєва [161]
Системний підхід			
Дослідження всіх елементів системи у їх взаємозв'язку для визначення недоліків	Визначення усієї сукупності факторів, що мають вплив на рівень економічної безпеки та підприємство загалом	Складність визначення всіх факторів, об'ємність здійсненої оцінки	В. І. Мунтіян [98]
Функціональний підхід			
Формування інтегрального показника на основі виділення функціональних видів менеджменту	Можливість знайти та виділити проблемні області менеджменту підприємства та більш детально зосередити свою увагу на «вузьких місцях» в управлінні	Розрахунок лише внутрішньої складової економічної безпеки підприємства	О. В. Ілляшенко [57]

* систематизовано автором

Питання оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств було розглянуто в роботі М. Д. Домашенко [42]. На засадах існуючих наукових підходів до оцінки рівня економічної безпеки автор пропонує власну методику здійснення оцінки. Основою методики є формування трикомпонентного показника, складовими якого є: внутрішня оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, коефіцієнт ризикованості виходу на ринок певної країни, коефіцієнт рівня ринкових можливостей підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Кожна складова визначається за допомогою спеціальних показників. В результаті оцінки автор пропонує визначати трикомпонентний показник оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства за функціональною залежністю за формулою:

$$K_{nj} = f(I, P_n, D_j), \quad (2.1)$$

де I – внутрішня оцінка рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства;

P_n – коефіцієнт ризикованості виходу на ринок країни;

D_j – коефіцієнт рівня ринкових можливостей машинобудівного підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

У результаті сформована автором матриця матиме наступні значення [42]: $K_{nj} = (1, 1, 1)$, що відповідає I зоні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства – зоні абсолютної безпеки; $K_{nj} = (1, 0, 1); (1, 1, 0); (0, 1, 1)$ – II зона – зона прийнятної економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності; $K_{nj} = (1, 0, 0); (0, 1, 0); (0, 0, 1)$ – III зона економічної безпеки – зона хиткої безпеки; $K_{nj} = (0, 0, 0)$ – IV зона економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства – зона неприпустимої безпеки.

Таким чином, запропонований автором [42] метод оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств має певні переваги, оскільки дає можливість суб'єктам

господарювання всесторонньо оцінити як і наявний рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, так і можливість подальшого функціонування на певному зовнішньому ринку. Однак, при цьому окремі показники через певний суб'єктивізм матимуть відносний характер.

Сьогодні аналітичне забезпечення управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств потребує здійснення комплексного оцінювання стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств з позиції виявлення та мінімізації ризиків та загроз. Графічно схема даної комплексної оцінки представлена на рис. 2.20.

Запропонована схема складається з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностика, управління та реалізація. Блок діагностики передбачає здійснення аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства загалом, а також визначення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємства, систематизацію ризиків і загроз окремо за середовищем впливу. За сформованою системою показників здійснюється аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства в динаміці. В результаті формується комплекс сценаріїв досягнення можливих рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Блок управління передбачає прийняття управлінських рішень відповідно до результату оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та вибір виконавців обраного рішення, а також проведення контролю за виконанням управлінських рішень.

Блок реалізації включає впровадження заходів щодо нейтралізації наявних ризиків та загроз чи попередження їх настання. Крім того, такі заходи можуть включати складову адаптації до тих факторів, вплив яких може позначитись на її рівні та, які жодним чином не можуть бути попереджені чи усунені підприємством. Також даний блок включає аналіз ефективності реалізованих рішень та оцінку рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в динаміці.

При здійсненні виходу на зовнішні ринки важливим етапом є вивчення не лише ринку, його особливостей та можливостей для функціонування на ньому, але й вивчення та оцінка окремого контрагента – потенційного партнера.

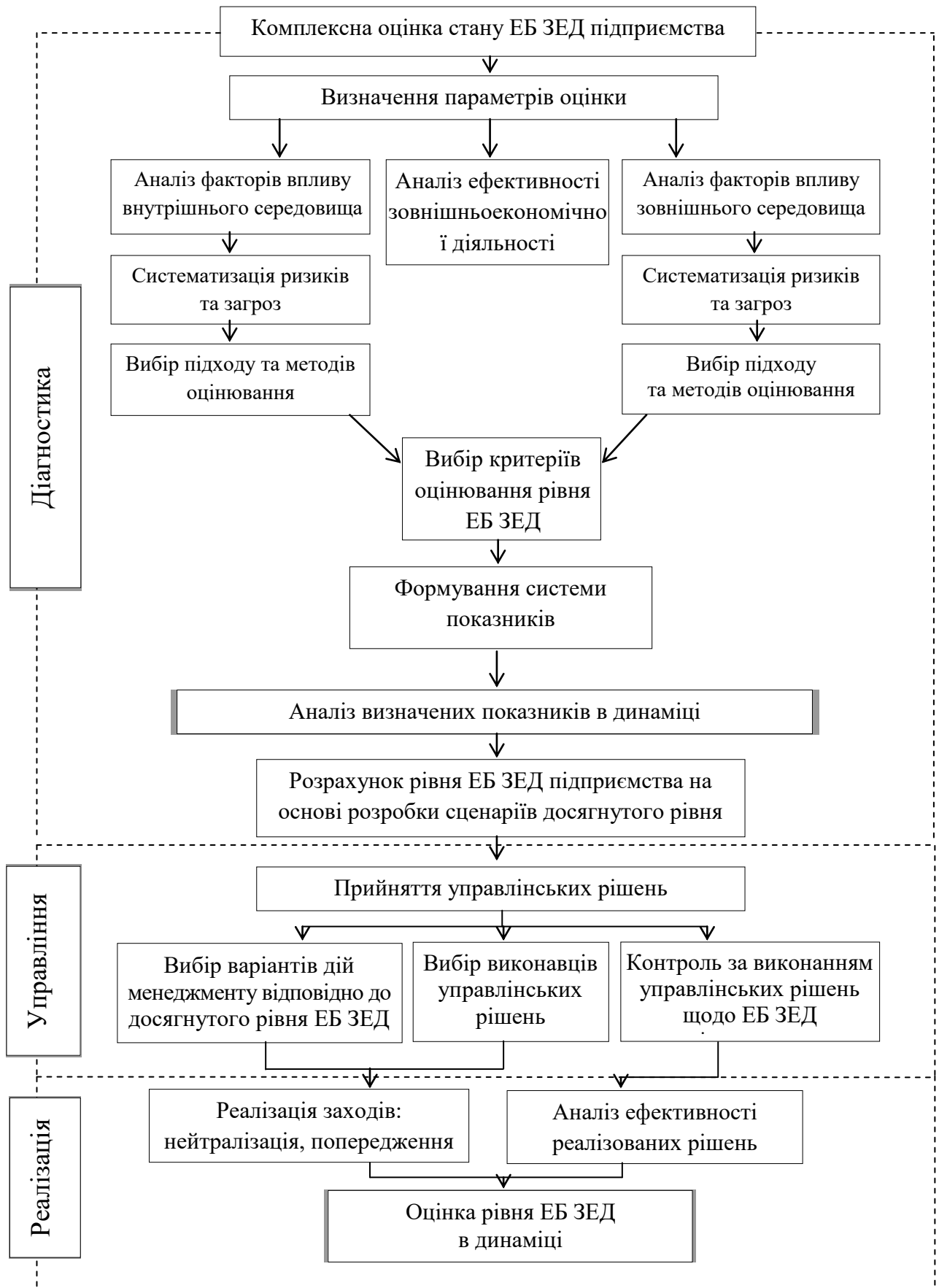

Рис. 2.20. Схема комплексної оцінки стану ЕБ ЗЕД підприємства*

* розроблено автором

Цим можна значно мінімізувати появу ризиків та загроз економічній безпеці підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Звичайно, для повного аналізу стану фінансово-господарської діяльності партнера варто було б провести фінансовий аналіз його діяльності. В роботі Тюріної Н. М. [151] систематизовано показники, які є рекомендованими для здійснення оцінки фінансового стану контрагентів у зовнішньоекономічній діяльності. Це показники платоспроможності, ліквідності активів, рентабельності та ділової активності. Враховуючи те, що фінансова складова є визначальною в системі економічної безпеки підприємства, то дані показники виступають своєрідним критерієм надійності потенційного партнера при виконанні ним зобов'язань за зовнішньоекономічним контрактом.

Проте, існує істотна перепона, що унеможлиблює розрахунок даних показників, та цим самим перешкоджає здійсненню оцінки фінансового стану контрагента та оцінки рівня його економічної безпеки. Це, по-перше, велика кількість статистичної інформації, необхідної для розрахунку даних показників, а, по-друге, відсутність доступу до цієї інформації, через суб'єктивне небажання її висвітлення.

Фірсова О. А. у своїй роботі [155] надає рекомендації щодо оцінки потенційного партнера та запобігання можливих ризиків з його боку. Як своєрідний засіб забезпечення економічної безпеки підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, автор пропонує розглядати саме процес підписання зовнішньоекономічного договору. При цьому найбільше значення для економічної безпеки має етап підготовки договору, оскільки в такий момент визначаються ті параметри, при правильному трактуванні яких можна визначити рівень надійності партнера і тим самим мінімізувати виникнення ризиків та забезпечити економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності власного підприємства.

Своєрідним індикатором низького рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності потенційного партнера є, за словами О. А. Фірсової [155], такі показники: низька заробітна плата, реалізація продукції через посередника за заниженими цінами, низькі податкові надходження, великі угоди з дрібними підприємствами, низькі обсяги продажу.

Після отримання необхідної інформації про потенційного партнера можна визначити рівень його надійності та переконатися в оптимальному виборі контрагента. Це можна зробити за допомогою методів рейтингової оцінки, або ж прийняти рішення на основі проаналізованої інформації [155].

Таким чином, можна зауважити той факт, що на сьогодні відзначається велика кількість доробок з питання оцінки рівня економічної безпеки підприємств. Проте, значно менша кількість розроблених методик спостерігається щодо оцінювання рівня економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Неможливо зробити при цьому однозначний вибір на користь конкретного методу в силу існування ряду недоліків, притаманних різним методикам на різних етапах їх реалізації.

Особливістю інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності саме з точки зору оцінювання рівня її економічної безпеки є те, що адекватне та обґрунтоване управлінське рішення залежить від обсягів інформації, що використовується в процесі оцінювання. Через надлишок такої інформації аналітик може упустити релевантну інформацію, що вплине в результаті на якість управлінського рішення. Аверіна О. І. [1] пояснює даний факт існуванням певних меж інформаційного перевантаження, в результаті виходу за які падає якість управлінських рішень.

Саме тому, на нашу думку, немає необхідності здійснювати повний аналіз господарської діяльності промислових підприємства та розраховувати цілий комплекс показників, що можуть бути недостатньо інформативними в цьому випадку. Натомість, у процесі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства нами вирішено провести оцінку експортної та імпоротної складових, виходячи з двох основних критеріїв: максимізації маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації імпортозалежності підприємства.

Маржинальний аналіз є досить корисним з позиції підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних промислових підприємств та з метою оцінювання її

рівня, який детально висвітлюється у працях Орлова О. О. та Рясних Є. Г. [108–111; 135; 136].

Такий аналіз дозволяє надзвичайно оперативно розраховувати цілу низку базових показників, які необхідні для забезпечення якісного процесу управління, що представлені в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Основні показники, що використовуються при маржинальному аналізі*

Показник	Розрахунок	Суть
1. Маржинальний прибуток	$МП = B - ЗВ$, де де B – виручка по підприємству; $ЗВ$ – змінні витрати	Показник, що характеризує різницю між виторгом від реалізації та змінними витратами
2. Коефіцієнт маржинального прибутку	$K_{мп} = \frac{МП}{B} \cdot 100\%$, де $МП$ – маржинальний прибуток підприємства; B – виручка від реалізації	Показує розмір маржинального прибутку на кожну грошову одиницю, введена в оборот
3. Коефіцієнт беззбитковості	$K_{б} = \frac{ПВ}{МП}$, де $ПВ$ – постійні затрати; $МП$ – маржинальний прибуток	Даний показник характеризує рівень ефективності діяльності підприємства
4. Коефіцієнт маржинального прибутку на одиницю виробу	$K_{мп} = \frac{МП_i}{Ц_i}$, де $МП_i$ – маржинальний прибуток i -го виробу; $Ц_i$ – ціна i -го виробу	Використовується для оцінки рентабельності конкретного виробу
5. Сила впливу операційного левериджу	$W = \frac{МП}{П}$, або $W = 1 + \frac{ПВ}{П}$, де $МП$ – маржинальний прибуток; $ПВ$ – постійні витрати; $П$ – прибуток	Характеризує вплив зміни обсягів реалізації продукції на прибуток підприємства
6. Беззбитковий оборот	$B_{об} = K_{б} \cdot B$, де $K_{б}$ – коефіцієнт беззбитковості; B – обсяг реалізації	Показує такий обсяг реалізації, при якій витрати дорівнюють виручці від реалізації
7. Запас надійності	$Z_n = 1 - K_{б}$, де $K_{б}$ – коефіцієнт беззбитковості	Відносна величина, що характеризує межу зниження виручки до беззбиткового обороту

* сформовано автором на основі [108–111; 135; 136]

Фундаментальною основою такого аналізу є маржинальний прибуток і прибуток підприємства в цілому. При цьому слід зазначити, що одним з ключових параметрів економічної безпеки підприємства є реалізація економічних інтересів суб'єкта, які виражаються прибутком, що є в

розпорядженні підприємства та використовується ним у виробничих і соціальних цілях. Відповідно, можна стверджувати, що прибуток є основою належного рівня економічної безпеки підприємства. Таким чином, прибуток є важливою економічною категорією для будь-якого підприємства поряд з категорією «економічна безпека», які, більш того, є взаємообумовленими та взаємозалежними.

Сьогодні визначення прибутку підприємства здійснюється на основі прямого методу розрахунку, який передбачає порівняння доходів та повної собівартості продукції підприємства, та на основі маржинального аналізу, за яким базою системи калькулювання є змінні витрати. При розрахунку маржинального прибутку вважається, що постійні витрати залишаються незмінними та покриваються частиною самого маржинального прибутку. І чим вищим він є, тим швидше покриваються постійні витрати, і там швидше підприємство може отримувати прибуток.

З метою оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств доцільно визначити маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності підприємства і проаналізувати його зміну у динаміці. При цьому необхідно враховувати, що максимізація виручки від реалізації продукції на експорт призведе не лише до збільшення маржинального прибутку, а й до зростання обсягів валютної виручки підприємства.

Критичним значенням для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності буде ситуація, коли маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності ($МП_{зед}$) буде дорівнювати постійним витратами ($ПВ_{зед}$), розподіленим на ці види продукції з використанням коефіцієнта беззбитковості (K_6), тобто:

$$МП_{зед} - ПВ_{зед} = 0. \quad (2.2)$$

Отже, це буде свідчити про гранично допустимий рівень реалізації продукції, який буде забезпечувати покриття постійних і змінних витрат, однак не приносити прибутку.

У табл. 2.10 представлені фактичні дані для розрахунку маржинального прибутку на досліджуваних підприємствах в цілому та маржинального прибутку від здійснення їх зовнішньоекономічної діяльності. Відповідний аналіз проводився на таких підприємствах Хмельницької області: ТОВ «Завод «Атонмаш», ДП «Новатор», ПАТ «Завод «Темп», ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес», ТОВ «Преттль-Кабель Україна».

Аналізуючи показники діяльності ТОВ «Завод «Атонмаш», можна зазначити, що частка виручки від зовнішньоекономічної діяльності в 2016 р. становила 50 % в загальному обсязі виручки підприємства, а частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності – 37 %. У 2017 р. спостерігається скорочення цих показників, при тому, що загальний обсяг виручки підприємства зріс на майже 40 %, а обсяг виручки від зовнішньоекономічної діяльності – лише на 3 %. Водночас, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності залишався практично незмінним, хоча його частка в загальному маржинальному прибутку скоротилася на 13 %.

Це свідчить про те, що зростання економічних результатів функціонування підприємства відбулось не за рахунок зовнішньоекономічної діяльності, а за рахунок інших видів діяльності. З іншого боку, в 2018 р. можна спостерігати скорочення обсягів виручки і від загальної діяльності підприємства, і від зовнішньоекономічної. Однак, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності залишалась на рівні попереднього року. Загальна картина динаміки частки маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному маржинальному прибутку підприємства вказує на скорочення зовнішньоекономічної активності підприємства.

Для ДП «Новатор» характерним є скорочення обсягів реалізації експортної продукції на зовнішніх ринках при частковому зростанні загальної виручки підприємства в 2017 р. Необхідно відмітити, що частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку в 2016 р. становила 35 %, у 2017 – лише 14 %, а в 2018 р. – 17 % при не такому різкому скороченні маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності протягом даного періоду.

**Показники діяльності підприємств Хмельницької області
за 2016–2018 рр.***

Показник		Рік			
		2016	2017	2018	
ТОВ «Завод «Атонмаш»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	88127	121912	88939
	Змінні витрати		42137	61317	54720
	Маржинальний прибуток		45990	60595	34219
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки		44316	45892	32153
	Змінні витрати		27129	28508	22308
	Маржинальний прибуток		17187	17384	9845
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,50	0,37	0,36
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,37	0,29	0,29
ДП «Новатор»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	409998	673384	526449
	Змінні витрати		206326	308371	236185
	Маржинальний прибуток		203672	365013	290264
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки		152697	106396	102480
	Змінні витрати		80150	55230	52325
	Маржинальний прибуток		72547	51166	50155
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,37	0,16	0,19
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,35	0,14	0,17
ПАТ «Завод «Темп»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	17780	41253	53240
	Змінні витрати		11760	21730	24320
	Маржинальний прибуток		6020	19523	28920

Показник			Рік		
			2016	2017	2018
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	7675	14082	18256
	Змінні витрати		5820	8890	10130
	Маржинальний прибуток		1855	5192	8126
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,43	0,34	0,34
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,31	0,26	0,28
ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	10802	15967	11148
	Змінні витрати		5430	7336	5646
	Маржинальний прибуток		5372	8631	5502
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	5669	9098	6204
	Змінні витрати		3854	4850	3320
	Маржинальний прибуток		1815	4248	2884
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,52	0,57	0,56
Частка марж. прибутку від ЗЕД в загальному марж. прибутку			0,34	0,49	0,52
ТОВ «Преттль-Кабель Україна»					
Загальна діяльність підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	164877	179552	191630
	Змінні витрати		93120	101852	112720
	Маржинальний прибуток		71757	77700	78910
ЗЕД підприємства	Обсяг виручки	Тис. грн	155741	164649	173032
	Змінні витрати		89219	94279	102232
	Маржинальний прибуток		66761	70370	70822
Частка виручки від ЗЕД у загальному обсязі виручки			0,94	0,92	0,90
Частка маржинального прибутку від ЗЕД в загальному маржинальному прибутку			0,93	0,90	0,89

* розраховано автором на основі даних підприємств

Така досить негативна динаміка з незначним її покращенням за останній рік свідчить про спад активності експортної діяльності підприємства.

Відносно діяльності ПАТ «Завод «Темп» можна побачити зростання обсягів експорту та загальної виручки підприємства за аналізований період. Відповідно, спостерігається і збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності. З іншого боку, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку дещо скоротилась в 2017 р. з подальшим незначним її підвищенням в 2018 р. При таких коливаннях частки на тлі зростання маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності можна з говорити про часткову стабілізацію зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Діяльність ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес» характеризується коливаннями активності зовнішньоекономічної діяльності, що чинить певні коливання і в обсягах виручки від здійснення загальної діяльності підприємства за 2016–2018 рр. При цьому частка виручки від зовнішньоекономічної діяльності за даний період була більше 50 %, а зростання частки маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку є позитивною тенденцією, збереження якої і в подальшому приведе до зростання прибутковості підприємства – головної умови забезпечення економічної безпеки безпосередньо зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки підприємства в цілому.

Відмінну тенденцію від інших тенденцій досліджуваних підприємств можна спостерігати, аналізуючи діяльність ТОВ «Преттль-Кабель Україна». Так, частка маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності в загальному обсязі маржинального прибутку підприємства становить 93 % в 2016 р., 90 % – в 2017 р., 89 % – в 2018 р. Попри незначне скорочення частки можна сказати, що основною діяльністю підприємства є саме зовнішньоекономічна діяльність. Однак її активність поступово знижується.

Таким чином, з усіх досліджуваних підприємств лише на одному (ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес») простежується позитивна динаміка частки маржинального прибутку в

загальному обсязі маржинального прибутку підприємства. Негативна динаміка щодо інших підприємств свідчить про існування певних ризиків для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності .

Для всіх підприємств Хмельницької області, діяльність яких ми аналізували, характерними є зміни маржинального прибутку пропорційно змінам обсягів виручки від реалізації продукції на зовнішніх ринках. Тому, на перший погляд, доцільним у такому випадку є нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції, що вплине на збільшення прибутковості підприємств. Однак, важливо пам'ятати про певні обмеження, що є притаманними для експортної діяльності кожного підприємства, такі як: кон'юнктура зовнішніх ринків, попит на продукцію на зовнішніх ринках, конкурентоспроможність продукції тощо.

На сьогодні імпортозалежність є ключовою загрозою економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності будь-якого підприємства та його економічній безпеці в цілому. Дослідження зовнішньоекономічної діяльності зазначених в роботі підприємств показало, що останні імпортують, головним чином, комплектуючі, сировину та різноманітні деталі для виробництва власної продукції, що йде на експорт. Тому аналіз імпортозалежності є важливим етапом в процесі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Основним показником, що характеризує імпортозалежність підприємства є частка імпорту у загальному обсязі виручки підприємства, яку і необхідно розрахувати на даному етапі оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, в табл. 2.11 представлені фактичні дані, необхідні для розрахунку рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств відповідно до запропонованої методики.

Щодо імпортозалежності, про яку свідчить показник «частка імпорту у загальній виручці», можна сказати, що найнижче значення характерне для ТОВ «Завод «Атонмаш» та ДП «Новатор». Для ПАТ «Завод «Темп» та ТОВ «Преттль-Кабель Україна» дані показники є високими, що свідчить про залежність виробництва цих підприємств від імпортової сировини, деталей та інших необхідних матеріалів.

**Показники зовнішньоекономічної діяльності
промислових підприємств Хмельницької області***

Показник		Рік		
		2016	2017	2018
ТОВ «Завод «Атонмаш»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	88127	121912	88939
Загальний обсяг експорту		44316	45892	32153
Загальний обсяг імпорту		23993	28553	25147
Маржинальний прибуток від ЗЕД		17187	17384	9845
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,27	0,23	0,28
ДП «Новатор»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	409998	673384	526449
Загальний обсяг експорту		152697	106396	102480
Загальний обсяг імпорту		195800	253762	268350
Маржинальний прибуток від ЗЕД		72547	51166	50155
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,48	0,38	0,51
ПАТ «Завод «Темп»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	17780	41253	53240
Загальний обсяг експорту		7675	14082	18256
Загальний обсяг імпорту		24113	38413	41174
Маржинальний прибуток від ЗЕД		1855	5192	8126
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		1,36	0,93	0,77
ПАТ «Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування «Пригма-Прес»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	10802	15967	11148
Загальний обсяг експорту		5669	9098	6204
Загальний обсяг імпорту		–	–	–
Маржинальний прибуток від ЗЕД		1815	4248	2884
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		–	–	–
ТОВ «Преттль-Кабель Україна»				
Обсяг виручки (загальний)	Тис. грн	164877	179552	191630
Загальний обсяг експорту		155741	164649	173032
Загальний обсяг імпорту		146444	164149	171930
Маржинальний прибуток від ЗЕД		66761	70370	70822
Частка імпорту в сукупному обсязі виручки		0,89	0,91	0,90

* розраховано автором на основі даних підприємств

У такій ситуації існують значні ризики для зовнішньоекономічної діяльності зазначених підприємств. Саме тому аналіз у динаміці імпорتنих операцій та, зокрема, частки імпорту в загальному обсязі виручки, надасть більш точну інформативну картину наявного рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Враховуючи проведений аналіз показників (табл. 2.11), нами запропоновано комплекс сценаріїв досягнутих рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та відповідної реакції на них з боку управлінської системи підприємства (рис. 2.21).

Сценарій	Характеристика критеріїв			Рівень економічної безпеки ЗЕД підприємства	Ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників	Реакція управлінської системи
	Виручка від ЗЕД	Маржинальний прибуток від ЗЕД	Частка імпорту в сукупному обсязі виручки			
C1	↗	↗	↘	Високий	Низька	Підтримка стану
C2	↗	↘	↘	Допустимий	Середня	Моніторинг відхилень
C3	↘	↗	↘			
C4	↗	↗	↗			
C5	↗	↘	↗	Критичний	Висока	Покращення ефективності управління ресурсами
C6	↘	↗	↗			
C7	↘	↘	↘			
C8	↘	↘	↗	Кризовий	Повна	Виведення з економічної кризи

Рис. 2.21. Аналіз сценаріїв досягнення рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та відповідних варіантів реакції управлінської системи *

* розроблено автором

Перший сценарій C1 характеризується збільшенням у динаміці виручки від зовнішньоекономічної діяльності та маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності, а також – зниженням частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Даному сценарію відповідає високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та, відповідно,

низька ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників. Зрозуміло, що реакцією управлінської системи в даному випадку є збереження та підтримка наявного рівня. Однак, навіть за такого сценарію, варто пам'ятати, що інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є постійним процесом та необхідним для підтримки існуючого стану та вчасного виявлення ризиків та загроз, зокрема для зовнішньоекономічної діяльності.

Для сценарію С2 характерне збільшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, зниження маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та зниження частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Сценарій С3 передбачає зменшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та зниження частки імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства. Так, сценарію С4 відповідає збільшення в динаміці всіх показників. Зазначені сценарії мають допустимий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому існує певна ймовірність реалізації впливу деструктивних чинників. Першочерговими діями управлінської системи є виявлення причин досягнення даного рівня та вжиття заходів щодо недопущення переходу до рівня, якому відповідають наступні сценарії.

Критичному рівню економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності відповідає сценарій С5 (збільшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, зменшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та збільшення частки імпорту в загальному обсязі виручки), С6 (зменшення виручки від зовнішньоекономічної діяльності, збільшення маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та частки імпорту в загальній виручці підприємства) та С7 (зниження всіх показників в динаміці). При досягненні даного рівня існує висока ймовірність реалізації негативного впливу деструктивних чинників. Така ситуація є свідченням наявності певних проблемних тенденцій, пов'язаних з експортно-імпортною діяльністю підприємства. Однак за покращення ефективності управління ресурсами та наявним потенціалом підприємства існує можливість підвищення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

За сценарієм С8 підприємство знаходиться в кризовому рівні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При здійсненні аналізу показників у динаміці спостерігається: зниження виручки та маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та збільшення частки імпорту в загальній виручці підприємства. Досягнення даного рівня свідчить про наявність значних негативних тенденцій у зовнішньоекономічній діяльності підприємства, про реалізацію негативного впливу деструктивних чинників та нестабільність діяльності загалом. За таких умов необхідне негайне вжиття заходів щодо виведення підприємства з кризового рівня.

Таким чином, розгляд у динаміці таких показників, як: виручка від зовнішньоекономічної діяльності, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності та частка імпорту в сукупному обсязі виручки підприємства дає змогу отримати достовірну інформацію про фактичний рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Дієвість даної методики підтверджено її апробацією на підприємствах Хмельницької області.

Так, ТОВ «Завод «Атонмаш», на основі аналізу показників, в 2017 р. мало високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому спостерігалася позитивні тенденції запропонованих нами для оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності показників, що відповідало сценарію С1. А вже в 2018 р. для підприємства реалізувався сценарій С8, за якого ТОВ «Завод «Атонмаш» знаходилося на кризовому рівні економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, за якого всі зазначені показники мали негативні значення в динаміці.

З іншого боку, ДП «Новатор» в 2017 р. знаходилось на критичному рівні, тобто для підприємства реалізувався сценарій С7, за якого виручка від зовнішньоекономічної діяльності, маржинальний прибуток від зовнішньоекономічної діяльності та частка імпорту в загальному обсязі виручки підприємства знижувалися в динаміці. В 2018 р., аналогічно попереднього підприємства, ДП «Новатор» знаходився на кризовому рівні (сценарій С8).

На противагу попереднім підприємствам, ПАТ «Завод «Темп» мав високий рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і в

2017 р., і в 2018 р., про що свідчить аналіз показників в динаміці. Відповідно, для даного суб'єкта реалізовувався сценарій С1.

Отже, менеджменту ТОВ «Завод «Атонмаш» та ДП «Новатор» необхідно якомога швидше розробити та впровадити необхідні заходи щодо виходу підприємств з кризового рівня. Адже несвоєчасність вжиття необхідних заходів може призвести до значних економічних втрат в короткостроковій перспективі та більш серйозних – в довгостроковій.

Таким чином, запропонована та апробована на підприємствах методика на основі маржинального аналізу надає аналітичну базу для прийняття раціональних управлінських рішень та є важливою складовою інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, що в сучасних умовах функціонування підприємства потребує ефективного вдосконалення.

Висновки до розділу 2

1. У даному розділі проведено аналіз зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств на національному та регіональному рівні, що дало змогу визначити основні зовнішньоторговельні тенденції, які свідчать про наявність значних проблем у даній сфері. Серед позитивних тенденцій спостерігається активізація європейського напрямку торговельної співпраці. Однак, попри той факт, що ринок ЄС є пріоритетним для вітчизняних підприємств, в результаті аналізу було виявлено ряд системних перешкод, що стоять на даному шляху.

2. Виявлено, що однією з таких перешкод є те, що в наш час продукція машинобудування не користується великим попитом на зовнішніх ринках, зокрема, європейських. Так, в регіональному розрізі частка машинобудівної продукції в структурі реалізованої промислової продукції на зовнішніх ринках є досить незначною. Однак, це не впливає на процес поступової переорієнтації підприємств регіону з ринків країн СНД на ринки країн-членів ЄС та інші

ринки. Аналіз діяльності суб'єктів господарювання Хмельницької області також виявив те, що підприємства функціонують сьогодні в умовах дії різноманітних деструктивних чинників та тенденції їх експортно-імпоротної діяльності частково визначені впливом цих чинників.

3. Оцінювання ризиків та загроз економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства в цілому є аналітичними складовими інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Така діагностика суб'єкта господарювання на основі цих складових забезпечує керівництво підприємства інформацією про основні тенденції зовнішньоекономічної діяльності, про наявність реальних і потенційних ризиків та загроз, а також дає можливість мінімізувати їх вплив. Відповідно, в роботі представлено процес аналітичного забезпечення оцінки ризиків і загроз економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, який складається з чотирьох послідовних етапів: визначення факторів негативного впливу, формування системи заходів протидії, реалізація заходів протидії факторам та оцінка ефективності вжитих заходів.

4. Однією з аналітичних складових інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є оцінка її рівня. В роботі здійснено аналіз існуючих наукових підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, визначено основні їх недоліки та переваги. Однак, попри велику базу напрацювань даного напрямку, питання оцінювання рівня економічної безпеки саме зовнішньоекономічної діяльності підприємства залишається недостатньо вивченим.

5. Автором запропоновано розглядати саме комплексну оцінку економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в розрізі таких блоків: діагностика, управління та реалізація. Зазначений комплексний аналіз враховує ризики та загрози як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ.

6. На основі дослідження наукових доробок в сфері економічної безпеки було представлено методiku оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, яка поєднує у собі експортну та імпорتنу складові. Основними критеріями даної методики є максимізація

маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізація імпортозалежності підприємства. Оскільки економічна безпека є динамічною складовою підприємства, то, відповідно, критерії економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності необхідно розглядати в динаміці.

7. Аналіз науково-методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства виявив значні недоліки, що певною мірою унеможливають їх використання на практиці. Це й зумовлює сьогодні важливість вдосконалення наявного інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Основні наукові результати розділу 2 опубліковані у працях автора [71–73; 79; 80; 132–134].

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Організаційні компоненти формування інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств

Сучасні тенденції розвитку складних економічних систем свідчать про зростання ролі інформаційно-аналітичного забезпечення їх управлінської складової. При цьому не лише управлінські процеси у внутрішньому середовищі обумовлюють необхідність пошуку нових підходів до підвищення якості управління, а й глобалізаційні процеси стимулюють менеджмент підприємств до формування адаптивних реакцій на агресивний зовнішній вплив.

Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств базується на своєчасному реагуванні управлінців різного рівня на потенційно-негативні події, процеси і явища, хоча швидкість і обсяг такого реагування суттєво залежать від правильної ідентифікації ступеня загрози та вагомості можливих наслідків. При цьому, необхідно розуміти, що запорукою такої аналітичної роботи управлінців є оперативна та достовірна інформація, яка дозволяє на основі проведеного аналізу формувати відповідні управлінські реакції, що реалізуються за допомогою необхідних у кожен конкретний момент часу дій. Тобто вибудовується принципове бачення послідовності управлінських процесів у сфері економічної безпеки в цілому і економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, а саме: «інформація–аналіз–реакція–дія». І якщо інформація накопичується і збирається з різних джерел та відповідно до усталеного на підприємстві підходу, то

аналіз такої інформації відбувається за участі різних осіб, які можуть і трактувати її з істотними відмінностями. Реакція, що виникає за результатами аналізу і перетворюється за допомогою певних управлінських рішень у конкретні дії, не завжди адекватно відповідає вимогам дійсності та об'єктивно існуючим потребам. Тому, з позиції економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності необхідно удосконалювати саме інформаційно-аналітичне забезпечення, оскільки воно є базисом ефективного управління. При цьому зазначені процеси необхідно здійснювати у певній послідовності (рис. 3.1) і з урахуванням основних складових, що впливають на загальний стан економічної безпеки і прибутковості підприємства.

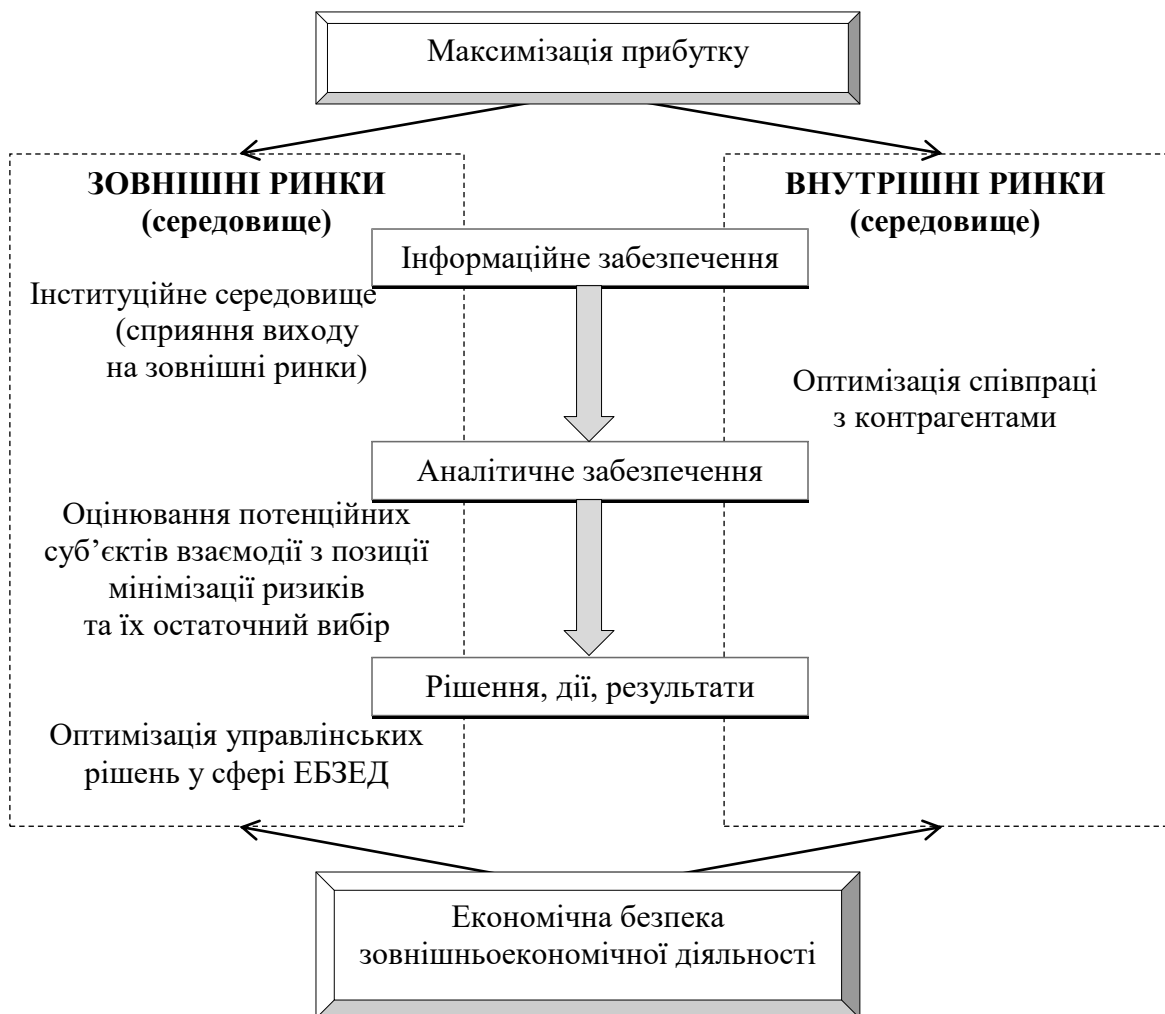

Рис. 3.1. Складові елементи удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки ЗЕД підприємств *

* розроблено автором

Представлені на рис. 3.1 елементи відображають наявність певного економічного «балансу» між максимізацією прибутковості і економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності. При цьому, з позиції зовнішньоекономічної діяльності, менеджмент підприємств найбільше цікавлять зовнішні ринки, однак з позиції максимізації прибутковості внутрішні ринки відіграють також надзвичайно важливу роль. Внутрішні та зовнішні ринки є певним середовищем, у межах яких функціонує підприємство-суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, тому для інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки вони важливі з позиції процесів та управлінських інструментів у кожній функціональній сфері.

На рис. 3.1 деталізовано саме основні аспекти у межах зовнішнього та внутрішнього середовищ, які є найбільш вагомими для забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності і які потребують удосконалення управлінських підходів у контексті тріади «інформаційне забезпечення–аналітичне забезпечення–дії». Так, у межах зовнішніх ринків (середовища) здійснюється збір інформації про інституційне середовище, відбувається оцінювання потенційних суб'єктів взаємодії та оптимізація управлінських рішень у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому інформація про інституціональне середовище формується не лише у розрізі ринків потенційних партнерів, а й розрізі вітчизняних інституціональних реалій, оскільки не лише на ринках інших країн виникають обмеження і перепони для здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Тобто за умови достатності обсягів інформації про потенційні ринки, відбувається аналіз та відбір конкретних контрагентів. Такий відбір реалізується за допомогою їх оцінювання з позиції мінімізації ризиків, що можливо реалізувати з використанням відповідних економіко-математичних моделей. Зібрана інформація про специфіку потенційних ринків та ризикованість взаємодії з конкретними контрагентами дозволяє, на основі системного аналізу, удосконалювати процес прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності

підприємства та обирати оптимальну стратегію поведінки на ринках у кожний конкретний період часу, що особливо актуально в умовах висококонкурентного середовища.

Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності також залежить і від внутрішнього ринку, оскільки головний акцент ми робимо на важливості своєчасного виконання контрактів за рахунок оптимізація співпраці з контрагентами та відповідного зменшення або уникнення штрафних санкцій. У процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності відбувається постійна взаємодія з постачальниками сировини, матеріалів, напівфабрикатів та інших видів ресурсів, без забезпечення якими практично неможливо своєчасно виконувати контракти з іноземними партнерами. Хоча на деяких підприємствах з метою максимізації прибутку, нехтують стабільністю взаємодії на внутрішньому ринку, що призводить до зниження якості готової продукції, або несвоєчасного виконання контрактів. Така ситуація передбачає штрафні санкції та може спровокувати розірвання контрактів, що з позиції економічної безпеки надзвичайно негативно позначається не лише на фінансових результатах діяльності підприємства, а й підвищує репутаційні ризики. При цьому, для досліджуваних підприємств, на певних етапах їх розвитку, це були непоодинокі випадки, що змусило менеджмент таких суб'єктів господарювання враховувати сукупність чинників впливу не лише на зовнішніх ринках, а й на внутрішньому.

Враховуючи загальні підходи до інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та фактичну ситуацію на досліджуваних підприємствах, доцільно запропонувати певні інструменти та підходи до удосконалення інформаційної, аналітичної та результативної складової управління підприємством в цілому і зовнішньоекономічної діяльності, зокрема.

Удосконалення інформаційного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності (рис. 3.2) доцільно здійснювати у розрізі трьох складових, які є найбільш вагомими у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Рис. 3.2. Процес удосконалення інформаційного забезпечення економічної безпеки ЗЕДП*

* розроблено автором

Такими складовими є експорт, імпорт та організаційно-процесуальне забезпечення виконання контрактів. При цьому, експортно-імпортні операції потребують детального інформаційного забезпечення у розрізі: країн на ринки яких виходять підприємства, контрагентів, з якими вони взаємодіють на таких ринках, основних товарів або послуг, які є безпосередньо предметами зовнішньоекономічних операцій. Належне інформаційне забезпечення дозволяє сформувати стратегічний прогноз розвитку потенційно цікавих ринків та виробити низку альтернативних рішень як у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, так і з позиції загального стратегічного розвитку.

Інформаційне забезпечення виконання контрактів передбачає детальне інформування про особливості взаємодії з інституційними структурами, які суттєво можуть вплинути на процеси виконання зовнішньоекономічних контрактів. При цьому слід відмітити, що особливих альтернатив у суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при взаємодії з контролюючими органами

практично не існує, тому менеджменту підприємств необхідно формувати відповідні адаптаційні підходи та удосконалювати власну інформаційну систему з використанням сучасних інструментів електронного обміну даними. Деталізація інформації відносно експорту та імпорту дозволяє формувати стратегічний прогноз розвитку ринків саме з позиції кожного конкретного підприємства. У цій площині управлінські рішення будуть мати вирішальне значення, оскільки від обґрунтованого вибору цікавого для підприємства ринку та формування альтернативних варіантів діяльності на зовнішніх ринках (альтернативні товари, контрагенти, форми співпраці) залежить стабільність зовнішньоекономічної діяльності та її розвиток у середньо- та довгостроковій перспективі. В цілому, акцент саме на таких складових дозволить удосконалити механізм прийняття управлінських рішень у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та забезпечить необхідні адаптаційні реакції на виклики бізнес-середовища.

Безперечно, лише збір і обробка інформації не дозволять підвищити ефективність управління, необхідною умовою є удосконалення аналітичної складової, у тому числі аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства (рис. 3.3).

З метою удосконалення аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства пропонується використання інструментів фундаментального та технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічної діяльності.

Такий підхід забезпечує всебічний аналіз отриманої та згрупованої інформації, за пропозиціями наведеними вище, та дозволяє використовувати традиційні та специфічні інструменти аналізу економічної інформації з метою розробки необхідної програми дій.

Фундаментальний і технічний аналіз активно застосовується для аналізу фінансових ринків, хоча і для зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки основні постулати такого аналізу дозволяють отримати позитивні результати, особливо з відповідною адаптацією до потреб менеджменту конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

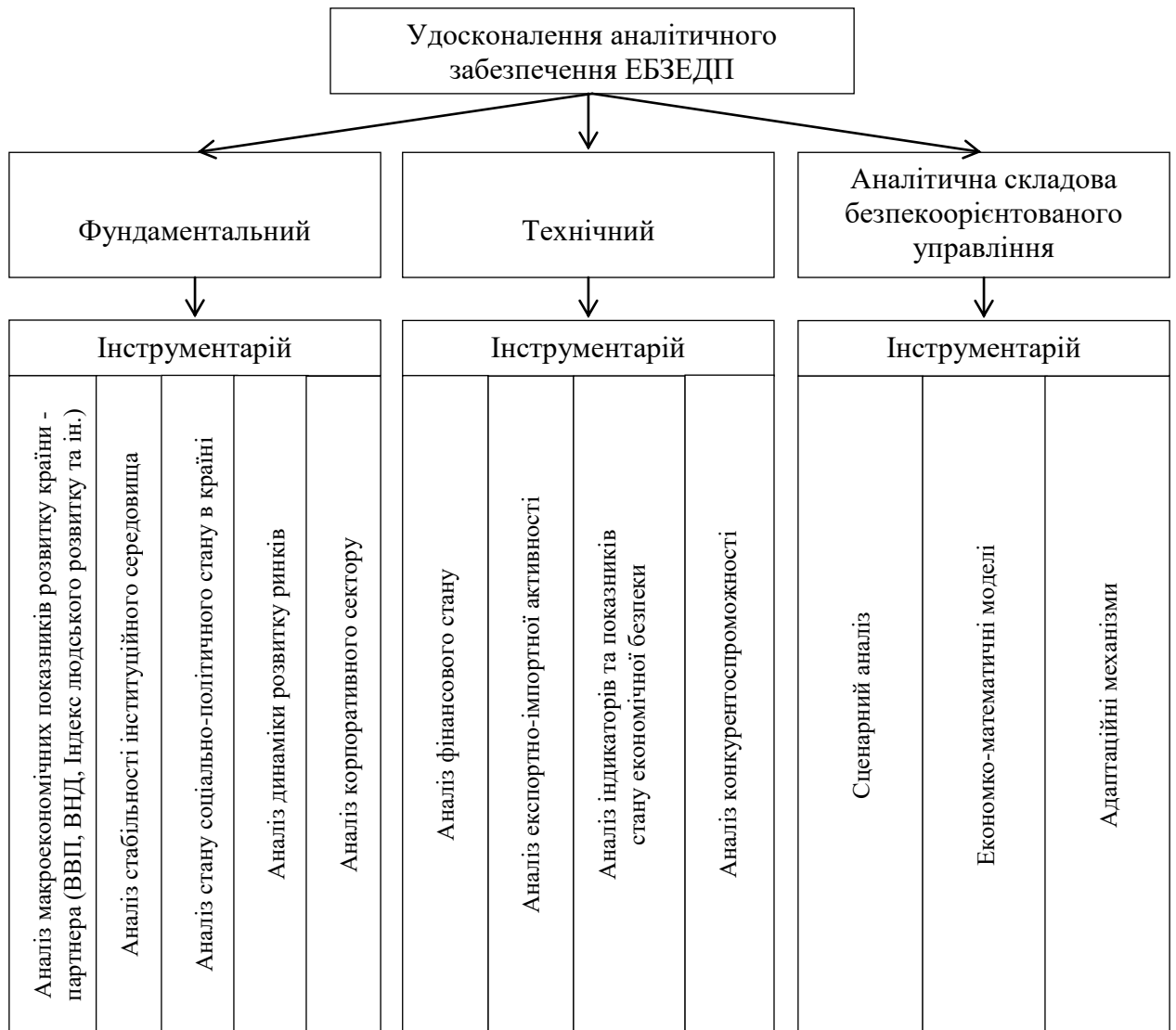

Рис. 3.3. Процес удосконалення аналітичного забезпечення економічної безпеки ЗЕДП*

* розроблено автором

Фундаментальний аналіз здебільшого дозволяє отримати загальне уявлення щодо розвитку ринків та зовнішнього середовища функціонування суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, а з використанням досвіду менеджерів підприємства та урахуванням основних макроекономічних тенденцій приймаються стратегічні рішення щодо багатьох ключових аспектів забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

Основними інструментами фундаментального аналізу у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є:

– аналіз макроекономічних показників розвитку країни-партнера – з метою комплексної оцінки макроекономічних показників країни-партнера доцільно використовувати Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) за версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum). Індекс глобальної конкурентоспроможності складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку, а всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність [181]: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність підприємств, інноваційний потенціал.

Окрім Індексу глобальної конкурентоспроможності, можливе застосування даних Індексу процвітання країн світу Інституту Legatum (The Legatum Prosperity Index) [183], який є комбінованим показником, що вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя і процвітання. Індекс складається на основі безлічі різних показників, об'єднаних у дев'яти категоріях, які відображають різні аспекти життя суспільства і параметри суспільного добробуту: економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал, екологія.

Окрім комплексного дослідження можливе порівняння одиночних макроекономічних показників, що характеризують розвиток країни-партнера. До таких показників належать динаміка таких показників [172; 186]: номінальний ВВП, ВВП на душу населення, індекс інфляції, індекс цін, платіжний баланс, тощо;

– аналіз стабільності інституційного середовища – з метою оцінювання надійності контрагента та доцільності співпраці з ним запропоновано оцінювати за допомогою такого показника, як індекс верховенства закону

(The Rule of Law Index), який розраховується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опитувань громадської думки в країнах, охоплених дослідженням. Індекс верховенства закону складається із 47 змінних, які детально характеризують рівень розвитку правового середовища і законодавчу практику в країнах світу, що знаходяться на різних рівнях соціального та політичного розвитку. Всі змінні об'єднані у вісім контрольних показників: обмеження повноважень інститутів влади, відсутність корупції, прозорість інститутів влади, захист основних прав, порядок і безпека, дотримання законів, цивільне правосуддя, кримінальне правосуддя [185].

Можливе застосування досліджень Світового банку (World Bank) щодо оцінювання якості державного управління (The Worldwide Governance Indicators). У методології дослідження використовуються шість індексів, що відображають різні параметри державного управління [182]: врахування думки населення та підзвітність державних органів, політична стабільність і відсутність насильства, ефективність роботи уряду, якість законодавства, верховенство закону, стримування корупції;

– аналіз стану соціально-політичного стану в країні – з метою оцінювання соціального розвитку можливе застосування індексу соціального прогресу (The Social Progress Index) – комбінованого показника міжнародного дослідницького проекту The Social Progress Imperative, що охоплює країни, за якими є достовірні показники, і ґрунтується на комбінації даних з опитувань громадської думки (12 %), оцінок експертів в області розвитку (25 %) і статистичної інформації міжнародних організацій (61 %). При визначенні успіхів тієї чи іншої країни в області соціального прогресу, враховуються понад 50 показників, об'єднаних в три основні групи: основні потреби людини, основи благополуччя людини, можливості розвитку людини [180];

– аналіз динаміки розвитку ринків – з метою оцінювання розвитку ринків країн доцільне використання даних щорічного дослідження сприятливості умов ведення бізнесу в різних країнах світу «Ведення бізнесу» (Doing Business), яке представляє проводиться за методикою Світового банку

(World Bank) та Міжнародної фінансової корпорації (входить до групи Світового банку). Результатом щорічного дослідження Doing Business є рейтинг країн світу за показником сприятливості умов ведення бізнесу, який розраховується за середнім арифметичним десяти контрольних індикаторів, а саме: реєстрація підприємств; отримання дозволів на будівництво; підключення до системи електропостачання; реєстрація власності; кредитування; захист інвесторів; оподаткування; міжнародна торгівля; забезпечення виконання контрактів; ліквідація підприємств [171]. До контрольних індикаторів дослідження «Ведення бізнесу» (Doing Business) належать: оподаткування та міжнародна торгівля, причому остання фактично відображає особливості фіскального впливу митних органів на бізнес у різних країнах [171];

– аналіз корпоративного сектора – з метою оцінювання корпоративного сектора можливо застосовувати показники монополізації ринків та розподілу власності (державна та недержавна форма).

Технічний аналіз базується на конкретних трендах та показниках, що розраховуються виходячи з фактичного стану речей у сфері зовнішньоекономічної діяльності кожного суб'єкта господарювання.

Основними інструментами технічного аналізу у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства є аналіз: фінансового стану (розрахунок основних коефіцієнтів); експортно-імпоротної активності (співвідношення експорту-імпорту); індикаторів та показників стану економічної безпеки; конкурентоспроможності.

Необхідно підкреслити, що такі показники є достатньо розповсюдженими і стандартизованими, тому акцентувати увагу на методиці їх розрахунку немає потреби.

Важливість такої аналітики полягає у формуванні середньострокових прогнозів та тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності, що з позиції економічної безпеки є корисним для менеджменту, оскільки дозволяє розробляти превентивні заходи і мінімізувати загрози та ризики.

Основні елементи безпекоорієнтованого управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності розроблені та представлені у [23; 24; 26],

однак інструментарій може бути доповнено з урахуванням актуальних потреб менеджменту промислових підприємств. До таких інструментів належить: сценарний аналіз, економіко-математичні моделі, адаптаційні механізми. У безпекології сценарний аналіз активно застосовувався у дослідженнях Шемаєвої Л. Г. [161]. Адаптаційні механізми у роботах Гавловської Н. І. [27; 28] та Рудніченка Є. М. [128; 129], а економіко-математичні моделі у роботах Ілляшенко О. В. [56], Овчаренка Є. І. [105] та інших науковців. Саме такі інструменти дозволяють здійснити апробацію розроблених рекомендацій та реалізувати на практиці нові підходи до забезпечення економічної безпеки у різних сферах діяльності підприємств.

Отже, на основі проведеної аналітичної роботи формується результативна складова економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства (рис. 3.4). Логіка її побудови доволі проста і включає: імпульс (певний факт, явище або процес у зовнішньому чи внутрішньому середовищі); реакція (певний процес, що генерується у відповідь на імпульс); дія (конкретна послідовність дій з використанням необхідного інструментарію внаслідок прийнятого управлінського рішення); результат (досягнення або недосягнення кінцевої мети відповідного управлінського рішення).

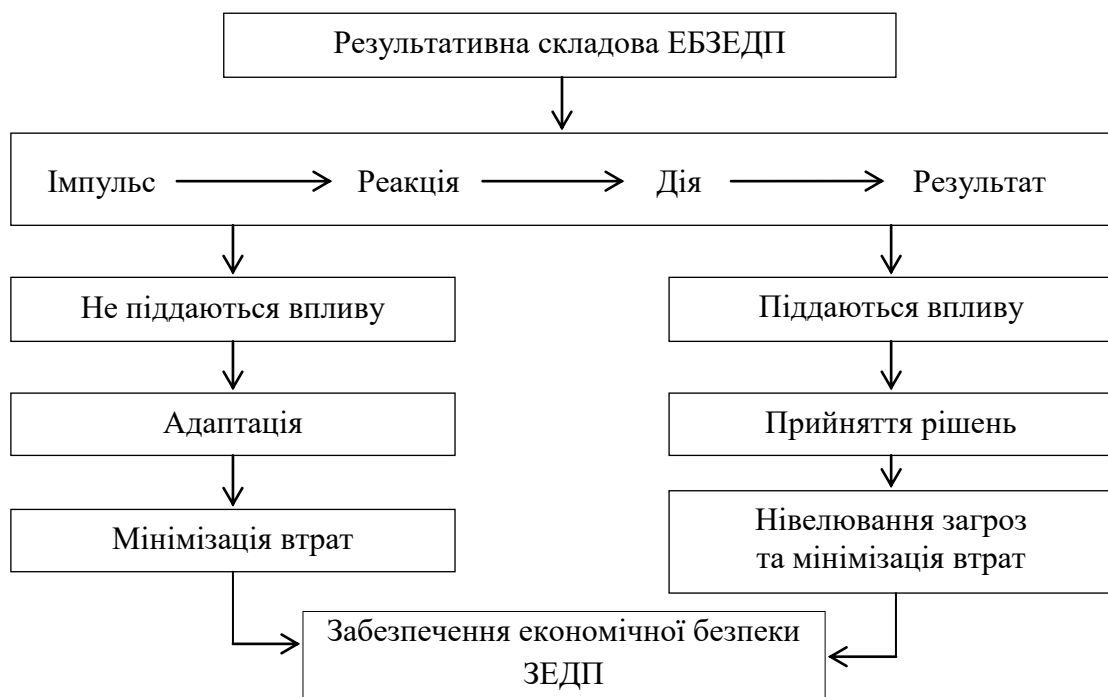

Рис. 3.4. Формування результативної складової економічної безпеки ЗЕДП*
* розроблено автором

Головною особливістю результативної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є те, що не всі події, явища або процеси піддаються управлінському впливу з боку менеджменту підприємств. В цілому, їх можна поділити на дві частини – ті, які не піддаються впливу і вимагають від управлінців адаптації та адаптаційних механізмів, та які піддаються впливу і потребують виважених управлінських рішень.

Підкреслимо, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності змушені адаптуватись до нормативно-встановлених «правил гри», як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. При цьому, інституціональне середовище, яке і обмежується встановленими нормами, та безпосередньо інститути держави за допомогою своїх агентів, регулюють взаємовідносини суб'єктів та держави у межах середовища їх взаємодії, а також взаємодію окремих суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Тому, суттєво впливати на рішення інститутів держави суб'єкти господарювання практично не можуть, особливо у короткостроковій перспективі. Вони можуть лише за допомогою професійних об'єднань виходити з певним рішеннями на різні рівні державного управління та генерувати пропозиції щодо внесення змін у нормативно-процесуальні особливості взаємовідносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно, нівелювати всі ризики та загрози, які виникають у сфері інституціонального середовища, практично неможливо, тому допустимим варіантом управлінського впливу є мінімізація втрат за рахунок активної адаптації до актуальних умов ведення бізнесу у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності надзвичайно важливим елементом є відслідковування інформації щодо нормативних змін у сфері зовнішньоекономічної діяльності та проведення аналітичної роботи щодо впливу на поточну діяльність суб'єкта господарювання з подальшим прийняттям управлінських рішень з адаптації до існуючих реалій.

Такі рішення направлені, у першу чергу, на автоматизацію та інформатизацію взаємодії суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності з інститутами

держави, зменшення впливу «людського фактора» при такій взаємодії та об'єднання окремих суб'єктів у групи та спілки для колегіального прийняття рішень і формування пропозицій щодо удосконалення процесів взаємодії за рахунок законодавчих ініціатив. Однак, для зовнішніх ринків такі процеси є практично неможливими, тому адаптація до специфічних умов ведення бізнесу на таких ринках залишається єдиним можливим варіантом.

Менеджмент підприємств може впливати на операційні процеси та процеси стратегічного вибору зовнішніх ринків та вибору окремих суб'єктів взаємодії. Для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності такий вибір має надзвичайно важливе значення, оскільки і дія адаптаційних та захисних механізмів буде залежати від потенційних ризиків та загроз, притаманних кожному конкретному ринку, та специфіки системи управління кожного контрагента (наприклад, політика реклаमाцій на конкретному підприємстві). Доцільно відмітити, що саме вибір контрагентів на зовнішніх ринках відіграє важливе значення безпосередньо для економічної безпеки підприємства, оскільки і на високорозвинених ринках зустрічаються шахраї, які не зацікавлені у довгостроковій співпраці, а переслідують лише власні цілі. Удосконаленню внутрішньоорганізаційних процесів менеджмент більшості підприємств приділяє достатньо уваги, однак у сфері зовнішньоекономічної діяльності, як було зазначено вище, існують і певні зовнішні обмеження. Емпіричні дослідження на підприємствах-суб'єктах зовнішньоекономічної діяльності Хмельницької області свідчать про необхідність розроблення пропозицій у розрізі двох основних напрямів удосконалення системи економічної безпеки підприємств в цілому та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема. Такими напрямами є: удосконалення процесів вибору контрагентів на зовнішніх ринках з акцентом на мінімізацію ризиків; удосконалення процесів інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та контролюючих органів з метою уникнення штрафних санкцій та підвищення оперативності здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Основою такого удосконалення є управлінські рішення, що базуються на сучасному інструментарії та враховують особливості інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. При цьому вибір контрагентів повинен здійснюватись з використанням засобів економіко-математичного моделювання, що передбачає значну кількість альтернативних варіантів з прогнозуванням кінцевого результату відповідно до заданих умов. Тобто існують певні вимоги до моделі та вихідних елементів її формування.

Стосовно удосконалення інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та контролюючих органів, необхідно відмітити певні особливості, які повинні бути враховані при розробці та реалізації пропозицій. Такими особливостями є жорстка нормативно-обумовлена система обміну інформацією між контролюючими органами та суб'єктами господарювання з одного боку, та задекларована наявність вибору варіантів взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Доцільність використання терміна «задекларована», обумовлюється певним тиском (явним або прихованим) контролюючих органів на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо процесуальних аспектів такої взаємодії. Хоча не завжди електронні сервіси контролюючих органів працюють належним чином, про що неодноразово зазначають суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності у різноманітних моніторингових опитуваннях. Спрощення процедур, що анонсується контролюючими органами, на практиці реалізується із значними затримками за рахунок неузгодженості роботи таких органів, дублювання інформації на паперових та електронних носіях, прогалинах у законодавстві та банальній організаційній невідповідності технічними вимогам щодо їх впровадження. Тому, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності за рахунок удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності, можуть суттєво впливати на процеси взаємодії з контролюючими органами і впроваджувати елементи електронного документообігу не лише безпосередньо в системі управління підприємством, а й у системі зовнішньої

комунікації з інститутами держави (прикладом такої успішної взаємодії є розповсюджена система «клієнт–банк», яка для більшості суб'єктів господарювання стала звичною).

В цілому, інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності наведено на рис. 3.5.

Управлінські рішення формуються у певній послідовності: інформаційне забезпечення, аналітичне забезпечення, результативна складова. Враховуючи специфіку інформації, яка надходить із зовнішнього та внутрішнього середовищ, її доцільно розмежувати на три основних блоки: поточна інформація; інформація стратегічного значення; специфічна інформація, що стосується виключно сфери економічної безпеки. Загальна схема формування альтернативних варіантів рішень у межах трьох інформаційних блоків полягає у наступному.

У межах кожного блоку виникають певні інформаційні сигнали, які після проведення аналітичної роботи перетворюються на імпульси, що є вихідною умовою подальших дій.

Проаналізуємо окремо процеси, що відбуваються у межах кожного блоку інформаційного забезпечення. Поточна інформація формує сигнали для аналізу, який здійснюють управлінці з метою виявлення проблем та визначення можливості впливу на її вирішення з подальшою адаптацією до наявної ситуації (у разі обмеженої можливості впливу), або прийняття конкретних рішень. Тобто формується управлінський імпульс для подальших дій з подолання негативних наслідків або їх попередження. Відповідно, у межах результативної частини здійснюється вибір методів та інструментів, які дозволяють реалізувати необхідні дії та забезпечують у подальшому можливість формування переліку альтернативних управлінських рішень з оптимізації стану економічної безпеки підприємства та економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

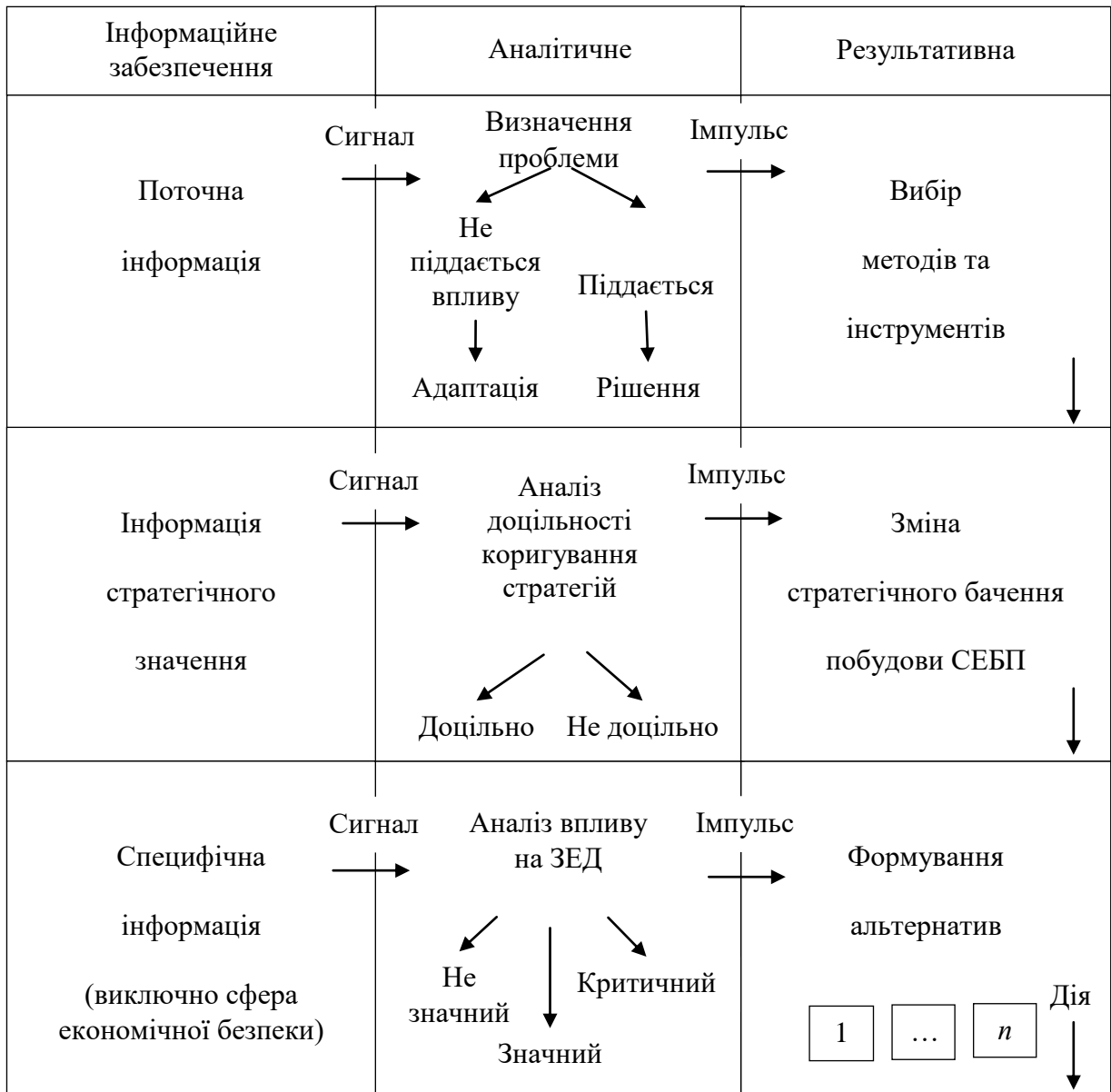

Рис. 3.5. Схема прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки ЗЕДП

Інформація стратегічного значення пов'язана з глобальними та нестандартними ситуаціями, які можуть впливати як на загальну стратегію розвитку підприємства, так і на функціональні стратегії. Аналогічно, як і у першому блоці виникають сигнали, які аналізують управлінці і роблять висновки щодо необхідності коригування стратегії, у тому числі і у сфері економічної безпеки підприємства. Управлінський імпульс призводить до зміни стратегічного бачення побудови системи економічної безпеки підприємства і підкріплюється відповідними діями.

Блок специфічної інформації передбачає лише інформаційні сигнали, що стосуються економічної безпеки підприємства і дозволяють проаналізувати вагомість впливу на зовнішньоекономічну діяльність. Залежно від ступеня впливу (не значний, значний, критичний) генерується відповідний імпульс та формується певний перелік альтернативних управлінських рішень за рахунок попередньо сформованих дій у межах всіх трьох блоків. З урахуванням наведених складових та їх особливостей здійснюється формування альтернативних варіантів забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства та проводиться оцінювання можливих наслідків їх практичної реалізації. Після такого оцінювання відбувається прийняття управлінських рішень щодо оптимізації стану економічної безпеки підприємства в цілому або економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

При цьому, якість управлінських рішень буде суттєво залежати від оперативності отримання інформації та оптимізації інформаційної взаємодії з усіма учасниками зовнішньоекономічної діяльності та розроблення і використання необхідного специфічного інструментарію, який би дозволяв адекватно оцінювати сценарії розвитку подій та прийнятих рішень. Тобто автоматизація інформаційно-аналітичних процесів у сфері зовнішньоекономічної діяльності та застосування засобів економіко-математичного моделювання є необхідними елементами забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності сучасного підприємства.

3.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення мінімізації ризиків при взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з іноземними партнерами

Взаємодія з потенційними партнерами є доволі складним багатofакторним процесом. Чільною стороною цього процесу, з одного боку, є показники прибутковості. З іншого боку, навіть за позитивної динаміки прибутковості завжди існують економічні ризики, за яких можуть бути спровоковані ситуації раптової втрати цієї динаміки. Тому повинен здійснюватися контроль рентабельності та динаміки прибутковості за наступною моделлю взаємодії. Якщо r – ризик, який негативно впливає на прибутковість i , взагалі кажучи, економічну безпеку, причому $r(A)$ – ризик, що формується під дією (впливом) групи параметрів A , то наша задача полягає у визначенні такої (особливої) групи параметрів A^* , за якої

$$\min_{A \in B} r(A) = r(A^*), \quad (3.1)$$

де B є множиною усіх можливих (допустимих) конфігурацій груп параметрів A . Вирішення задачі (3.1) є платформою не тільки підвищення економічної безпеки, а й оптимізації взаємодії з потенційними партнерами у процесі ЗЕД підприємства.

Виникає очевидне питання: які параметри мають входити у групи A , з яких попередньо буде сформовано множину усіх груп B ? Перш за все, кожна група A має включити перелік усіх потенційних партнерів (контрагентів). Мова йде про реальну взаємодію у короткостроковій перспективі. Щодо перспектив зовнішньоекономічної діяльності та взаємодії у більшій віддалі, то подібний перелік виявиться ненадійним, зважаючи на важку передбачуваність міжнародної економічної кон'юнктури, котра робить будь-яке прогнозування ризиків для відносно віддалених термінів неістотним і малозначущим [170; 173].

Звичайно, істотним параметром є вид ризику. Різні види ризику несуть різну потенційну загрозу. Тому кожен вид ризику має супроводжуватись відповідною вагою або значущістю [168; 169]. Втім, якщо попередньо обґрунтовано або узгоджено рівноцінність (однакову значущість) усіх видів ризику, їх ваги можна не розглядати.

Для зручності подальшого викладу, потенційних партнерів процесу ЗЕД можна занумерувати від 1 до K , де K – загальна (максимальна) кількість усіх партнерів. Кількість видів ризику у процесі зовнішньоекономічної діяльності з k -м контрагентом дорівнює n_k , де $k = \overline{1, K}$. Тобто взаємодія з першим контрагентом характеризується n_1 ризиками, з другим – n_2 ризиками, ..., з передостаннім – n_{K-1} ризиками, з останнім, K -м, – n_K ризиками. Кількості $n_1, n_2, \dots, n_{K-1}, n_K$ є, взагалі кажучи, різними насамперед через певні особливості та відмінності зарубіжних правових систем, кон'юктур ринків, динамік курсів валют, тощо [169; 187]. Навіть кліматичні відмінності чинять серйозний вплив.

Якщо i -й вид ризику при взаємодії з k -м контрагентом позначити через r_{ik} , то, на перший погляд, ми мали би вирішити задачу лише мінімізації суми всіх ризиків:

$$\min_{k=1, K} \sum_{i=1}^{n_k} r_{ik}, \quad (3.2)$$

звідки знайшлось би таке k_* із переліку $1, 2, 3, \dots, K-1, K$, за якого

$$\min_{k=1, K} \sum_{i=1}^{n_k} r_{ik} = \sum_{i=1}^{n_{k_*}} r_{ik_*},$$

тобто задача (3.1) була би вирішена. Однак простий перехід до задачі (3.2) є неможливим з двох причин. По-перше, ризик r_{ik} є абстрактною категорією, тому оперувати можна лише його оцінкою (наприклад, точковою або інтервальною – у формі інтервалу), яка не є сталою у часі [177; 184]. По-

друге, практично завжди виникає щонайменше два види ризику, значущості яких не можуть бути рівними. Наприклад, транспортні ризики і корупційні ризики матимуть різну значущість вже для підприємств з Польщі. Для країн дальнього зарубіжжя, транспортування до або з яких є більш затратним, різниця між вагами транспортних і корупційних ризиків буде набагато більш відчутнішою. Саме тому кожному виду ризику «в межах» кожного контрагента необхідно приписувати відповідну вагу.

Отже, ризик r_{ik} (поки що без його реальної оцінки) має вагу λ_{ik} . Для ваг $\{\lambda_{ik}\}_{i=1}^{n_k}$, що мають бути знайдені для ризиків «у межах» k -го контрагента, покладемо такі властивості:

$$\sum_{i=1}^{n_k} \lambda_{ik} = 1, \lambda_{ik} > 0 \text{ для усіх } i = \overline{1, n_k} \text{ та для кожного } k = \overline{1, K}. \quad (3.3)$$

Власне, властивості (3.3) є умовою $(0; 1)$ – стандартизації (приведення ваг до одиничного інтервалу). Ці властивості є вельми корисними для порівняння як ваг всередині («у межах») ризиків одного контрагента, так і «зовнішнього» порівняння (ризиків від різних контрагентів).

Таким чином, замість безпосередньо i -го виду ризику r_{ik} при взаємодії з k -м контрагентом ми маємо розглядати зважений ризик $\lambda_{ik} r_{ik}$. Оцінку ризику r_{ik} надалі позначатимемо через \tilde{s}_{ik} . На відміну від ризику r_{ik} як абстрактної категорії, значення \tilde{s}_{ik} є звичайною оцінкою (дійсним невід'ємним числом) цією категорії. Тому оцінкою зваженого ризику є добуток $\lambda_{ik} \tilde{s}_{ik}$. І, як наслідок, задача (3.1) полягає у наступному: визначити таке k_* із переліку $1, 2, 3, \dots, K-1, K$, за якого:

$$\min_{k=1, K} \sum_{i=1}^{n_k} \lambda_{ik} \tilde{s}_{ik} = \sum_{i=1}^{n_{k_*}} \lambda_{ik_*} \tilde{s}_{ik_*} \quad \left(k_* \in \{ \overline{1, K} \} \right). \quad (3.4)$$

У рамках мінімізації ризику та підвищення економічної безпеки саме задача (3.4) є моделлю оптимальної взаємодії з потенційними партнерами у

процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Цілком зрозуміло, що для вирішення цієї задачі нам необхідно отримати оцінки ризиків $\{\tilde{s}_{ik}\}_{i=1}^{n_k}$ разом з їх вагами $\{\lambda_{ik}\}_{i=1}^{n_k}$. Тоді як ваги ще можуть бути прийняті рівнозначними, оцінювання ризиків є нетривіальним процесом, що потребує усталення двох складових: визначення переліку релевантних ризиків для кожного контрагента та введення складу кваліфікованих експертів [32; 178].

У процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємства можуть як породжуватися, так і зникати, трансформуватися різні групи ризиків. Головним чином, ці групи ризиків можна класифікувати у наступні сім груп:

- 1) ризики, пов'язані із логістичними процесами;
- 2) фіскальні ризики (включно з митними і податковими ризиками);
- 3) ризик невідповідності продукції стандартам і нормам країн-партнерів;
- 4) ризик зростання трансакційних витрат;
- 5) ризик коливання курсу валюти країни-партнера.
- 6) корупційні ризики;
- 7) ризик невиконання (зриву) контрактів (включно за форс-мажорними обставин);

Отже, з формальної точки зору, максимальна кількість ризиків дорівнює 7. Проте, для певних країн-партнерів деякі ризики з цього переліку стають нерелевантними. Наприклад, ризик невідповідності продукції стандартам і нормам є практично нульовим, якщо розглядати країни, з якими стабільне співробітництво ведеться вже давно. Тому для таких випадків ризики будуть класифікуватись у меншу кількість груп, що спрощуватиме працю експертів.

Не виключено, що деякі ризики з наведеного переліку впливають на інші (наприклад, фіскальні ризики впливають на корупційні ризики; останні, у свою чергу, знаходяться під впливом ризику невідповідності продукції стандартам і нормам країн-партнерів). І, взагалі, вони всі без обмеження можуть перебувати у складному взаємозв'язку. Але це не накладає жодних обмежень на оцінювання експертами цих ризиків.

Оцінювання ризиків сплануємо у наступний спосіб. Оцінки будуть дискретними. На відміну від неперервних оцінок, – це найпоширеніша практика для швидкого отримання надійних оцінок з високим ступенем узгодженості експертів [179]. Кількість і склад експертних груп для проведення експертиз за можливості не змінюватимемо.

Спочатку обґрунтуємо ступені ризиків. Кожен вид ризику для кожного контрагента буде мати свої ступені. Чим складніший ризик, тим більше ступенів він повинен мати. Наприклад, корупційні ризики для підприємств Польщі є, як правило, незначними, тоді як ризик коливання курсу валюти країни-партнера є комплексним, включаючи у себе можливе підвищення цін на комплектуючі (матеріали), втрати від обміну валют, додаткові витрати у національній валюті для оплати послуг (заробітної платні) у країні контрагента тощо. Тому корупційні ризики у процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємства і взаємодії з підприємствами Польщі можуть мати і два–три ступені. При цьому ризик коливання курсу валюти може мати значно більше ступенів, залежно від форми підприємницької діяльності.

Введемо наступне позначення. Нехай S_{ik} – максимальний ступінь i -го виду ризику при взаємодії з k -м контрагентом. Очевидно, що у загальному випадку максимальні ступені одного виду ризику для різних контрагентів можуть бути різними. При цьому, мінімальний ступінь будь-якого ризику, що увійшов до переліку релевантних ризиків, покладемо рівним одиниці (нульове значення ризику тут недоречне, оскільки це означало б вірогідну можливість того, що даний вид ризику не є релевантним). Таким чином, експерти, оцінюючи i -й вид ризику при взаємодії з k -м контрагентом, мають вибрати один зі ступенів: $1, 2, \dots, S_{ik} - 1, S_{ik}$.

Позначимо через Q кількість експертів. Вони мають оцінити як релевантні види ризику, так і їх відповідні ваги. Вагу λ_{ik} оцінки ризику \tilde{s}_{ik} визначимо на основі відповідної (прийнятної) оцінки w_{ik} цієї ваги. Не зважаючи на вимогу (3.3) до ваг ризиків, оцінки ваг першопочатково можуть

надаватися за більш звичною та зручною шкалою, наприклад, від 1 до 10. Тут також не може бути нульової ваги, а призвичаїтись до 10-ступеневого оцінювання експертам буде неважко.

Отже, формально $w_{ik} \in \{1, 10\}$. При цьому j -й експерт подаватиме свій варіант ваги w_{ik} як $w_{ikj} \in \{1, 10\}$, де $j = \overline{1, Q}$. Але у своєму складі не всі експерти можуть бути однаково кваліфіковані. Тому, у загальному випадку j -му експерту необхідно присвоїти вагу ξ_j , котра вказуватиме на рівень його кваліфікації. До ваг $\{\xi_j\}_{j=1}^Q$ висунемо вимоги, подібні до властивостей (3.3):

$$\sum_{j=1}^Q \xi_j = 1, \xi_j > 0 \text{ для усіх } j = \overline{1, Q} \text{ та для кожного } i = \overline{1, n_k}, k = \overline{1, K}. \quad (3.5)$$

Маючи Q експертних оцінок $\{w_{ikj}\}_{j=1}^Q$ кожної ваги w_{ik} (для кожного $i = \overline{1, n_k}$ та $k = \overline{1, K}$), вага λ_{ik} знаходиться методом середнього зваженого [32]:

$$\lambda_{ik} = \frac{\sum_{j=1}^Q \xi_j w_{ikj}}{\sum_{l=1}^{n_k} \sum_{j=1}^Q \xi_j w_{lkj}}, \text{ для кожного } i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}. \quad (3.6)$$

Якщо ж усі експерти – однакової кваліфікації, то обчислення оцінок ваг (3.6) спрощується:

$$\lambda_{ik} = \frac{\sum_{j=1}^Q w_{ikj}}{\sum_{l=1}^{n_k} \sum_{j=1}^Q w_{lkj}}, \text{ для кожного } i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}. \quad (3.7)$$

При оцінювання релевантних видів ризику j -й експерт подаватиме свій варіант ризику r_{ik} як $s_{ikj} \in \{1, S_{ik}\}$, де $j = \overline{1, Q}$. У загальному випадку враховуються ваги $\{\xi_j\}_{j=1}^Q$ кваліфікації експертів, й оцінкою i -го виду ризику при взаємодії з k -м контрагентом є зважена сума всіх експертних оцінок:

$$\tilde{s}_{ik} = \sum_{j=1}^Q \xi_j s_{ikj}, \text{ для кожного } i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}. \quad (3.8)$$

У випадку експертів однакової кваліфікації обчислення оцінок (3.8) замінюється середнім арифметичним (адже тоді вага кваліфікації кожного експерта дорівнює $1/Q$):

$$\tilde{s}_{ik} = \frac{1}{Q} \cdot \sum_{j=1}^Q s_{ikj}, \text{ для кожного } i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}. \quad (3.9)$$

Тепер, попри наявність оцінок ваг ризиків (3.6) або (3.7) та оцінок самих ризиків (3.8) або (3.9), перед переходом до розв'язання задачі (3.4) ми повинні з'ясувати, наскільки релевантними ці оцінки є у сукупності. Тут йдеться про так звану узгодженість експертних оцінок. У випадку неузгодженості (котрий все ж виключати не будемо), ми звертатимемося до експертів з вимогою виконати експертну процедуру ще раз. В принципі, – це цілком можливо, оскільки загальна кількість оцінок, що має виставити один експерт, дорівнює $2 \cdot \sum_{k=1}^K n_k$, причому, як вже було з'ясовано вище $\max_{k=1, K} n_k = 7$. Отже, у крайньому випадку один експерт буде змушений виконати $14 \cdot K$ точкових переоцінок. Для трьох контрагентів, наприклад, це буде прийнятна кількість (42 оцінки) для повторного оцінювання.

Для утворення критерію узгодженості експертних оцінок скористаємось відомим підходом, за яким експертні оцінки мають бути відносно компактними. При оцінюванні ваги i -го виду ризику при взаємодії з k -м контрагентом відносна похибка j -го експерта обчислюється так:

$$\delta_{ikj} = \frac{\left| w_{ikj} - \sum_{u=1}^Q \xi_u w_{iku} \right|}{\sum_{u=1}^Q \xi_u w_{iku}} \quad (i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}). \quad (3.10)$$

Його ж відносна похибка при оцінюванні самого ризику дорівнює:

$$\varepsilon_{ikj} = \frac{|s_{ikj} - \tilde{s}_{ik}|}{\tilde{s}_{ik}} \quad (i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}). \quad (3.11)$$

У випадку експертів однакової кваліфікації обчислення відносних похибок (3.10) відбувається так:

$$\delta_{ikj} = \frac{\left| w_{ikj} - \frac{1}{Q} \cdot \sum_{u=1}^Q w_{iku} \right|}{\frac{1}{Q} \cdot \sum_{u=1}^Q w_{iku}} = \frac{\left| Q \cdot w_{ikj} - \sum_{u=1}^Q w_{iku} \right|}{\sum_{u=1}^Q w_{iku}} \quad (i = \overline{1, n_k} \text{ та } k = \overline{1, K}). \quad (3.12)$$

Тепер вибираємо поріг узгодженості $h > 0$. Це робиться, виходячи з раціональних міркувань та гіпотетичних можливостей експертів [178; 179]. Зазвичай, цей поріг дорівнює (у відсотках) від 5 % до 25 %. Поріг узгодженості є однаковим для усіх контрагентів. Далі, якщо умова:

$$\sum_{j=1}^Q \xi_j \delta_{ikj} < h \quad (3.13)$$

виконується одночасно для всіх $i = \overline{1, n_k}$ та $k = \overline{1, K}$, то експертні оцінки ваг ризиків є узгодженими. Для тих індексів i та k , для яких умова (3.13) не виконується, необхідно робити повторне оцінювання. Для експертів однакової кваліфікації, відповідно, перевіряється, чи умова:

$$\frac{1}{Q} \sum_{j=1}^Q \delta_{ikj} < h \quad (3.14)$$

виконується одночасно для всіх $i = \overline{1, n_k}$ та $k = \overline{1, K}$.

Такий самий поріг узгодженості використаємо для перевірки на компактність оцінок самих ризиків. Але перехід до такої перевірки буде здійснюватись лише у випадку, коли для k -го контрагента усі оцінки ваг

ризиків $\left\{ \left\{ w_{ikj} \right\}_{j=1}^Q \right\}_{i=1}^{n_k}$ є узгодженими, тобто для них виконується, відповідно, умова (3.13) або (3.14) для всіх $i = \overline{1, n_k}$. Тоді умовою узгодженості експертних оцінок ризиків є виконання нерівності:

$$\frac{\sum_{i=1}^{n_k} \left(\left(\sum_{j=1}^Q \xi_j w_{ikj} \right) \cdot \left(\sum_{j=1}^Q \xi_j \varepsilon_{ikj} \right) \right)}{\sum_{i=1}^{n_k} \left(\sum_{j=1}^Q \xi_j w_{ikj} \right)} < h$$

для всіх $k = \overline{1, K}$, яку для зручності представимо у вигляді нерівності

$$\sum_{i=1}^{n_k} \left(\left(\sum_{j=1}^Q \xi_j w_{ikj} \right) \cdot \left(\sum_{j=1}^Q \xi_j \varepsilon_{ikj} \right) \right) < h \cdot \sum_{i=1}^{n_k} \left(\sum_{j=1}^Q \xi_j w_{ikj} \right), \quad (3.15)$$

яка має бути виконана для всіх (контрагентів) $k = \overline{1, K}$. Для експертів однакової кваліфікації замість (3.15) перевіряється, чи умова

$$\sum_{i=1}^{n_k} \left(\left(\sum_{j=1}^Q w_{ikj} \right) \cdot \left(\sum_{j=1}^Q \varepsilon_{ikj} \right) \right) < h \cdot Q \cdot \sum_{i=1}^{n_k} \left(\sum_{j=1}^Q w_{ikj} \right) \quad (3.16)$$

виконується одночасно для всіх (контрагентів) $k = \overline{1, K}$. Додамо, що вибір значення порогу узгодженості h залежить від кількості експертів. Вочевидь, для невеликих груп експертів значення $h = 0,25$ буде прийнятним. Менші значення порогу узгодженості означають більш строгі вимоги до компактності експертних оцінок [32;178], які можливо пред'являти лише до потужних експертних груп (з кількістю експертів від декількох десятків і більше).

Розрахуємо точкові оцінки узагальненого ризику для контрагентів з різних країн.

ТДВ «Кам'янець-Подільський електромеханічний завод» планує ЗЕД і взаємодію з одним з трьох підприємств: ДП «Чебоксарський електроапаратний

завод» (Російська федерація), ДП «Гомельський електромеханічний завод» (Білорусь), ДП «Ташкентський механічний завод» (Узбекистан). Для ДП «Чебоксарський електроапаратний завод» кожен з семи видів ризику є релевантним, тоді як шостий і сьомий види ризику для ДП «Гомельський електромеханічний завод» не є релевантними. Для ДП «Ташкентський механічний завод» нерелевантним є сьомий вид ризику.

Для оцінювання ТДВ «Кам'янець-Подільський електромеханічний завод» залучив 14 експертів. Експертами було враховано, що це підприємство не має державної підтримки. Також експертам було нагадано про те, що на даний момент ТДВ «Кам'янець-Подільський електромеханічний завод» знаходиться в умовах недобросовісної конкуренції з боку вітчизняних підприємств. Перед початком експертної процедури максимальні ступені всіх видів ризику і всіх контрагентів були покладені рівними: $S_{ik} = 6$ (індекс i змінюється від 1 до 7, 5, 6, $k = \overline{1, 3}$). Виходячи з того, що до експертизи залучено відносно невелику кількість експертів, було встановлено більше значення порогу узгодженості: $h = 0,25$. Крім того, було погоджено і прийнято, що усі експерти мають приблизно однакову кваліфікацію.

Експертні оцінки ваг ризиків та ступенів самих ризиків показані на рис. 3.6–3.11. Всі вони виявилися узгодженими (рис. 3.12 та рис. 3.13).

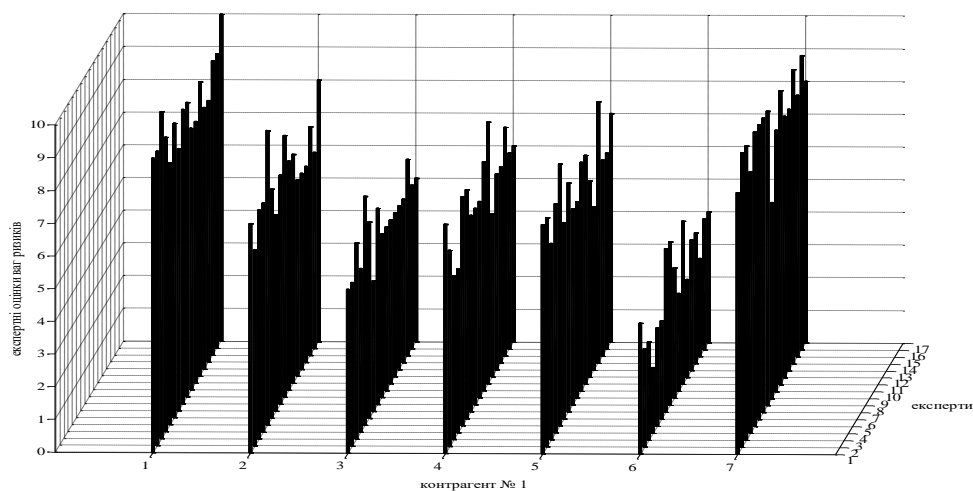

Рис. 3.6. Експертні оцінки ваг $\{w_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i = 1..7, 1..5, 1..6, k = \overline{1, 3}$) ризиків

для ДП «Чебоксарський електроапаратний завод»

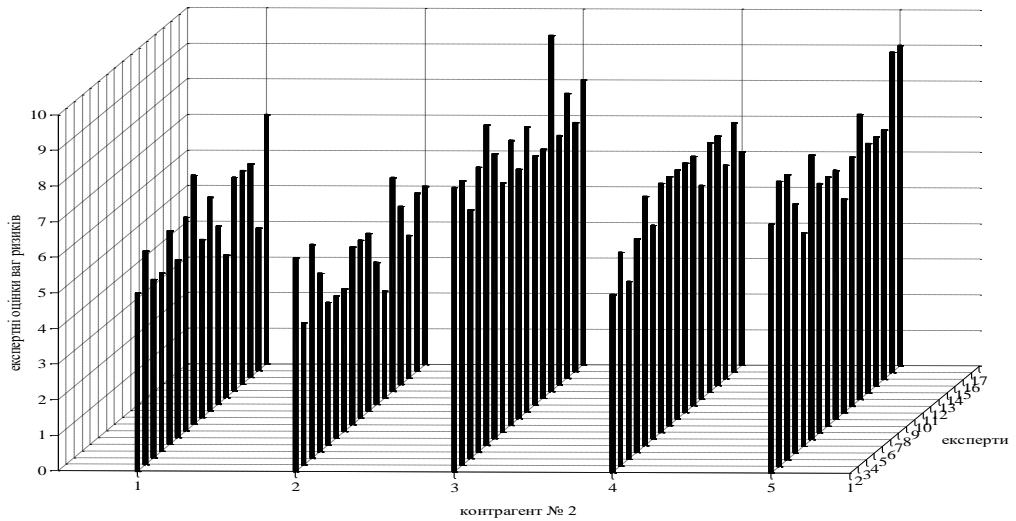

Рис. 3.7. Експертні оцінки ваг $\{w_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i = 1..7, 1..5, 1..6, k = \overline{1, 3}$) ризиків
для ДП «Гомельський електромеханічний завод»

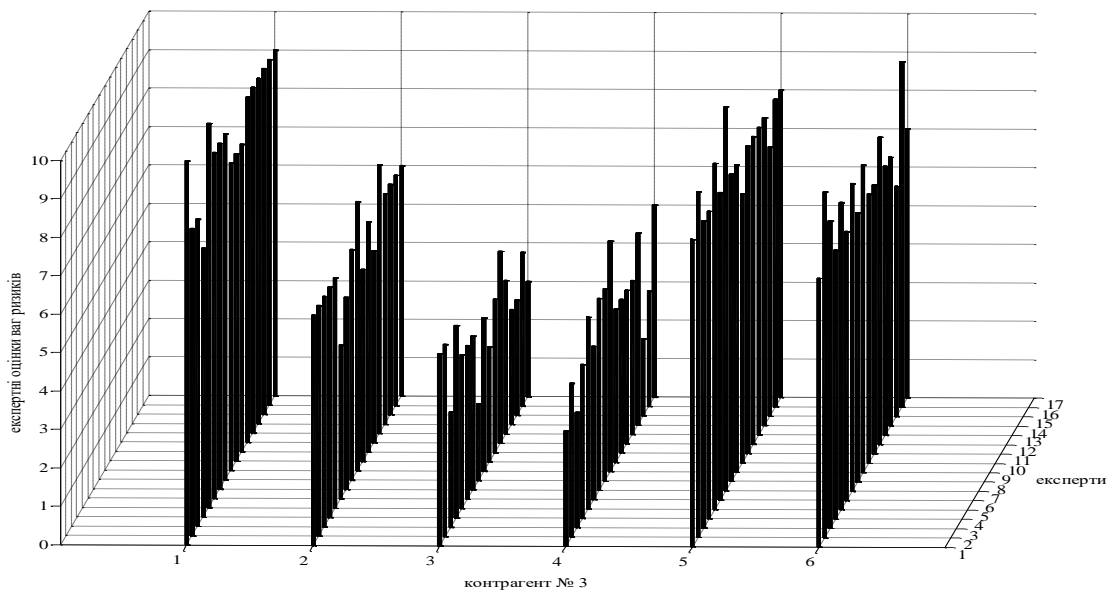

Рис. 3.8. Експертні оцінки ваг $\{w_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i = 1..7, 1..5, 1..6, k = \overline{1, 3}$) ризиків
для ДП «Ташкентський механічний завод»

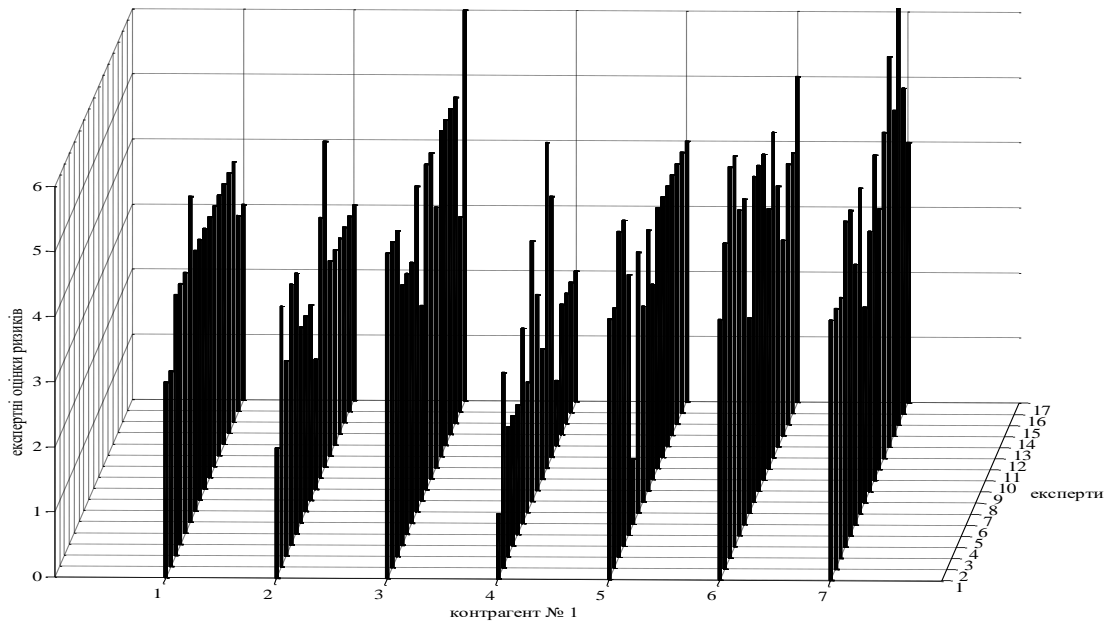

Рис. 3.9. Експертні оцінки ступенів ризиків $\{s_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i=1..7, 1..5, 1..6, k=\overline{1,3}$)

для ДП «Чебоксарський електроапаратний завод»

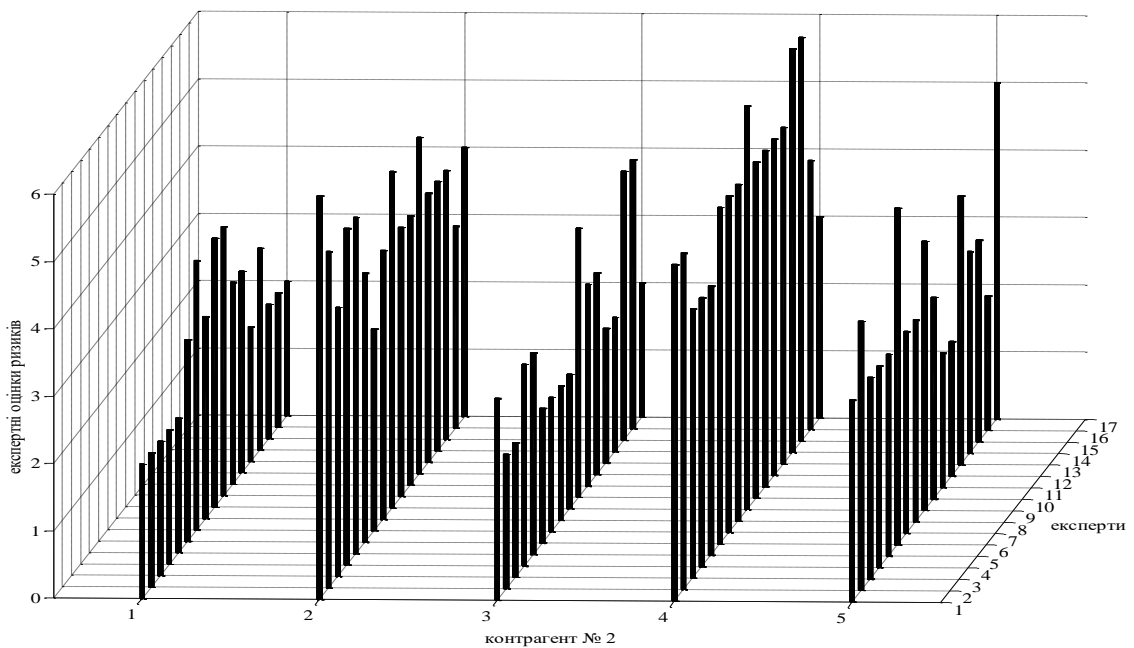

Рис. 3.10. Експертні оцінки ступенів ризиків $\{s_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i=1..7, 1..5, 1..6, k=\overline{1,3}$)

для ДП «Гомельський електромеханічний завод»

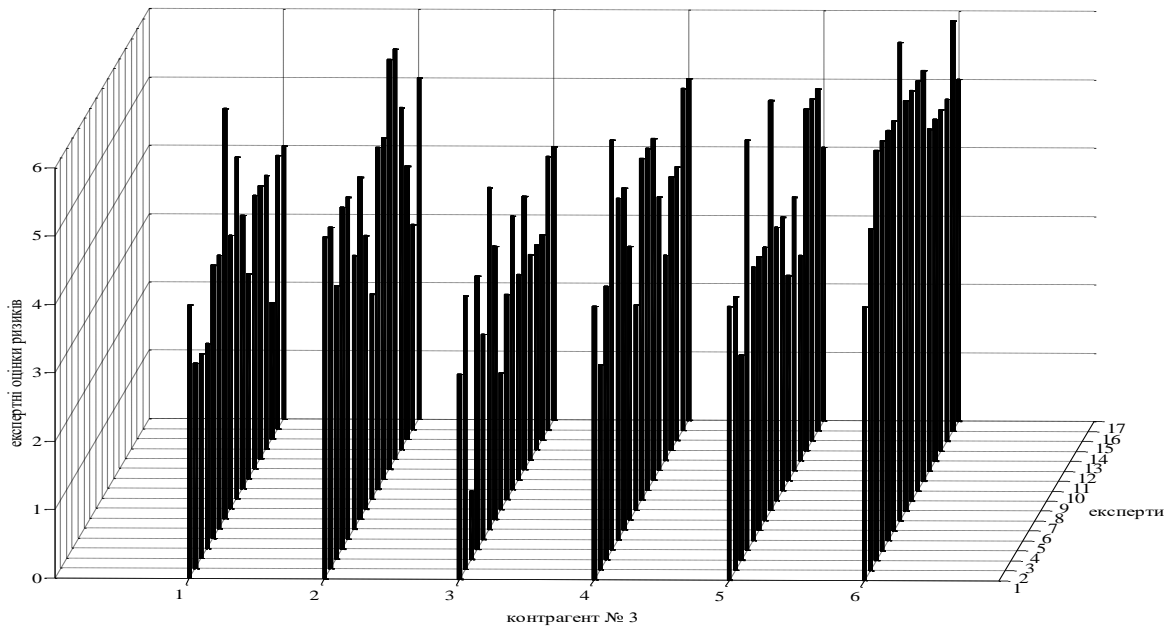

Рис. 3.11. Експертні оцінки ступенів ризиків $\{s_{ikj}\}_{j=1}^{17}$ ($i=1..7, 1..5, 1..6, k=\overline{1,3}$)

для ДП «Ташкентський механічний завод»

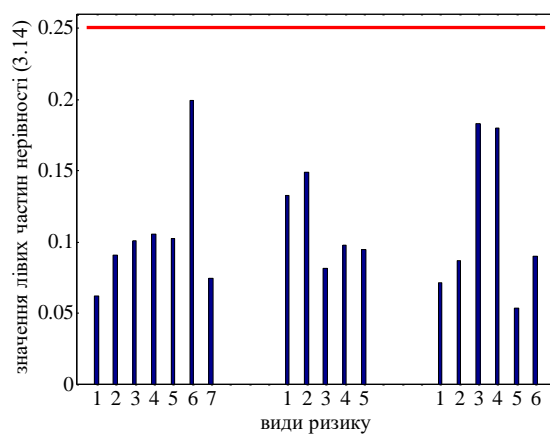

Рис. 3.12. Узгодженість експертних оцінок ваг (всі – нижче порогу)

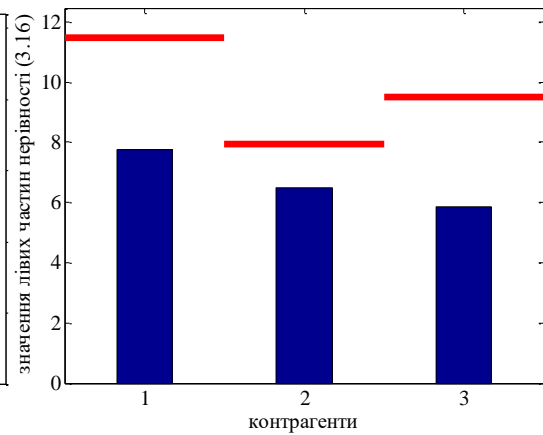

Рис. 3.13. Узгодженість експертних оцінок ризиків (всі – нижче порогу)

Розподіл ваг ризиків та результуючих оцінок ризиків показаний на рис. 3.14 і рис. 3.15, відповідно. Результат розв'язання задачі (3.4) показаний на рис. 3.16, з якого випливає, що оптимальною є взаємодія з ДП «Гомельський електромеханічний завод».

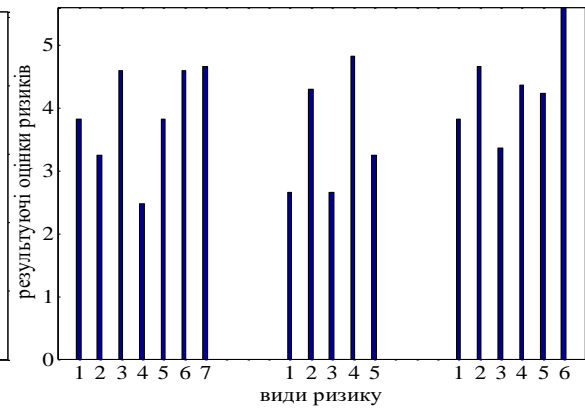
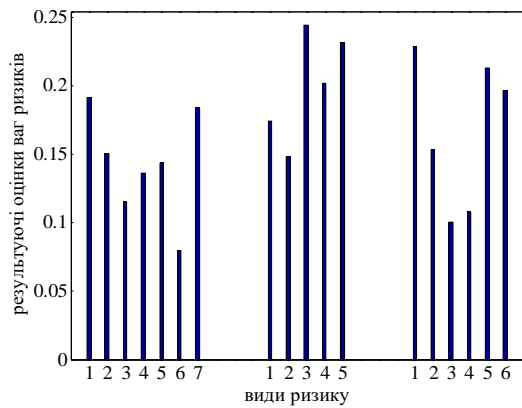

Рис. 3.14. Розподіл оцінок ваг ризиків

Рис. 3.15. Розподіл оцінок ризиків

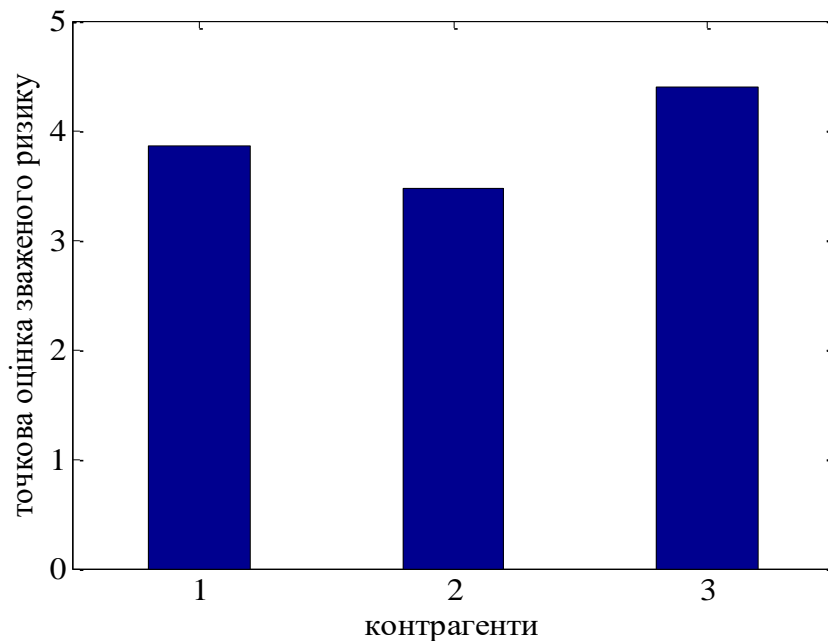

Рис. 3.16. Результат вирішення задачі (3.4)

для ТДВ «Кам'янець-Подільський електромеханічний завод»

Таким чином, оптимальною для ТДВ «Кам'янець-Подільський електромеханічний завод» є взаємодія з ДП «Гомельський електромеханічний завод», $k_* = 2$).

Аналогічні приклади підтверджують дієвість розробленої моделі оптимізації взаємодії з потенційними партнерами на основі мінімізації ризику (3.4) у процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Процес розв'язання цієї задачі був також апробований для ТОВ Завод «Атонмаш» (м. Красилів), потенційними партнерами якого є підприємство

«ZPH Stanisław Krzaczek» (Польща), «Fonderie SIME S.p.A» (Італія), АТ «Південно-Казахський Машинобудівний Завод» (Казахстан), де усі сім видів ризику є релевантними, і було залучено 10 експертів.

Після обробки перших експертних оцінок експертну процедуру довелося повторити, оскільки експертні оцінки ваги ризику коливання курсу валюти для «Fonderie SIME S.p.A» виявились неузгодженими (рис. 3.17, де показано «заступ» за горизонтальну лінію – візуальну ознаку неузгодженості).

Але після повторного оцінювання неузгодженими виявились вже експертні оцінки самих ризиків (рис. 3.18), хоча повторне оцінювання ваги ризику коливання курсу валюти для «Fonderie SIME S.p.A» виявилось вдалим – всі оцінки стали узгодженими за формулою (3.14) для всіх $i = \overline{1, 7}$ та $k = \overline{1, 3}$. У результаті експертам довелося ще раз повторити експертну процедуру. Цього разу – вдало.

На рис. 3.19–3.29 показано остаточний процес розв'язання задачі мінімізації ризику (3.4) для ТОВ Завод «Атонмаш».

Отже, як видно з рисунка, оптимальною для ТОВ Завод «Атонмаш» є взаємодія з «ZPH Stanisław Krzaczek», $k_* = 1$).

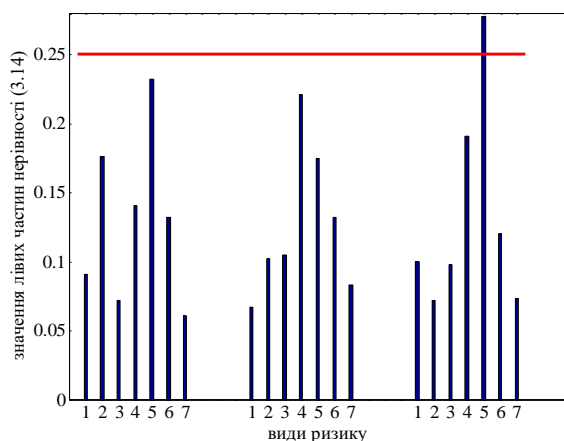

Рис. 3.17. Неузгодженість експертних оцінок ваги ризику коливання курсу валюти для «Fonderie SIME S.p.A» («заступ» за лінію)

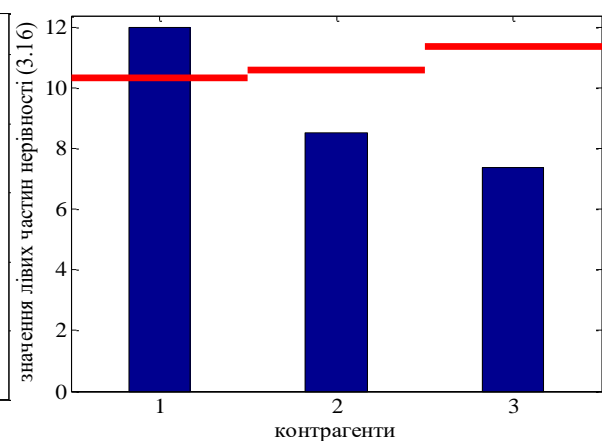

Рис. 3.18. Неузгодженість оцінок ризиків після повторного оцінювання (оцінки ваги ризику коливання курсу валюти перед цим були узгодженими)

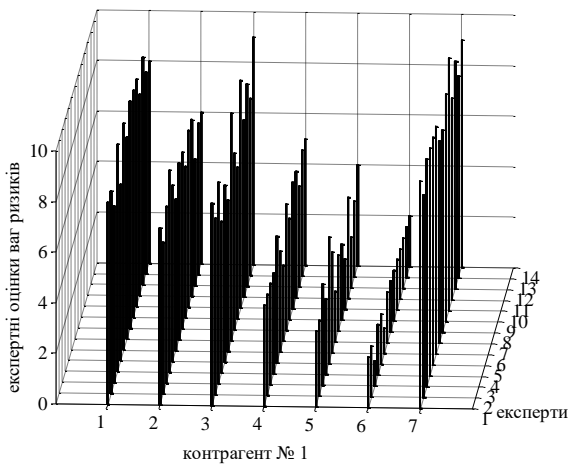

Рис. 3.19. Експертні оцінки ваг ризиків для «ZPH Stanisław Krzaczek»

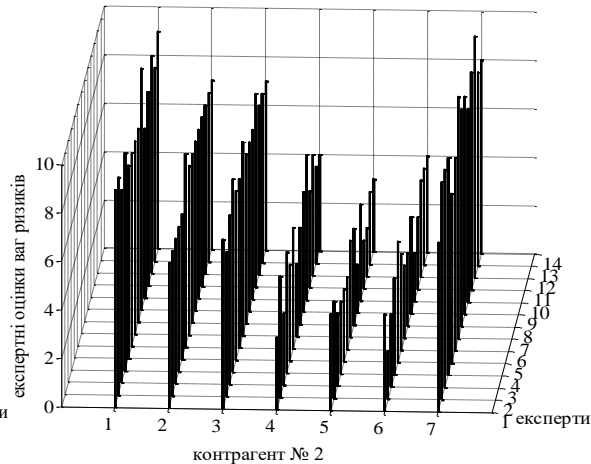

Рис. 3.20. Експертні оцінки ваг ризиків для АТ «Південно-Казахський
Машинобудівний Завод»

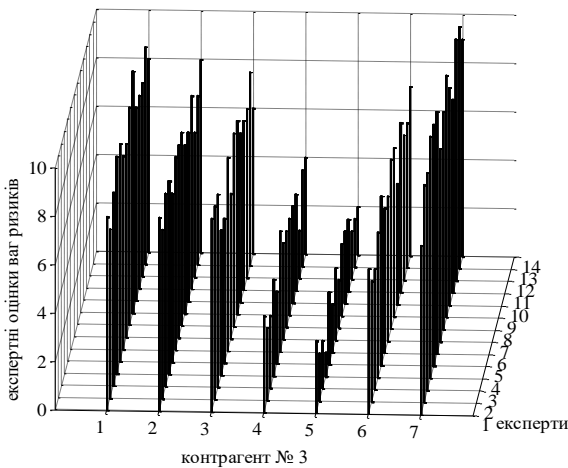

Рис. 3.21. Експертні оцінки ваг ризиків для «Fonderie SIME S.p.A»

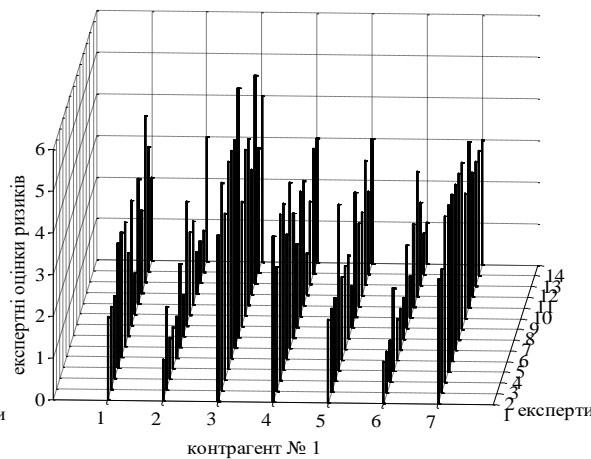

Рис. 3.22. Експертні оцінки ступенів ризиків для «ZPH Stanisław Krzaczek»

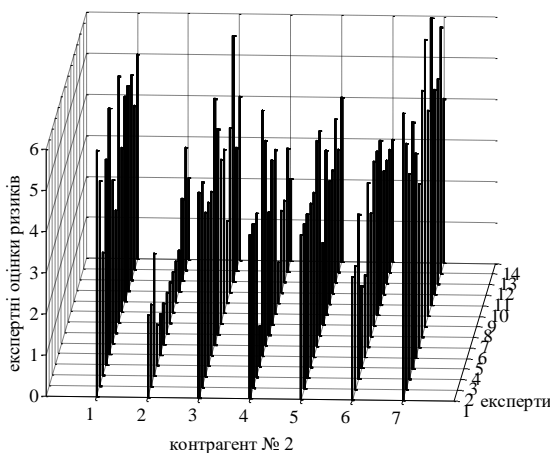

Рис. 3.23. Експертні оцінки ступенів ризиків для АТ «Південно-Казахський
Машинобудівний Завод»

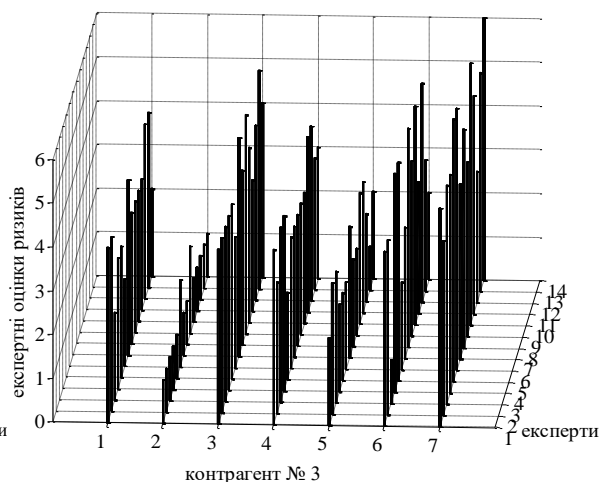

Рис. 3.24. Експертні оцінки ступенів ризиків для «Fonderie SIME S.p.A»

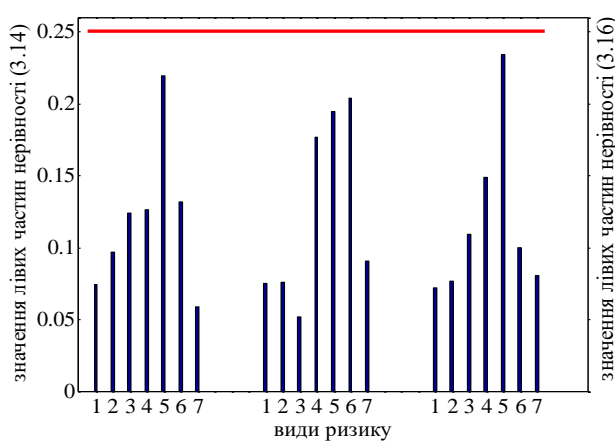

Рис. 3.25. Узгодженість експертних оцінок ваг (всі – нижче порогу) після третьої експертизи

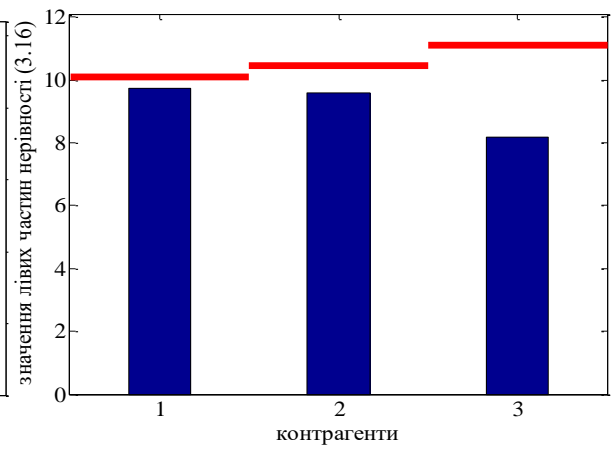

Рис. 3.26. Узгодженість експертних оцінок ризиків (всі – нижче порогу) після третьої експертизи

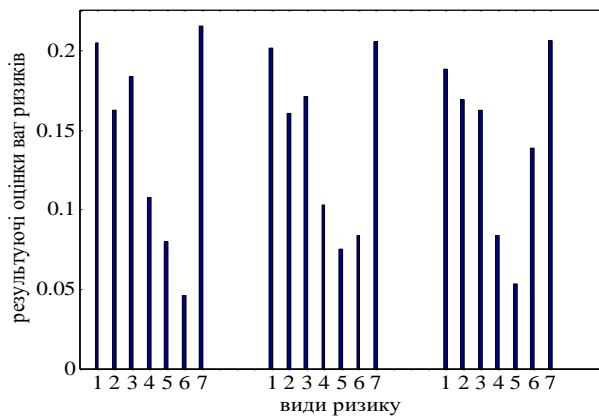

Рис. 3.27. Розподіл оцінок ваг ризиків після третьої експертизи

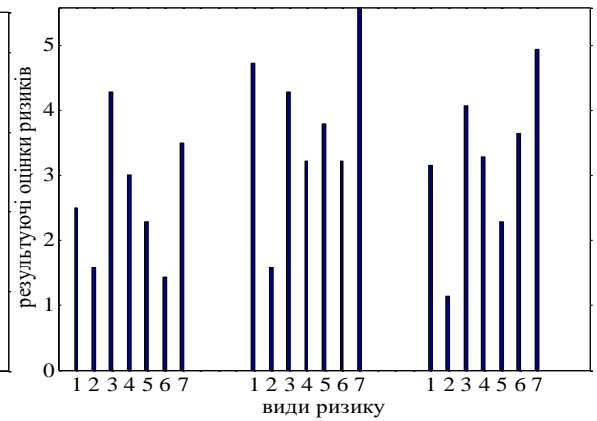

Рис. 3.28. Розподіл оцінок ризиків після третьої експертизи

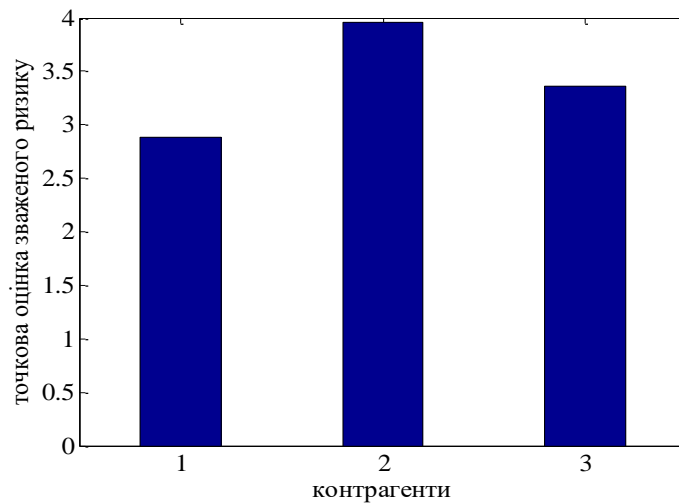

Рис. 3.29. Результат розв’язання задачі (3.4) для ТОВ Завод «Атонмаш»

На рис. 3.30–3.31 показано аналогічний процес для ДП «Новатор» (м. Хмельницький), потенційними партнерами якого є «Intelligent Lectern System BV»(Нідерланди), «NOSTON» (Швеція), «Кіль-А» (Казахстан), де лише ризик невиконання (зриву) контрактів (включно за форс-мажорними обставин) був виключений з розгляду для «Intelligent Lectern System BV». У цьому випадку вдалося залучити 15 експертів. Завдяки цьому обійшлося без процедури повторення експертизи.

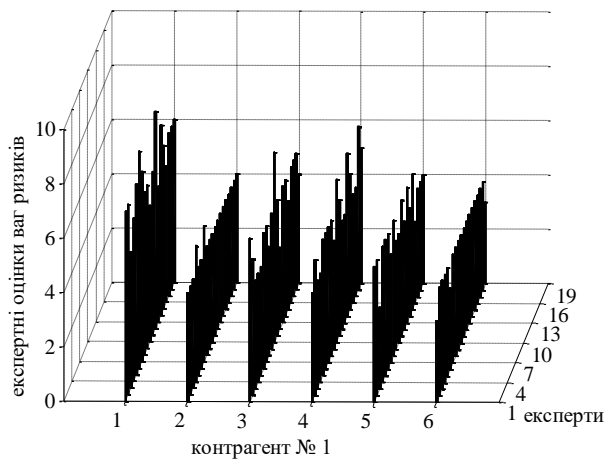

Рис. 3.30. Експертні оцінки ваг ризиків для «Intelligent Lectern System BV»

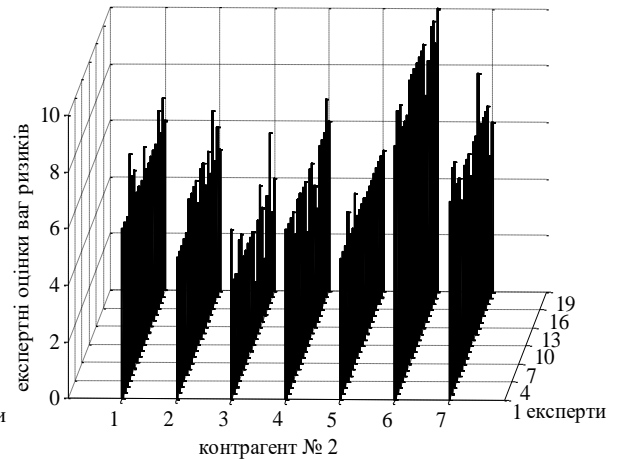

Рис. 3.31. Експертні оцінки ваг ризиків для «NOSTON»

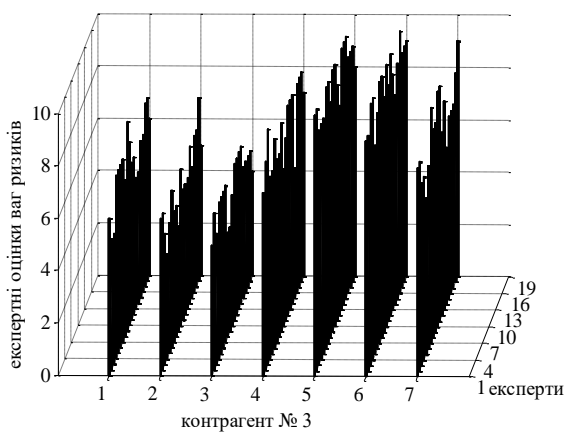

Рис. 3.32. Експертні оцінки ваг ризиків для «Кіль-А»

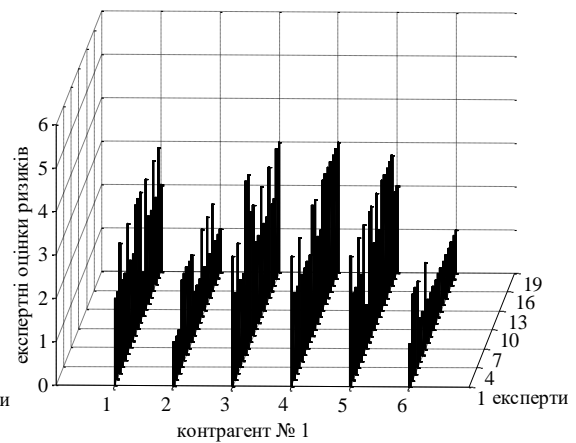

Рис. 3.33. Експертні оцінки ступенів ризиків для «Intelligent Lectern System BV»

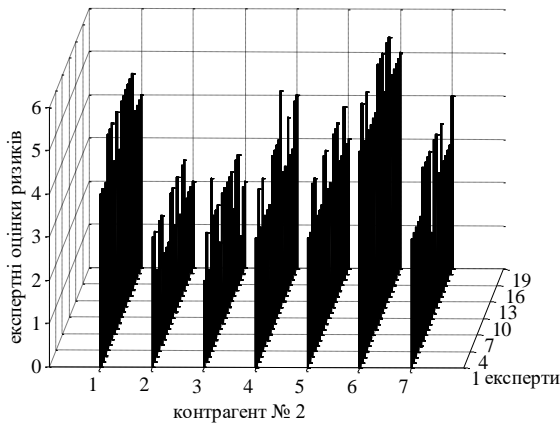

Рис. 3.34. Експертні оцінки ступенів ризиків для «NOSTON»

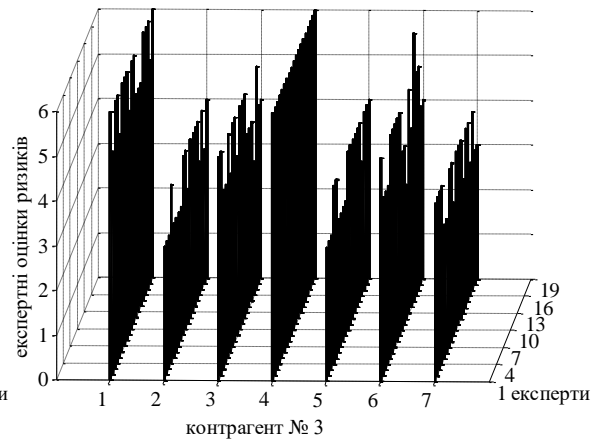

Рис. 3.35. Експертні оцінки ступенів ризиків для «Кіль-А»

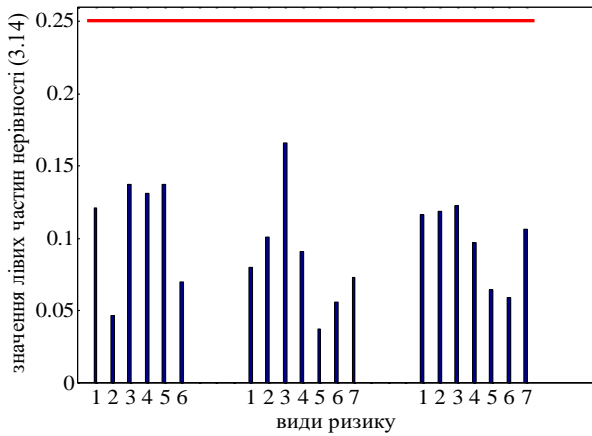

Рис. 3.36. Узгодженість експертних оцінок ваг після першої експертизи

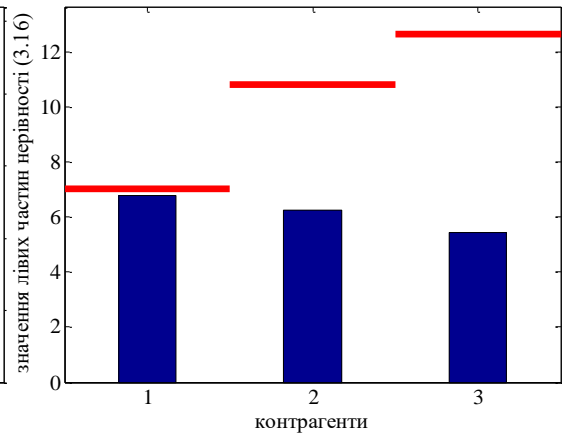

Рис. 3.37. Узгодженість експертних оцінок ризиків (перша експертиза)

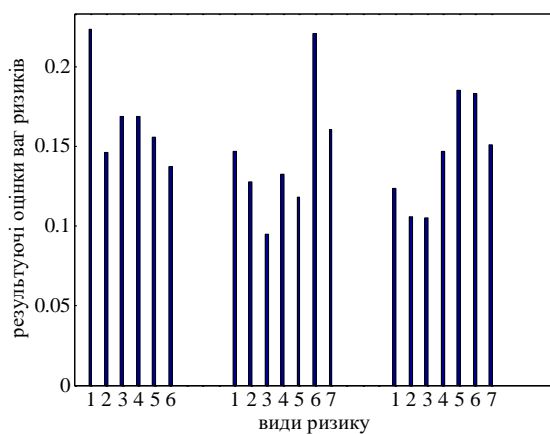

Рис. 3.38. Розподіл оцінок ваг ризиків після першої експертизи

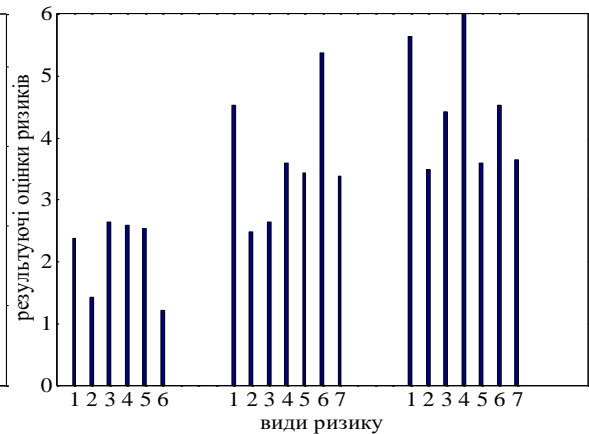

Рис. 3.39. Розподіл оцінок ризиків після першої експертизи

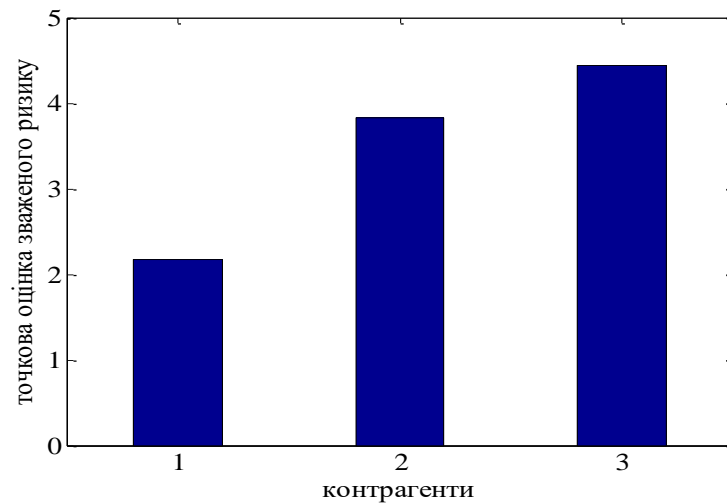

Рис. 3.40. Результат розв'язання задачі (3.4) для ДП «Новатор»

До уваги експертів була надана допоміжна інформація про значний рівень корупції (поточний ризик та ризик, «реалізований» у минулому), а також про високі ціни на поставку комплектуючих з інших країн.

Отже, оптимальною для ДП «Новатор» є взаємодія з «Intelligent Lectern System BV» (Нідерланди), де $k_* = 1$.

Як бачимо, мінімізацію ризику та підвищення економічної безпеки у процесі зовнішньоекономічної діяльності підприємства експерти вбачають, головним чином, у країнах-партнерах ближнього зарубіжжя. ДП «Новатор» взаємодія з «Intelligent Lectern System BV» (Нідерланди) має значну перевагу перед двома іншими варіантами контрагентів.

Необхідно додати, що запропонована модель оптимальної взаємодії з потенційними партнерами вимагає формування груп кваліфікованих експертів у кількості не менше 14. При незначній кількості експертів у групі експертна процедура може перейти у режим зациклення, у якому кожного разу будуть якісь неузгодженості. Таке зациклення може тривати практично без кінця (якщо тільки експерти не домовляться між собою, що виключається задля збереження надійності та неупередженості зважених експертних оцінок). У таких випадках, коли набір іншої групи експертів є неможливим або занадто витратним, рекомендовано підвищувати поріг узгодженості. Звісно, чим більше експертів залучається до оцінювання, тим вірогіднішою є

повна узгодженість експертних оцінок згідно методики її перевірки за формулами (3.10)–(3.16).

Таким чином, дана модель дозволяє менеджменту підприємства приймати виважені рішення при виборі оптимального варіанта взаємодії серед наявних варіантів. Це сприяє налагодженню взаємовигідних відносин з іноземними партнерами та забезпечує підвищення загального рівня їх економічної безпеки підприємства.

3.3. Науково-методичне забезпечення інформаційної взаємодії підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами

Процес взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами необхідно розглядати дуально. З одного боку, налагодження ефективної організаційної та інформаційної взаємодії дозволяє уникнути помилок та штрафних санкцій за недотримання норм законодавства у фіскальній сфері при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, а з іншого, – митниця є інститутом, який захищає не лише інтереси держави, а й конкретних українських товаровиробників. Митниця здійснює контроль і аналіз ризиків при проведенні зовнішньоекономічних операцій та володіє інформацією про сумнівних контрагентів з високим ступенем ризику здійснення зовнішньоекономічних операцій за їх участі.

Світовий досвід розвитку митної системи передбачає мінімізацію бар'єрів у зовнішній торгівлі та спрощення і гармонізацію митних процедур.

Всесвітня митна організація (World Customs Organization, WCO) у Переглянутій Кіотській конвенції щодо гармонізації та спрощення митних процедур (Revised Kyoto Convention on the Harmonization and Simplification of Customs Procedures) (далі – Кіотська конвенція) та Світова організація

торгівлі (World Trade Organization – WTO) рекомендують такі принципи митного адміністрування, яких повинні дотримуватися країни:

- перехід від поопераційного контролю (transaction by transaction) переміщення товарів через митний кордон до контролю, оснований на методах постмитного аудиту;
- застосування методів ризик-менеджменту для митного контролю;
- введення інституту уповноваженого економічного оператора (authorized economic operator – AEO) для забезпечення безпеки міжнародних ланцюжків постачань і спрощення руху вантажів законослухняних економічних агентів;
- запровадження застосування показників ефективності дотримання законодавства (compliance) з метою забезпечення дієвості митного контролю;
- сприяння митній та торговельній кооперації для забезпечення економічних агентів актуальною інформацією щодо змін митного законодавства та митних процедур і гарантування добровільного дотримання ними митного законодавства;
- підписання взаємних угод з питань адміністративної допомоги з економічними агентами та іншими митними органами з метою задоволення вимог глобалізації торгівлі та попередження шахрайства у торгівлі;
- забезпечення належного рівня підготовки та мотивації персоналу митних органів [15].

Однак вітчизняні реалії свідчать про домінування саме фіскальної функції митних органів, що обумовлюється відповідним планом надходжень коштів до державного бюджету. Хоча реформа фіскальної сфери, яка була розпочата у 2012 році не мала успіху і завершилася у 2019 році виділенням митної та податкової служби в окремі структурні одиниці з власною штатною чисельністю працівників, позитивні аспекти для сфери зовнішньоекономічної діяльності все ж були. Постійно відбувалися зміни у інформаційній взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та митних органів з метою мінімізації впливу людського фактора та максимального запровадження електронних сервісів. Однак остаточно, ефективних механізмів такої

взаємодії сформовано не було, що викликало не лише нарікання з боку бізнесу, а й непорозуміння зі сторони світової бізнес-спільноти. Корупційні ризики у фіскальній сфері є одними з найвищих та найбільш небезпечних як з боку економічної безпеки держави, так і з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Зазначимо, що недоліки взаємодії інститутів держави та бізнесу повинні усуватись за допомогою діалогу та спільних зусиль, як це робиться в усьому цивілізованому світі.

Підвищення рівня автоматизації процесів митного оформлення товарів дозволяє мінімізувати значну кількість ризиків і загроз пов'язаних з суб'єктивною оцінкою зовнішньоекономічних операцій посадовими особами. При цьому сумлінні суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які певний період часу не були зафіксовані у відповідній електронній базі як порушники, або у переліку суб'єктів з підвищеним рівнем ризикованості операцій, набувають переваг у митному оформленні товарів з відповідним ступенем довіри. Така ситуація розповсюджена у багатьох розвинених країнах світу і поступово здійснюються аналогічні кроки і у вітчизняному митному просторі. Одним з таких ефективних інструментів у вітчизняній митній сфері є інформаційний Web-портал «Єдине вікно» (рис. 3.41). При цьому він передбачає взаємодію з чотирма основними Web-блоками, за допомогою яких підприємства-суб'єкти ЗЕД надають інформацію про експорт або імпорт товарів, а їм надаються необхідні дозвільні документи, а саме: Web-інтерфейс державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти та корми; Web-інтерфейс ветеринарно-санітарного контролю; Web-інтерфейс державних установ, що видають дозвільні документи; Web-інтерфейс фітосанітарного контролю.

При цьому запити від митних органів до інших контролюючих структур, як і дозвільні документи у паперовому вигляді, поступово повинні бути замінені лише на взаємодію в електронному форматі, що значно скорочує час митного оформлення та бюрократичні перепони в організації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

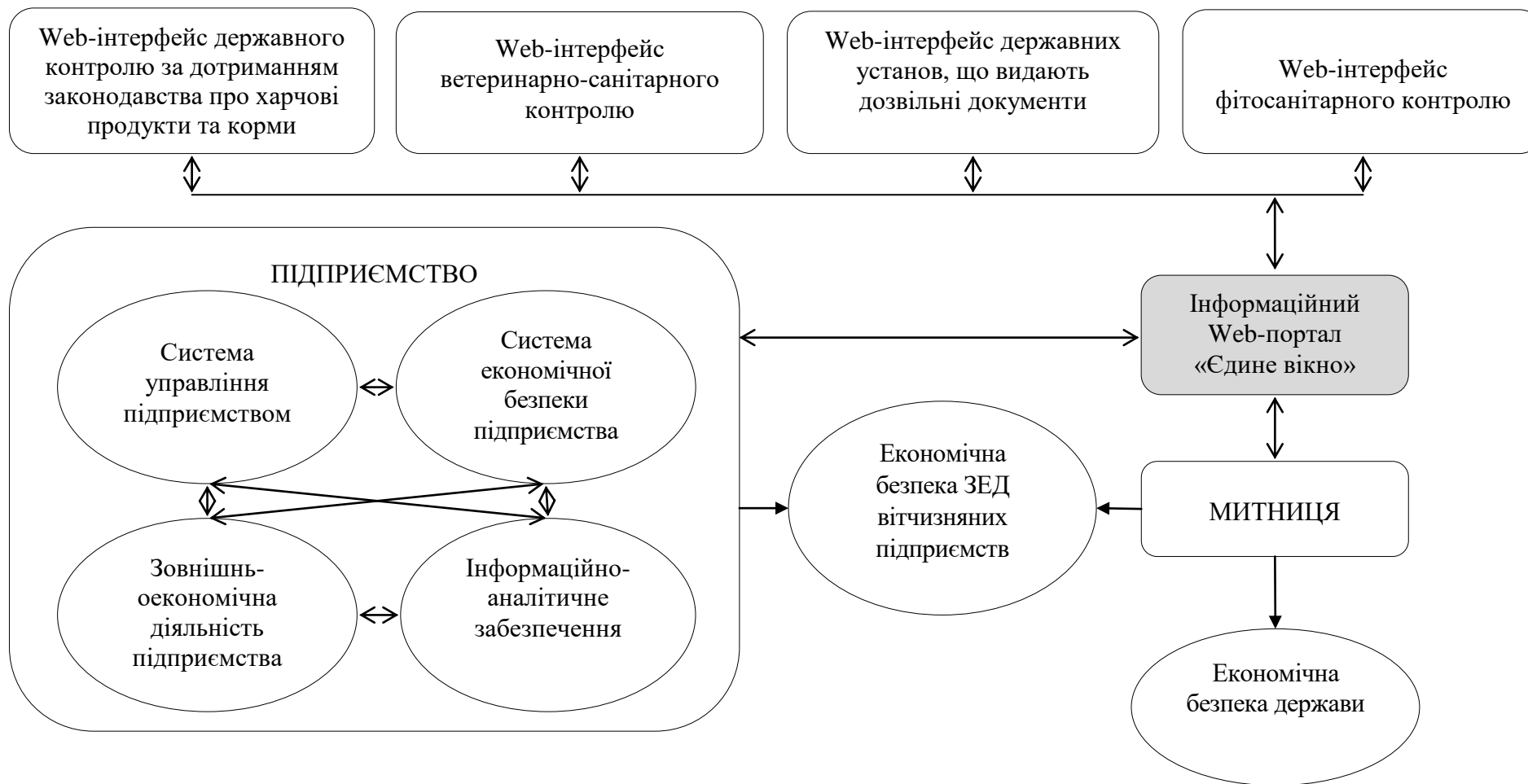

Рис. 3.41. Інформатизація забезпечення економічної безпеки ЗЕД вітчизняних підприємств у митній сфері*

* сформовано автором на основі [15]

При цьому митниця дотримується концепції забезпечення економічної безпеки держави і економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. В свою чергу, підприємство яке можна представити у вигляді взаємопов'язаних чотирьох блоків (система управління підприємством, система економічної безпеки підприємства, зовнішньоекономічна діяльність підприємства, інформаційно-аналітичне забезпечення) також зацікавлено у оптимізації інформаційної взаємодії та спрощенні бюрократичних процедур, що позитивно впливає на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності. Таке представлення підприємства обумовлюється не лише потребою адаптації загальної системи управління до підвищених вимог сучасної інформаційної взаємодії з контролюючими органами, а й необхідністю певних змін у системі економічної безпеки підприємства з урахуванням нових особливостей організації зовнішньоекономічної діяльності та інформаційно-аналітичного забезпечення цих процесів.

Основними передумовами налагодження зазначених процесів для підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є такі:

- наявність ІТ-фахівців, які б розуміли специфіку ЗЕД та співпраці з контролюючими органами;
- матеріально-технічне забезпечення інформаційної взаємодії (швидкісний інтернет, ліцензоване програмне забезпечення, відповідне комп'ютерне обладнання);
- зміни у документообігу (переважно стосується оформлення операцій у сфері ЗЕД і їх відображення та відслідковування в системі економічної безпеки підприємств);
- захист інформації (аналіз потреби у захисті та реалізація захисних процедур);
- актуальність, достовірність та співставність інформації (дотримання основних принципів інформаційного обміну із держструктурами та іншими суб'єктами інформаційної взаємодії).

Такі вимоги не завжди реалізуються на вітчизняних підприємствах, оскільки зазначені адаптаційні процеси потребують фінансування, хоча і не значних обсягів порівняно з можливими втратами за рахунок штрафних санкцій і невиконання термінів контрактів.

Крім позитивних аспектів, виникають і проблемні ситуації, що пов'язані з: нестачею кваліфікованого персоналу (як з однієї, так і з іншої сторони); організаційною неузгодженістю дій контролюючих органів; недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення контролюючих органів (особливо це стосується швидкості передачі даних); трансформаційними процесами у фіскальній сфері в цілому.

Ефективність та оперативність дій митних органів суттєво відрізняється на різних митницях, про що свідчать дослідження у межах проекту «Діалог зі сприяння торгівлі», що реалізується громадською організацією «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» [118].

Хмельницька митниця є одним з лідерів в Україні і нарікань на її роботу не так багато, однак оперативність інформаційної взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності могла бути кращою за умови належної взаємодії всіх контролюючих служб.

Фахівці служби економічної безпеки підприємства та відповідальні працівники у сфері зовнішньоекономічної діяльності повинні знати, що фіскальні органи при здійсненні документальної перевірки у сфері державної митної справи перевіряють таке:

- правильність визначення бази оподаткування;
- своєчасність, достовірність, повноту нарахування та сплату митних платежів;
- правильність класифікації згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТ ЗЕД), щодо яких проведено митне оформлення;

– відповідність фактичного використання переміщених через митний кордон України товарів заявленій меті такого переміщення та/або фінансовим і бухгалтерським документам, звітам, договорам (контрактам), калькуляціям, іншим документам підприємства, що перевіряються;

– інформацію, зазначену у митній декларації;

– декларації митної вартості, за якими проведено митне оформлення товарів у відповідному митному режимі тощо [15].

Тобто обмін інформацією та її контроль відіграють вагоме значення у взаємодії з митними органами. Крім цього, необхідно враховувати основні підходи митних служб різних країн, у тому числі і нашої країни, до митних ризиків. Саме виникнення цих ризиків, або автоматичне визначення ризикованості зовнішньоекономічної операції інформаційно-аналітичною системою митних органів будь-якої країни, може спровокувати значні затримки у митному оформленні і загрози для економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності конкретного підприємства.

Тобто існує певний перелік індикативних ризиків для функціонування ефективної системи митного контролю, за якими і визначають доцільність і послідовність певних контролюючих дій. При цьому фахівці підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності повинні також усвідомлювати ці ризики і налагоджувати власну систему їх попередження і уникнення (мінімізації прояву), що практично не реалізується на вітчизняних промислових підприємствах. Пропозиції щодо інформаційної взаємодії у сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності з аналізом та моніторингом митних ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та митними органами представлено на рис. 3.42.

Особливо необхідно відмітити, що послідовність такої взаємодії певним чином формалізована, і при здійсненні зовнішньоекономічних операцій вона є невідворотною. Однак, наскільки ефективною та простою буде така взаємодія, буде залежати і від служби економічної безпеки підприємства, або відповідальних за це посадових осіб.

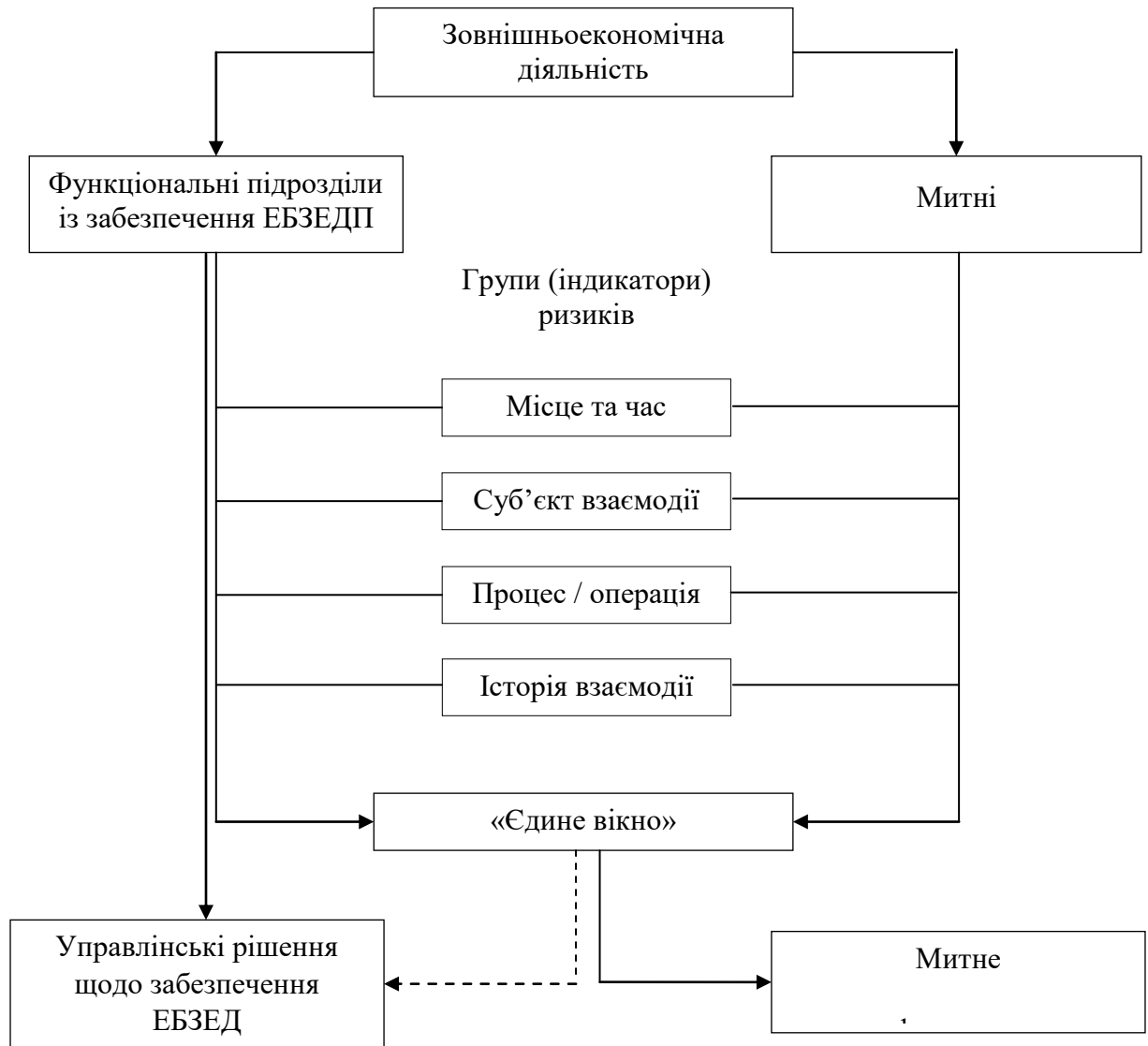

Рис. 3.42. Інформаційна взаємодія у сфері економічної безпеки ЗЕД з аналізом та моніторингом митних ризиків суб'єктами ЗЕД та митними органами*

* розроблено автором

Так, основні індикатори ризиків можливо поділити на декілька груп, які за умови їх детального аналізу, будуть забезпечувати менеджмент підприємств актуальною і своєчасною інформацією стосовно сумнівних зовнішньоекономічних операцій. При цьому, інформація щодо чіткого виділення індикаторів митних ризиків і безпосередньо профілів ризиків не надається широкому загалу користувачів, тому кожне підприємство,

враховуючи специфіку своєї діяльності, специфіку діяльності потенційних та фактичних контрагентів, може розробляти свій перелік індикаторів, які будуть використовуватись виключно у сфері зовнішньоекономічної діяльності для прийняття виважених управлінських рішень. Це дозволить зменшити кількість сумнівних операцій, значно спростити і пришвидшити процедури митного оформлення товарів, налагодити ефективну взаємодію з різними контролюючими органами (і не лише митними).

Таким чином, застосування міжнародної практики аналізу митних ризиків самими суб'єктами ЗЕД у межах власної системи економічної безпеки та безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, дозволить, значно розширити можливості співпраці з митними органами та у перспективі реалізувати положення постмитного аудиту на практиці (як і робиться у більшості розвинених країн світу).

Враховуючи практично протилежні позиції митних органів та суб'єктів господарювання у трактуванні наслідків реалізації ризиків, які пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, що обумовлено функціями таких органів, доцільно сформувавши науково-методичні підходи щодо реакції функціонального підрозділу із забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності на виявлені ризики (табл. 3.1).

Така реакція не буде проявлятися в обмеженні здійснення певних операцій інституціональними структурами, а навпаки, за умови вчасного реагування на потенційні ризики з боку менеджменту підприємства, дозволить уникнути зайвих втрат і репутаційних ризиків, які на сьогодні є надзвичайно важливими, оскільки фіксація митних правопорушень здійснюється у автоматичному режимі в електронних базах, а «очистити» негативну історію взаємодії з контролюючими органами практично неможливо (особливо у короткостроковому періоді).

**Реакції функціонального підрозділу із забезпечення економічної безпеки
ЗЕДП на виявлені ризики у сфері ЗЕД***

Групи (індикатори) ризиків та їх види	Реакції (дії) функціонального підрозділу (посадових осіб) із забезпечення ЕБЗЕДП
1	2
Місце та час	
Сумнівна адреса контрагента (помилки у назві, назва не вказана або не повна тощо)	Попередня перевірка правильності заповнення документів надійними контрагентами. Детальна перевірка інших характеристик нового або потенційного контрагента
Неможливо чітко ідентифікувати адресу контрагента	Попереднє уточнення актуальної адреси контрагента
Періодична зміна адреси контрагента	Детальна перевірка інших характеристик
Країна контрагента з високими ризиками	Аналіз співвідношення витрати/результати від взаємодії
Врахування сезонної складової переміщення товарів через митний кордон	Попередня перевірка правильності заповнення документів надійними контрагентами. Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Суб'єкт взаємодії	
Ознаки банкрутства	Додатковий збір інформації та її аналіз
Нова компанія (термін реєстрації незначний)	Детальна перевірка інших характеристик
Назву компанії неможливо чітко ідентифікувати або відстежити	Аналіз співвідношення витрати/результати від взаємодії
Операційна діяльність контрагента не відповідає товару, який переміщується через митний кордон	Аналіз співвідношення витрати/результати від взаємодії. Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Трансформаційні процеси у керівництві компанії (зміна власників, топ-менеджменту тощо)	Додатковий збір інформації та її аналіз
Зміна назви та торгової марки контрагента	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Відсутність інформації щодо керівництва та контактних осіб	Додатковий збір інформації та її аналіз
Відсутність сайту контрагента	Аналіз специфіки ведення бізнесу в країні, додатковий збір інформації
Відсутність системи попереднього інформування контролюючих органів	Попередня перевірка правильності заповнення документів надійними контрагентами

1	2
Процес / операція	
Операція здійснюється вперше (поставка певного специфічного товару, поставка від нового контрагента, поставка з нової для підприємства країни контрагента тощо)	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Нетрадиційний спосіб транспортування вантажів даного типу (незвичний маршрут або спосіб переміщення товарів, перевантаження товару у країнах з високими ризиками митних правопорушень)	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Переміщення через кордон унікального товару	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Невідповідність коду товару його опису, з надмірною деталізацією або навпаки з приховуванням чіткої інформації	Попередня перевірка правильності заповнення документів надійними контрагентами
Нестандартні фізико-хімічні властивості товару (розмір, вага, хімічний склад, обсяг тощо)	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Нестандартне пакування товару	Попереднє інформування митних органів про специфіку операції
Історія взаємодії	
Негативна історія взаємодії з контролюючими органами	Аналіз історії взаємодії та їх актуальність в останні три роки
Негативна історія взаємодії з бізнес-структурами	Аналіз історії взаємодії та їх актуальність в останні три роки
Негативна історія взаємодії з логістичними компаніями	Аналіз історії взаємодії та їх актуальність в останні три роки
Наявність родинних зв'язків з представниками контрагента	За можливості заміна осіб, що взаємодіють для уникнення ускладнень
Наявність родинних зв'язків з представниками контролюючих органів (корупційна складова)	За можливості заміна осіб, що взаємодіють для уникнення ускладнень
Контрагент з аналогічною назвою, або розміщений за аналогічною адресою, визначений як правопорушник (у т.ч. у митній сфері)	Аналіз співвідношення витрати / результати від взаємодії

* розроблено автором

Реакції (дії) функціонального підрозділу (посадових осіб) із забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства у зв'язку з наявністю певного виду ризику, що наведені у табл. 3.1, дозволять уникнути непорозумінь при митному оформленні товару та забезпечать більш ефективну інформаційну взаємодію зацікавлених сторін у процесі зовнішньоекономічної діяльності. Для більш глибокого розуміння необхідності та доцільності відповідних дій, необхідно детально проаналізувати такі дії у межах визначених груп ризиків.

У групі «місце та час» наведені потенційні ризики, що пов'язані з відображенням місця розміщення контрагента (сумнівна адреса, періодична зміна адреси, складність ідентифікації адреси контрагента) та часових меж зовнішньоекономічної операції (фактор сезонності, тобто нетиповий час переміщення товару та ін.). В цілому, такі ризики можуть виникати за рахунок неякісного документального оформлення процесів взаємодії у сфері зовнішньоекономічної діяльності, однак може спостерігатися і свідоме викривлення інформації з метою приховування потенційних правопорушень.

Основними діями відповідальних осіб, що реалізують заходи із забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності є такі: попередня перевірка правильності заповнення документів надійними контрагентами; детальна перевірка інших характеристик нового або потенційного контрагента; аналіз співвідношення витрати / результати від взаємодії; попереднє інформування митних органів про специфіку операції. Особливістю зазначених дій є характеристика надійності контрагента, тобто попередньої історії співпраці. Тобто для перевірених контрагентів припускається можливість виникнення технічних помилок, які нівелюються попередньою документальною перевіркою та узгодженням супроводжуючих документів, а для нових контрагентів необхідна детальна перевірка інформації та її верифікація з усіма можливими базами та електронними сервісами щодо виявлення фактів шахрайства і правопорушень.

У групі «суб'єкт взаємодії» наведені потенційні ризики, що пов'язані з характеристиками компанії-контрагента (фінансовий стан, тривалість функціонування на ринку, специфіка операційної діяльності, тенденції функціонування системи менеджменту, інформаційна система тощо).

Основними діями відповідальних осіб стосовно попередження таких ризиків є: додатковий збір інформації та її аналіз; аналіз співвідношення витрати/результати від взаємодії; аналіз специфіки ведення бізнесу в країні; активне застосування системи попереднього інформування.

Особливістю вищенаведених дій є широка інформаційна база та наявність багатьох джерел отримання інформації, яка б дозволяла приймати виважені управлінські рішення у сфері зовнішньоекономічної діяльності та взаємодії з контрагентами. При цьому, у митних органів формуються інформаційні бази щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а виникнення нових суб'єктів чи нетипові операції таких суб'єктів, завжди привертають увагу контролюючих органів. Саме тому система попереднього інформування та активне інформування всіх сторін взаємодії про зміни у діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності дозволить уникнути зайвих непорозумінь та перевірок.

Група ризиків «процес / операція» є доволі специфічною і пов'язана суто із зовнішньоекономічної діяльності. Особливої уваги потребують нестандартні або операції, які пов'язані з технологічними особливостями транспортування товару через митний кордон.

До таких ризиків належать:

– операція здійснюється вперше (поставка певного специфічного товару, поставка від нового контрагента, поставка з нової для підприємства країни контрагента тощо);

– нетрадиційний спосіб транспортування вантажів даного типу (незвичний маршрут або спосіб переміщення товарів, перевантаження товару у країнах з високими ризиками митних правопорушень);

- переміщення через кордон унікального товару;
- невідповідність коду товару його опису, з надмірною деталізацією або навпаки з приховуванням чіткої інформації;
- нестандартні фізико-хімічні властивості товару (розмір, вага, хімічний склад, обсяг та ін.);
- нестандартне пакування товару.

Найбільш ефективною дією посадових осіб підрозділу економічної безпеки підприємства щодо мінімізації вищезазначених ризиків і усунення проблем взаємодії з митними органами є попереднє інформування митних органів про специфіку операції. Це пояснюється неможливістю вплинути на саму операцію, однак за умови належного інформування контролюючих органів, проблемні аспекти можливо попередити і уникнути штрафів і затримок в оформленні.

Четвертий блок групи ризиків «історія взаємодії» пов'язаний із фіксацією негативної історії взаємодії всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності як з контролюючими органами, так і між собою.

Також окремо враховуються корупційні ризики, що пов'язані із родинними зв'язками (наявність родинних зв'язків з представниками контрагента; наявність родинних зв'язків з представниками контролюючих органів). Окремо розглядається історія контрагента (тобто контрагент з аналогічною назвою, або розміщений за аналогічною адресою, визначений як правопорушник (у тому числі у митній сфері)).

Основні дії: аналіз історії взаємодії та їх актуальність в останні три роки; за можливості заміна осіб, що взаємодіють для уникнення ускладнень; аналіз співвідношення витрати/результати від взаємодії з контрагентами.

Принциповим аспектом у реалізації всіх зазначених дій є попередження негативних наслідків виявлених ризиків у сфері зовнішньоекономічної діяльності, оскільки безпосередньо для вітчизняного підприємства певна частина вищезазначених ризиків не є критичною. Зазначені ризики надзвичайно важливі для митних органів, оскільки автоматизовані системи,

що використовуються у митних системах різних країн, працюють на основі аналізу митних ризиків. Хоча повний їх перелік є інформацією для службового користування, тому для підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності необхідно розробляти свій перелік ризиків при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності і групувати їх відповідно до потреб менеджменту. Відповідно, частина ризиків за рахунок дій відповідальних за економічну безпеку осіб, не буде ідентифікована митними органами як критичні, що дозволить здійснювати зовнішньоекономічні операції більш оперативно з мінімальними втратами ресурсів.

Додатково необхідно відмітити, що підходи до аналізу ризиків при перетині товарів через митний кордон України будуть стосуватися не лише митних органів, а й інших контролюючих органів зазначених на рис. 3.41. Тобто для кожного етапу взаємодії з контролюючими органами (наприклад, за потреби здійснення ветеринарно-санітарного контролю) на підприємстві з використанням запропонованого вище науково-методичного підходу, може бути розроблена своя класифікація специфічних ризиків та перелік конкретних дій щодо їх попередження, а це позитивно вплине на забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки підприємства в цілому. Також це дозволить зробити митне оформлення більш оперативним, а систему економічної безпеки підприємств надійнішою.

Окремо необхідно розглянути інформаційну взаємодію всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту, який активно впроваджується у практику діяльності митних органів більшості країн світу, в тому числі, у вітчизняну практику.

Постмитний аудит посідає важливе місце при застосуванні системи управління ризиками в митній справі та є головним елементом подальшого підвищення ефективності діяльності митних органів. Він повинен стати формою співпраці із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, що насамперед дозволяє суттєво зменшити терміни митного оформлення товарів

та відпрацьовувати митні ризики, що стали відомі вже після митного оформлення [15].

Київська конвенція [174] визначає три стандарти, які безпосередньо стосуються проведення постмитного аудиту, зокрема:

– Standard 6.6: системи митного контролю мають містити контроль, оснований на методах аудиту;

– Standard 6.7: з метою вдосконалення митного контролю митна служба має прагнути до співпраці з іншими митними адміністраціями та до укладання угод щодо надання взаємної адміністративної допомоги;

– Standard 6.10: митні органи з метою забезпечення дотримання митного законодавства повинні проводити оцінку торговельних систем економічних агентів – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у тій частині, де ці системи впливають на митні операції.

З цих стандартів випливає, що постмитний аудит має на меті надати прозору та чітку інформацію стосовно рівня дотримання компанією законодавства та визначити або підтвердити сфери потенційного ризику, де потрібні додаткові заходи з дотримання законодавства.

Процес удосконалення інформаційної складової забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності у контексті впровадження постмитного аудиту представлено на рис. 3.43.

Кожен етап, який наведений у стандартах, вимагає від менеджменту підприємств певних дій, які дозволять значно спростити процедуру аудиту і забезпечать підвищення ефективності взаємодії з митними органами.

Таким чином, на етапі попереднього аудиту, який митні органи можуть здійснювати безпосередньо на підприємстві, або поза його межами у документальній формі (заповнення анкети), менеджменту підприємства і посадовим особам, відповідальним за економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства, необхідно акумулювати достатній обсяг інформації для реалізації даного етапу.

Рис. 3.43. Напрями удосконалення інформаційної складової забезпечення економічної безпеки ЗЕДП у контексті впровадження постмитного аудиту

Для цього необхідно: періодичне здійснення SWOT-аналізу; наявність підготовленої та верифікованої інформації щодо корпоративної організації та структури; товарів, форм оплати, вартості товарів, витрат, пов'язаних з товарами; детальної інформації щодо вартості продукції/послуг; фактичних угод і систем бухгалтерського обліку.

До другого етапу «попередньої зустрічі з імпортером» посадові особи підприємства здійснюють збір та контроль інформації стосовно операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності (комерційні інвойси, замовлення, рахунки, контракти, облікові дані щодо товарно-матеріальних запасів, кореспонденція, документація з обліку платежів). Для задоволення актуальних потреб митних органів в основних характеристиках зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

На третьому етапі здійснюється організаційно-інформаційне забезпечення зустрічі з аудитором за всіма аспектами, що не висвітлені у попередніх етапах. При цьому аудиторська група оголошує про предмет, цілі та завдання аудиту, що потребує додаткової підготовки з боку підприємства.

Четвертий етап – «Аудиторська анкета». Вона передбачає заповнення компанією-суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності специфічної анкети, при цьому митні органи можуть звертатися і до іноземних компаній-контрагентів з пропозицією оформлення і заповнення такої анкети. Від посадових осіб підприємства необхідно акумулювання інформації для оперативного заповнення аудиторської анкети у розрізі: угод, товарів, форм оплати, вартості, вироблених товарів, джерел і постачань.

П'ятий етап – «Внутрішній корпоративний контроль» передбачає активізацію менеджменту підприємств митними органами у напрямі посилення внутрішньоорганізаційного контролю. Для цього на підприємстві повинно бути організоване періодичне проведення самооцінки та самоаналізу у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства з формуванням пропозиції щодо оптимізації ситуації.

Шостий етап – «Координація проведення аудиту». Потребує від менеджменту підприємства організація інформаційно-комунікаційної взаємодії з аудиторською групою.

Сьомий етап – «Заклучна конференція». Передбачає акумулювання інформації щодо проведених раніше аудиторських перевірок та інформаційне забезпечення роз'яснень щодо спірних питань, у чому безпосередньо зацікавлені посадові особи підприємства, оскільки це безпосередньо впливає на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності.

Восьмий етап – «Заклучний звіт». Передбачає інформаційно-аналітичне забезпечення вирішення потенційних спірних/проблемних аспектів заклучного аудиторського висновку.

Дев'ятий етап – «Наступний візит», передбачає удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення менеджменту підприємств за результатами виконання наданих аудиторами рекомендацій.

Необхідно відмітити, що митні органи у межах кожного етапу постмитного аудиту використовують напрацьовані схеми і методи взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та контролюють практично всі аспекти діяльності підприємства.

Тому розроблені пропозиції щодо дій посадових осіб служби економічної безпеки підприємств, у тому числі відповідальних за економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності, безпосередньо не впливають на процедуру проведення постмитного аудиту, однак дозволяють значно ефективніше співпрацювати контролюючим органам і підприємству, забезпечують інформаційно-аналітичні потреби менеджменту підприємств, підвищують рівень довіри до підприємства та формують позитивний імідж у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Реалізація розроблених пропозицій на вітчизняних машинобудівних підприємствах дозволить отримати певний організаційно-економічний ефект удосконалення процесів взаємодії підприємств з митними органами у сфері

забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності (табл. 3.2), який буде проявлятися залежно від ступеня активності підприємства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз представленої у табл. 3.2 інформації свідчить про доволі значний ефект від удосконалення процесів взаємодії підприємств Хмельницької області з митними органами у сфері забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

При цьому найбільший ефект для забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства буде від використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно», оскільки відбуватиметься мінімізація ризиків та зменшення штрафних санкцій. Позитивний ефект на загальну систему управління ЗЕД досліджуваних підприємств також доволі значний. Адаптація до впровадження постмитного аудиту забезпечить більш ефективну взаємодію з митними органами і підвищить рівень довіри до підприємств, що особливо актуально в сучасних умовах цифрової економіки і відображено у табл. 3.2. Аналіз та моніторинг митних ризиків є доволі специфічним інструментом удосконалення процесів взаємодії, однак для системи економічної безпеки підприємств є надзвичайно корисним і ефективним, а враховуючи специфіку роботи автоматизованих систем митних органів, що активно використовують індикатори і профілі ризику, такий підхід повинен бути обов'язковим для більшості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Доцільно також відмітити, що наведені пропозиції є актуальними для більшості підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які активно взаємодіють з митними органами та іншими контролюючими структурами, що свідчить про їх універсальний характер і відповідність сучасним тенденціям розвитку не лише сфери зовнішньоекономічної діяльності, а й митної сфери в цілому.

**Організаційно-економічний ефект удосконалення процесів
взаємодії підприємств з митними органами
у сфері забезпечення економічної безпеки ЗЕДП***

Захід	Результати удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення ЕБЗЕДП							
	Мінімізація ризиків	Уникнення штрафних санкцій	Діджиталізація взаємодії	Зменшення обсягів трансакційних витрат	Підвищення рівня довіри	Оперативність розрахунків	Оперативність контролю	Формування альтернатив
ДП «Новатор»								
Використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно»	++	++	++	++	++	++	+	+
Аналіз та моніторинг митних ризиків	++	+	+	-	+	-	+	++
Адаптація до впровадження постмитного аудиту	+	+	+	+	++	-	++	++
ТОВ Завод «Атонмаш»								
Використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно»	++	++	++	++	++	+	+	+
Аналіз та моніторинг митних ризиків	++	++	-	-	-	-	++	++
Адаптація до впровадження постмитного аудиту	+	+	-	+	++	-	++	++
ПАТ «Завод «Темп»								
Використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно»	++	+	++	++	++	+	+	+
Аналіз та моніторинг митних ризиків	++	+	+	-	+	-	+	+
Адаптація до впровадження постмитного аудиту	+	+	+	+	++	-	++	+
ДП «Красилівський агрегатний завод»								
Використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно»	++	++	++	++	++	+	+	+
Аналіз та моніторинг митних ризиків	++	++	+	-	-	-	+	+
Адаптація до впровадження постмитного аудиту	+	+	-	+	++	-	+	+
Кам'янець-Подільський електромеханічний завод								
Використання інформаційного Web-порталу «Єдине вікно»	+	++	++	+	++	+	+	+
Аналіз та моніторинг митних ризиків	++	+	-	-	-	-	+	++
Адаптація до впровадження постмитного аудиту	+	++	+	+	++	-	++	++

Умовне позначення: – без змін; + незначний ефект; ++ значний ефект

* сформовано автором

Висновки до розділу 3

1. Якісне інформаційно-аналітичне економічної безпеки забезпечення зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств є однією з умов довгострокового і успішного їх функціонування на зовнішніх ринках. Оскільки платоспроможний попит внутрішнього ринку незначний і спостерігаються тенденції до його зменшення, для менеджменту підприємств надзвичайно важливою проблемою постає пошук нових ринків та бізнес-партнерів (контрагентів) на таких ринках, що пов'язано із значною кількістю загроз і ризиків. Для їх нівелювання необхідна систематична робота аналітичної ланки управління. Забезпечення такої аналітичної роботи оперативною та достовірною інформацією повинно відбуватись на систематичній основі з урахуванням основних тенденцій розвитку інституційного середовища та безпосередньо зовнішньоекономічної діяльності. Тобто для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності необхідна організація такої послідовності управлінських процесів у сфері економічної безпеки в цілому і економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, а саме: «інформація–аналіз–реакція–дія».

2. Проведені емпіричні дослідження на промислових підприємствах свідчать про необхідність удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, яке доцільно реалізовувати у межах інформаційної, аналітичної та результативної складової управління підприємством в цілому і зовнішньоекономічної діяльності, зокрема. Кожна з наведених складових потребує індивідуалізованого підходу і формування певного набору методів та інструментів, що дозволять таке удосконалення реалізувати на практиці.

3. Інформаційне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності доцільно удосконалювати у розрізі трьох складових (експорт, імпорт та організаційно-процесуальне забезпечення виконання контрактів) з

деталізацією такого забезпечення у розрізі: країн на ринки яких виходять підприємства, контрагентів, з якими вони взаємодіють на таких ринках, основних товарів або послуг, які є безпосередньо предметами зовнішньоекономічних операцій. Удосконалення інформаційного забезпечення спрямовано на генерування стратегічних прогнозів розвитку іноземних ринків країн-партнерів, розроблення превентивних заходів у межах економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності, оптимізацію взаємодії з інституційними структурами та дозволяє забезпечити необхідні адаптаційні реакції з боку менеджменту підприємств на виклики бізнес-середовища.

4. Запропонований у роботі підхід до удосконалення аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності передбачає використання специфічних інструментів фундаментального та технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічною діяльністю. При цьому фундаментальний аналіз стосується, в першу чергу, тенденцій розвитку макросередовища та характеризує інституційне середовище зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Традиційний технічний аналіз базується на конкретних трендах і показниках, що розраховуються виходячи з фактичного стану речей у сфері досліджуваної проблематики, а для сфери зовнішньоекономічної діяльності здійснюється із врахуванням специфіки діяльності і розрахунком чотирьох груп показників. Інструментарій безпекоорієнтованого управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності передбачає активне використання сценарного аналізу, економіко-математичних моделей, адаптаційних механізмів.

5. Результативна складова економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності передбачає певну послідовність її побудови, а саме: імпульс (певний факт, явище або процес у зовнішньому чи внутрішньому середовищі); реакція (певний процес, що генерується у відповідь на імпульс); дія (конкретна послідовність дій з використанням необхідного інструментарію внаслідок прийнятого управлінського рішення); результат (досягнення або недосягнення кінцевої мети відповідного управлінського рішення). При цьому не всі події,

явища або процеси піддаються управлінському впливу зі сторони менеджменту підприємств, що обумовлює виділення двох основних аспектів управління – формування адаптаційних процесів і механізмів (за неможливості активно впливати на події та явища) та обґрунтування управлінських рішень (за наявності можливості впливу). При цьому, якість управлінських рішень буде залежати від оптимізації процесів взаємодії усіх учасників зовнішньоекономічної діяльності та контролюючих органів, що впливають на такий процес;

6. Підвищення якості управління взаємодією з потенційними іноземними партнерами передбачає виважений їх відбір на основі мінімізації ризиків, що обумовлює необхідність застосування якісного управлінського інструментарію. У дослідженні розроблена і апробована економіко-математична модель оптимізації взаємодії промислових підприємств з потенційними партнерами на основі мінімізації ризику. Така модель дозволяє приймати якісні стратегічні рішення у сфері зовнішньоекономічної діяльності при цьому забезпечуючи розвиток підприємства за рахунок налагодження взаємовигідних відносин з іноземними партнерами та забезпечує підвищення загального рівня їх економічної безпеки з урахуванням основних видів ризику зовнішньоекономічної діяльності і наявних альтернатив.

7. Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності одним з важливих елементів їх розвитку та функціонування на зовнішніх ринках є налагодження ефективної взаємодії з інституційними структурами, серед яких митні органи, які в силу своїх повноважень саме у сфері зовнішньоекономічної діяльності суттєво впливають на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності. Трансформації фіскальної сфери, які відбуваються в країні починаючи з 2012 р. не забезпечили належного результату і корупційні ризики саме у цій сфері є одними з найвищих та найбільш небезпечних, як зі сторони економічної безпеки держави, так і зі сторони економічної безпеки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. При цьому у більшості країн світу недоліки взаємодії інститутів держави та бізнесу усуваються за допомогою

діалогу та спільних зусиль, а також мінімізації впливу людського фактора на прийняття рішень з високим ступенем корупційних ризиків. Відповідно, удосконалення інформаційно-аналітичної взаємодії вітчизняних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами повинно здійснюватись за рахунок мінімізації впливу людського фактора та максимального запровадження електронних сервісів, наприклад, інформаційної технології «Єдине вікно». Це потребує певних дій не лише з боку митних органів, а й з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які повинні адаптувати і удосконалити свої системи інформаційно-аналітичного забезпечення з урахуванням особливостей аналогічних систем митних органів.

8. У роботі сформовано науково-методичний підхід щодо аналізу та моніторингу митних ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з визначенням основних індикаторів ризику та їх групуванням відповідно до потреб менеджменту. З метою мінімізації негативного впливу таких ризиків на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності та оптимізації взаємодії митних органів і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з використання інформаційного порталу «Єдине вікно» розроблено схему інформаційної взаємодії. На основі такої схеми визначено реакції (дії) функціонального підрозділу із забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності на виявлені ризики, що за умови вчасного реагування з боку менеджменту підприємства, дозволить уникнути зайвих втрат і репутаційних ризиків, які на сьогодні є надзвичайно актуальними для більшості вітчизняних промислових підприємств.

9. Одним з нових підходів для вітчизняних реалій функціонування митних органів і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у межах оптимізації процесів контролю діяльності таких суб'єктів, є впровадження системи постмитного аудиту. Процедура такого аудиту стандартизована і регулюється трьома міжнародними стандартами, що дозволяє менеджменту підприємств працювати на випередження, враховуючи основні тенденції розвитку вітчизняної митної сфери. Це вимагає від менеджменту підприємств

певних дій, які дозволять оптимізувати процедуру здійснення постмитного аудиту на підприємстві та позитивно вплинуть на економічну безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства, оскільки митні органи у межах кожного етапу такого контролю використовують стандартні схеми і методи взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та здійснюють моніторинг практично всіх аспектів діяльності підприємства.

Основні наукові результати розділу 3 опубліковані у працях автора [70; 74; 76; 77; 82–84; 176].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено узагальнення теоретичних і методичних основ інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Virішено наукове завдання щодо вдосконалення процесу формування інформаційно-аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

1. У процесі аналізу теоретичного наповнення категоріально-понятійного апарату управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства та його економічною безпекою запропоновано авторське трактування поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства», під яким слід розуміти цілеспрямований процес управління інформаційними ресурсами шляхом збору, накопичення, систематизації, опрацювання інформації у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємства та надання необхідних аналітичних відомостей структурним підрозділам і керівництву підприємства, з метою забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності.

2. Встановлено, що основою ефективної управлінської діяльності є відповідне інформаційно-аналітичне забезпечення. Систематизовано наукові підходи до трактування поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення», визначено теоретичну та практичну сутність інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, а також вдосконалено процес прийняття управлінських рішень в розрізі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що складається з чотирьох

блоків: інституційного, планово-організаційного, обліково-аналітичного та контрольно-мотиваційного.

3. У роботі досліджено та проаналізовано існуючі наукові підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства та виявлено відсутність єдиної чіткої та універсальної методики оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що зумовило необхідність розробки такої методики. Запропонований науково-методичний підхід до формування комплексної оцінки стану економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства передбачає виділення трьох основних блоків: діагностики, управління та реалізації, а також здійснення оцінювання на основі трикомпонентної аналітичної складової: аналізу зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оцінювання ризиків та загроз економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств та дозволяє сформулювати комплекс сценаріїв досягнутих рівнів економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності та відповідної реакції на них управлінської системи підприємства.

4. Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, що базується на маржинальному аналізі. Обґрунтовано необхідність здійснення такого оцінювання на основі критеріїв максимізації маржинального прибутку від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації частки імпорту в загальному обсязі виручки підприємства. Доведено, що такий підхід дозволяє оперативно визначити стан економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності за рахунок аналізу динаміки розрахованих показників. Здійснено апробацію даної методики на підприємствах Хмельницької області та доведено її дієвість.

5. Питання вдосконалення інструментарію інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних

промислових підприємств є досить актуальним в умовах деструктивного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ. У роботі обґрунтовано доцільність вдосконалення даного інструментарію в межах інформаційної складової забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства у розрізі трьох компонент (експорт, імпорт та організаційно-процесуальне забезпечення виконання контрактів); аналітичної складової (з використанням інструментів фундаментального та технічного аналізу, а також аналітичного інструментарію безпекоорієнтованого управління); результативної складової, що у сукупності дозволяє підвищити якість управлінських рішень за рахунок оперативності отримання інформації та оптимізації інформаційної взаємодії учасників зовнішньоекономічної діяльності.

6. Надано пропозиції щодо вдосконалення процесів вибору контрагентів на зовнішніх ринках з акцентом на мінімізацію ризиків при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. Розроблена економіко-математична модель дає змогу підвищити загальний рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання та, враховуючи основні види ризику відповідної діяльності, зробити обґрунтований вибір контрагента серед наявних альтернатив.

7. Запропоновано схему інформаційної взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами з використанням інформаційного порталу «Єдине вікно». Визначено, що дана схема передбачає моніторинг та аналіз митних ризиків як з боку функціонального підрозділу забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, так і з боку митних органів. Сформовано науково-методичний підхід до аналізу та моніторингу митних ризиків суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а також визначено основні індикатори ризику і запропоновано реакції функціонального підрозділу із забезпечення економічної безпеки підприємства на виявлені ризики.

8. У дослідженні обґрунтовано необхідність реалізації постмитного аудиту, який є важливою умовою оптимізації взаємодії підприємства з митними органами. Запропоновано процес вдосконалення інформаційної складової забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності в контексті впровадження постмитного аудиту. Доведено, що реалізація розроблених пропозицій на вітчизняних промислових підприємствах дозволить отримати певний організаційно-економічний ефект від вдосконалення процесів взаємодії підприємств з митними органами та сформувати позитивний імідж суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверина О. И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности : учебник / О. И. Аверина, В. В. Давыдова. – М. : КноРус, 2017. – 432 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
3. Алькема В. Г. Інтегральна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств / В. Г. Алькема, М. І. Копитко // Вчені записки університету «Крок». Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 39. – С. 75–88. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2015_39_13.
4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – Київ : НІСД, 2016. – 688 с.
5. Ареф'єва О. В. Економіка підприємства : навч. посіб. / О. В. Ареф'єва, В. Г. Сахаєв, О. В. Ареф'єв, М. Б. Махсма, О. І. Попрозман. – Київ : вид-во Європ. ун-ту, 2009. – 238 с.
6. Бажал Ю. Інформаційна економіка / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук та ін. // Роль інформації у формуванні ринкової економіки : монографія. – Київ : «К.І.С.» 2004. – С. 33–57.
7. Бардась А. В. Менеджмент : навч. посіб. / А. В. Бардась, М. В. Бойченко, А. В. Дудник. – Донецьк : Національний гірничий університет, 2012. – 381 с.
8. Беник Н. Г. Поняття і сутність категорії «адаптація підприємств» [Електронний ресурс] / Н. Г. Беник. – Режим доступу: [http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/3\(15\)/narezka/Vnutr_3_15__2012__85_.pdf](http://www.maritime.kiev.ua/uploads/Jurnal/3(15)/narezka/Vnutr_3_15__2012__85_.pdf).
9. Бенько М. М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку : монографія / М. М. Бенько. – Київ : КНТЕУ, 2010. – 336 с.

10. Біленська Д. О. Визначення інформації в концепції антропоцентричного підходу / Д. О. Біленська // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_47.

11. Білошкурська Н. В. Моделі адаптивної поведінки та їх роль у формуванні економічної безпеки підприємства / Н. В. Білошкурська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12 (114). – С. 101–105.

12. Богдан Т. П. Макроекономічні проблеми торговельних відносин України з ЄС і нагальні завдання економічної політики [Електронний ресурс] / Т. П. Богдан // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 86–98. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/ekonomika_1_2016.pdf.

13. Бондар М. В. Економічна інформація та її використання в моделях / М. В. Бондар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 4. – Т. 1. – С. 167–172.

14. Борсук А. М. Сутність адаптації управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств за умов нестабільності / А. М. Борсук // Економічний простір : зб. наук. пр. – 2009. – № 28/2. – С. 75–81.

15. Брехов С. С. Розвиток постмитного аудиту в Україні : монографія / за заг. ред. С. С. Брехова. – Київ : Алерта, 2018. – 324 с.

16. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.

17. Васильців Т. Г. Стратегія та механізми забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.01 / Васильців Тарас Григорович. – Київ, 2010. – 453 с.

18. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 388 с.

19. Венцковський Д. Ю. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення / Д. Ю. Венцковський // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 3 (36). – С. 56–63.

20. Войнаренко М. П. Особливості обліку експортних операцій [Електронний ресурс] / М. П. Войнаренко, Р. Л. Цебень // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 280–283. – Режим доступу: [http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-5\(43\)-2013/InnEco_5-43-2013_280-283.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-5(43)-2013/InnEco_5-43-2013_280-283.pdf).

21. Войнаренко М. П. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі : монографія / М. П. Войнаренко, Т. Т. Дуда, В. В. Лук'янова, О. Ф. Яременко ; за наук. ред. М. П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 382 с.

22. Войнаренко М. П. Проблеми формування облікової політики підприємства [Електронний ресурс] / М. П. Войнаренко, Т. М. Аксьонова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 96–99. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_4_3/pdf/096-099.pdf.

23. Гавловська Н. І. Безпекоорієнтоване середовище функціонування підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Н. І. Гавловська // Економіка і регіон. – 2016. – № 3. – С. 80–85.

24. Гавловська Н. І. Безпекоорієнтоване управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : Матеріали V Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 20 грудня 2018 р. – 20 січня 2019 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2019. – С. 84–87.

25. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Гавловська Наталія Іванівна. – Хмельницький, 2017. – 616 с.

26. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств: оцінювання, моделювання, механізм забезпечення : монографія / Н. І. Гавловська. – Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2016. – 480 с.

27. Гавловська Н. І. Особливості ідентифікації механізмів управління у процесі забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств /

Н. І. Гавловська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 52–55.

28. Гавловська Н. І. Формування фреймової моделі механізму економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Н. І. Гавловська // Бізнес Інформ. – 2016. – № 8. – С. 75–81.

29. Гапак Н. М. Суть та еволюція поняття «економічна безпека підприємства» [Електронний ресурс] / Н. М. Гапак, І. В. Дочинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 68–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuues_2014_2_15

30. Гапонюк О. І. Глобалізація та економічна безпека країни / О. І. Гапонюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 1. – Т. 3. – С. 204–208.

31. Гладух М. В. Економічна безпека підприємства: еволюція визначення, складові, загрози [Електронний ресурс] / М. В. Гладух // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2015. – Вип. 51. – С. 29–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_51_6

32. Гмурман В. Е. Теория вероятностей и математическая статистика : учеб. пособ. / В. Е. Гмурман. – 9-е изд., стер. – М. : Высшая школа, 2003. – 479 с. : ил.

33. Гончар О. І. Управління потенціалом підприємства за умов євроінтеграції : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Гончар Ольга Іванівна. – Хмельницький, 2015. – 448 с.

34. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

35. Гуменюк О. О. Функціонування аналітичного забезпечення діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О. О. Гуменюк // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 3. – С. 212–216. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_3_32

36. Гужва В. М. Інформаційні системи і технології на підприємствах : навч. посіб. / В. М. Гужва. – Київ : КНЕУ, 2001. – 400 с.
37. Данильчук Л. Сутність дефініції «інформація» / Л. Данильчук // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2012. – № 5. – С. 18–26.
38. Демченко С. Підходи до змісту поняття «інформація»: кібернетичний, філософський, правовий / С. Демченко // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2016. – № 2. – С. 35–38.
39. Дем'яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.07.05 / Г. Є. Дем'яненко ; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 18 с.
40. Державська А. В. Аналіз сутності товарної стратегії підприємства / А. В. Державська, П. В. Круш // Бізнес-навігатор. – 2018. – № 6 (49). – С. 83–87.
41. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 88–97.
42. Домашенко М. Д. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Домашенко Марина Дмитрівна. – Суми, 2012. – 200 с.
43. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – Київ : ЦУЛ, 2008. – 240 с.
44. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія. У 2 т. – Дніпропетровськ : «ФОП Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – 349 с.
45. Європейський бізнес-реєстр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ebr.lv/ru/>.
46. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>.
47. Єфімова Г. В. Визначення категорій «економічна безпека підприємства» і «безпечний розвиток підприємства» [Електронний ресурс] / Г. В. Єфімова,

С. М. Марущак // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 8–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_11_2

48. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97–104.

49. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році [Електронний ресурс] : стат. зб. – Київ, 2014. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ztp_zb.htm.

50. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році [Електронний ресурс] : стат. зб. – Київ, 2016. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ztp_zb.htm

51. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2018 році [Електронний ресурс] : стат. зб. – Київ, 2019. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ztp_zb.htm.

52. Зовнішня торгівля послугами. Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>.

53. Зовнішня торгівля товарами. Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>.

54. Івахненко С. В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції / С. В. Івахненко. – Житомир : ПП «Рута», 2010. – 432 с.

55. Івахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, перспективи / С. В. Івахненко. – Житомир : АСА, 2001. – 416 с.

56. Ілляшенко О. В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Ілляшенко Олена Вікторівна ; Східноукраїнський

національний університет імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк, 2016. – 516 с.

57. Ілляшенко О. В. Модель оцінювання стану системи економічної безпеки підприємства / О. В. Ілляшенко // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 301–308.

58. Індокси промислової продукції за видами діяльності. Головне управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>.

59. Інформаційне забезпечення інноваційного розвитку: світовий та вітчизняний досвід : монографія / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша, Н. В. Березняк, О. В. Прудка. – Київ : УкрІНТЕІ, 2015. – 239 с.

60. Каранина Е. В. Экономическая безопасность государства и предприятия: формирование и обеспечение с учетом факторов рисков : монография / Е. В. Каранина, В. В. Загарских. – Киров : ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. – 387 с.

61. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, Т. М. Адаменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 1 (1). – С. 69–79. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2015_1%281%29__12.

62. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с.

63. Козаченко Г. В. Експлейнарний базис екосесента: принциповий підхід до змісту [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, О. М. Кузьменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (1). – С. 209–217. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/естері_2013_25%281%29__26.

64. Козаченко Г. В. Про деякі проблем у сучасній економічній безпекології [Електронний ресурс] / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорєлов //

Управління проектами та розвиток виробництва. – 2015. – № 3. – С. 6–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uprv_2015_3_4.

65. Колодіна О. М. Економічний зміст адаптації підприємства / О. М. Колодіна // Вісник СумДУ. Серія: Економіка. – 2010. – № 1. – С. 200–210.

66. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

67. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В. М. Геєць ; Ін-т екон. прогнозування НАН України. – Київ : Логос, 1999. – 56 с.

68. Копитко М. І. Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів : монографія / М. І. Копитко. – Львів : Ліга-Прес, 2015. – 556 с.

69. Кримчак Л. А. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах пошуку нових ринків для вітчизняних суб'єктів господарювання / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2016. – № 3. – Т. 2. – С. 221–226.

70. Кримчак Л. А. Аналітична складова визначення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств / Л. А. Кримчак // *European journal of economics and management*. – 2019. – Vol. 5. – Issue 1. – Pp. 79–85.

71. Кримчак Л. А. Виклики та загрози діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак // Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 25–26 березня 2016 р.). – Черкаси, 2016. – С. 109–112.

72. Кримчак Л. А. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції України / Л. А. Кримчак //

Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 травня 2017 р.). – Київ : Алерта, 2017. – С. 102–106.

73. Кримчак Л. А. Загрози, тенденції та виклики діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2015. – № 3. – Т. 2. – С. 131–133.

74. Кримчак Л. А. Застосування безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання / Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Концептуалізація інституту уповноважених економічних операторів: проблеми забезпечення балансу безпеки та спрощення міжнародної торгівлі : монографія / за заг. ред. І. В. Несторишена та В. А. Туржанського. – Ірпінь–Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. – С. 64–80

75. Кримчак Л. А. Інформаційна безпека підприємства – актуальність сьогодення / Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми комп'ютерних технологій 2016 : зб. наук. пр. за матеріалами Десятої міжнар. наук.-техн. конф. – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 108–112.

76. Кримчак Л. А. Інформаційна взаємодія підприємств з митними органами / Л. А. Кримчак // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – 2018. – № 29 (18). – Т. 2. – С. 206–210.

77. Кримчак Л. А. Інформаційне забезпечення управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств / Л. А. Кримчак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2018. – № 6. – Т. 1. – С. 260–262.

78. Кримчак Л. А. Механізм управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства: структура механізму та проблеми побудови / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Міжнародні економічні

відносини в розвитку бізнес-процесів, підвищенні людського потенціалу та забезпеченні ефектів євроінтеграції України : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 листопада 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 76–80.

79. Кримчак Л. А. Переваги та ризики економічної безпеки вітчизняних підприємств-суб'єктів ЗЕД в умовах виходу на ринок ЄС / Л. А. Кримчак // Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 23 листопада 2016 р.). – 2016. – С. 146–148.

80. Кримчак Л. А. Сучасні виклики економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах трансформації зовнішнього середовища / Л. А. Кримчак, Н. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький, 2017. – № 2. – Т. 2. – С. 201–205.

81. Кримчак Л. А. Сучасні тенденції формування економічної безпеки підприємств при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Розвиток інституту уповноваженого економічного оператора в контексті імплементації Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі ВМО : зб. наук. пр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Хмельницький – м. Ірпінь, 15 вересня 2016 р.). – Хмельницький : НДЦ митної справи НДІ фіскальної політики УДФСУ, 2016. – С. 11–14.

82. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Бізнес Інформ. – 2019. – № 7. – С. 211–216.

83. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств / Л. А. Кримчак // Бізнес інформ. – 2019. – № 6. – С. 33–39.

84. Кримчак Л. А. Формування механізму інформаційно-аналітичного забезпечення процесу управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Л. А. Кримчак // Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики : зб. тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 квітня 2019 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – С. 84–86.

85. Кузьомко В. М. Концепція захищеності в контексті становлення теорії економічної безпеки підприємства / В. М. Кузьомко // Стратегія економічного розвитку України. – 2013. – № 33. – С. 60–65.

86. Лазаршина І. Д. Джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства / І. Д. Лазаршина, О. В. Оренчин // Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук.-практ. ст. – 2011. – Вип. 38. (Додаток «Безпека INFESCO»). – С. 62–65.

87. Лисенко Н. О. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки агропромислових підприємств : монографія / Н. О. Лисенко, Н. В. Білошкурська. – Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. – 257 с.

88. Лісовський І. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління витратами промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Лісовський Ігор Вікторович ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2016. – 226 с.

89. Лук'янова В. В. Діагностика економічної безпеки підприємства : монографія / В. В. Лук'янова, Ю. В. Шутяк. – Хмельницький : ХНУ, 2014. – 165 с.

90. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.

91. Мазоренко О. В. Методичні аспекти оцінки інформаційного середовища функціонування та розвитку підприємства / О. В. Мазоренко //

Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – 2013. – № 52. – С. 104–110.

92. Малик О. В. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Малик Ольга Володимирівна ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2015. – 263 с.

93. Малюта Л. Екологічний імператив забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку суспільства / Л. Малюта, Л. Мельник, О. Погайдак // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 1. – С. 21–29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2014_1_5.

94. Мельник А. О. Адаптація вітчизняних підприємств в умовах світової економічної кризи / А. О. Мельник // Бізнес-Інформ. – 2012. – № 10. – С. 30–32.

95. Митна політика та митна безпека України : монографія ; за заг. ред. П. В. Пашка, І. Г. Бережнюка. – Хмельницький : ПП. Мельник А.А., 2013. – 338 с.

96. Митний кодекс України від 12 грудня 1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 16. – Ст. 203. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

97. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

98. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія / В. І. Мунтіян. – Київ : КВІШ, 1999. – 464 с.

99. Назаров Н. К. Економічна безпека експортно-імпортного потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Н. К. Назаров, І. О. Бараннік // Бізнес Інформ. – 2019. – № 5. – С. 142–149. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-5-142-149>.

100. Назарова Г. В. Теоретичні аспекти визначення сутності «безпеки» / Г. В. Назарова, А. А. Дем'яненко // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : тези доп. (31 травня – 1 червня 2018 р.). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – С. 109–110.

101. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=807964.

102. Нижник В. М. Економічна дипломатія та економічна безпека України : навч. посіб. / В. М. Нижник. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 299 с.

103. Нижник В. М. Підвищення конкурентного потенціалу та економічної безпеки промислових підприємств за умов розвитку глобалізаційних процесів : монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Нижника. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 525 с.

104. Новіков О. Систематизація наукових поглядів щодо визначення сутності терміна «зовнішньоекономічна діяльність» / О. Новіков, Т. Садридінов // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 2. – Т. 2. – С. 183–186.

105. Овчаренко Є. І. Використання моделей виміру досягнень щодо міри економічної безпеки підприємства / Є. І. Овчаренко, О. М. Ляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2008. – № 19. – Ч. I. – С. 17–24.

106. Олійничук О. І. Обліково-інформаційне забезпечення формування й імплементації стратегії економічної безпеки підприємства / О. І. Олійничук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – № 1. – С. 41–47.

107. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособ. / Е. А. Олейников ; под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Интел-Синтез, 1997. – С. 138.

108. Орлов О. А. Маржинальная прибыль в экономических расчетах на промышленных предприятиях / О. А. Орлов, Е. Г. Рясных. – Киев : Скарби, 2003. – 132 с.

109. Орлов О. А. Планирование деятельности промышленного предприятия : учебник / О. А. Орлов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Скарбы, 2006. – 416 с.

110. Орлов О. О. Методика маржинального аналізу прибутку і безбитковості виробництва [Електронний ресурс] / О. О. Орлов, Є. Г. Рясних // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – С. 7–10. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_4_2/pdf/007-010.pdf.

111. Орлов О. О. Інновації у плануванні на основі концепції маржинального доходу : монографія / О. О. Орлов, Є. Г. Рясних – Львів : «Новий світ-2000», 2019. – 160 с.

112. Орлова К. Механізм адаптації підприємств добувної промисловості до зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Орлова К. – Київ, 2016. – 262 с.

113. Отенко І. П. Ідентифікація поняття «економічна безпека стратегічних змін підприємства» / І. П. Отенко, І. А. Яртим // Проблеми економіки. – № 1. – 2014. – С. 204–210.

114. Петряєва З. Ф. Економічна безпека підприємства як важлива складова сучасного бізнесу [Електронний ресурс] / З. Ф. Петряєва, О. О. Петряєв // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 259–262. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_3_48.

115. Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л. М. Пісьмаченко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 366 с.

116. Пожуєва Т. О. Адаптація суб'єктів господарювання до сучасних умов захищеності бізнесу [Електронний ресурс] / Т. О. Пожуєва, О. А. Заводовська. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_141.pdf.

117. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства / С. Ф. Покропивний. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : КНЕУ, 2001. – 528 с.

118. Проект «Діалог зі сприяння торгівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/trade_facilitation.

119. Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) № 201 від 06.09.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>.

120. Про зовнішньоекономічну діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

121. Про міжнародне приватне право [Електронний ресурс] : закон України № 1618–IV від 18.03.2004. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.

122. Про валюту і валютні операції [Електронний ресурс] : закон України 2018. – № 30. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.

123. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] : закон України № 1669–VII (1669–18) від 02.09.2014. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14>

124. Пухальська Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та її складові / Г. В. Пухальська, Г. О. Христин // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т. 1. – С. 197–200.

125. Пуцентейло П. Р. Інформаційне забезпечення аналітичної діяльності в управлінні підприємством / П. Р. Пуцентейло // Науково-

інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2015. – Вип. 11. – 360 с. – С. 224–232.

126. Руда О. В. Формування системи економічної безпеки підприємств машинобудування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О. В. Руда. – Тернопіль, 2013. – 22 с.

127. Рудніченко Є. М. Адаптаційна складова формування економічної безпеки на макро- та мікрорівні / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (6–8 жовтня 2016 р., м. Хмельницький – м. Кам'янець Подільський). – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 192–193.

128. Рудніченко Є. М. Адаптація системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання: сутність та рівні / Є. М. Рудніченко // Бізнес Інформ. – 2014 – № 4 – С. 308–312.

129. Рудніченко Є. М. Види адаптації системи економічної безпеки підприємства до впливу суб'єктів митного регулювання / Є. М. Рудніченко, Ю. С. Погорелов // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 241–246.

130. Рудніченко Є. М. Вплив євроінтеграційних процесів на середовище функціонування та економічну безпеку фінансових установ / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі : зб. наук. пр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 11–24 вересня 2017 р.). – Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи, 2017. – С. 24–26.

131. Рудніченко Є. М. Вплив суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.02 /

Рудніченко Євгеній Миколайович ; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2014. – 579 с.

132. Рудніченко Є. М. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Бізнес інформ. – 2017. – № 9. – С. 121–125.

133. Рудніченко Є. М. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки вітчизняних підприємств в умовах виходу на зовнішні ринки / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26–28 травня 2016 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – С. 54–57.

134. Рудніченко Є. М. Зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних підприємств: аналіз стану, тенденцій та факторів впливу / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак// Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26–27 жовтня 2017 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. – С. 122–125.

135. Рясних Є. Г. Основи фінансового менеджменту / Є. Г. Рясних. – Київ : Скарби, 2003. – 238 с.

136. Рясних Є. Г. Фінансове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Є. Г. Рясних, О. В. Савченко // Підприємництво і зовнішньоекономічна діяльність: можливості і ризики України : монографія / М. А. Йохна [та ін.] ; за наук. ред. проф. М. А. Йохни. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – С. 193–228.

137. Савіна Г. Г. Гармонізація інтересів підприємства в кризових умовах як основа забезпечення його соціально-економічної безпеки /

Г. Г. Савіна, О. І. Зайцева // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 4. – Т. 1. – С. 229–231.

138. Сагер Л. Ю. Управління внутрішніми комунікаціями підприємств: теорія, методика, практика : монографія / Л. Ю. Сагер. – Київ : Центр навч. л-ри, 2017. – 196 с.

139. Сервіс Державної фіскальної служби України «Бізнес-партнер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/businesspartner>.

140. Сирота В. С. Корпоративна соціальна відповідальність у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Сирота Вероніка Сергіївна ; Університет економіки і права «Крок». – Київ, 2016. – 217с.

141. Сорокіна І. В. Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І. В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12. – С. 114–122.

142. Співробітництво між Україною та країнами ЄС: статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Київ, 2015. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

143. Стадник В. В. Напрями формування практичного інструментарію управління фінансово-економічною безпекою підприємств в стратегіях інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / В. В. Стадник, В. М. Йохна, О. В. Чуняк // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2018. – № 2. – С. 66–73. – Режим доступу: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/7012>.

144. Стадник В. В. Підприємницькі структури промислового сектору економіки України: стан і перспективи розвитку в умовах глобалізації / В. В. Стадник, В. О. Мукомела-Михалець // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2017. – № 4. – С. 93–99.

145. Стадник В. В. Проблеми інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку машинобудівних підприємств / В. В. Стадник, Т. А. Поліщук //

Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 3. – Т. 1. – С. 131–136.

146. Стадник В. В. Стан і чинники економічної динаміки підприємств машинобудування України [Електронний ресурс] / В. В. Стадник, О. В. Головчук, Ю. О. Головчук // Проблеми економіки. – 2017. – № 2. – С. 140–148. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-2_0-pages-140_148.pdf.

147. Степанова Ю. Л. Результативність адаптації підприємства в забезпеченні його економічної безпеки [Електронний ресурс] / Ю. Л. Степанова // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (1). – С. 159–168. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepri_2013_25%281%29__20.

148. Телешун С. О. Моніторинг джерел інформації в системі державного управління : навч. посіб. / С. О. Телешун, І. В. Рейтерович ; за заг. ред. С. О. Телешуна. – Київ : НАДУ, 2009. – 36 с.

149. Титенко О. А. Інформаційна економіка в Україні: сучасний стан, проблеми та шляхи подальшого розвитку / О. А. Титенко // Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; редкол.: С. І. Дем'яненко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2014. – Вип. 32. – С. 180–190.

150. Турило А. М. Потенціал підприємства: сутність, кваліфікація, види / А. М. Турило, К. В. Богачевська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 2. – С. 259–263.

151. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – Київ : ЦУЛ, 2013. – 408 с.

152. Фалович А. Дослідження сучасних напрямків визначення сутності економічної безпеки підприємства / А. Фалович // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 1 (8). – С. 271–278.

153. Федоренко І. А. Розвиток концептуальних підходів до визначення економічної безпеки промислових підприємств / І. А. Федоренко, В. І. Мейта //

Інноваційна економіка. – 2013. – № 5. – С. 304–308. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_5_77

154. Феофилова Т. Ю. Проблемы теории экономической безопасности / Т. Ю. Феофилова // Проблемы современной экономики [Евразийский межрегиональный научно-аналитический журнал]. – 2009. – № 4 (32). – С. 103–106.

155. Фирсова О. А. Экономическая безопасность предприятия / О. А. Фирсова. – Орел : МАБИВ, 2014. – 220 с.

156. Хаванова М. С. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства (на прикладі автомобілебудівних підприємств) : дис. ... канд. екон. наук : 21.04.02 / Хаванова Марина Сергіївна ; Університет економіки і права «Крок». – Київ, 2015. – 218 с.

157. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни / Ю. М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 44–58.

158. Хрущ Н. А. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства / Н. А. Хрущ, Л. В. Ваганова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 2. – Т. 2. – С. 65–68.

159. Цивільний кодекс України від 18 червня 1963 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.

160. Чорна Л. О. Дослідження факторів покращення прибутковості машинобудівного підприємства [Електронний ресурс] / Л. О. Чорна // Ефективна економіка. – 2014. – № 10. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3399>.

161. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища : монографія / Л. Г. Шемаєва / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – Київ : НУПМБ, 2009. – 357 с.

162. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс] / Ю. С. Шемшученко. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>.
163. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – Київ : вид-во НАУ, 2007. – 436 с.
164. Шульга І. П. Економічна безпека підприємства як економічна категорія [Електронний ресурс] / І. П. Шульга // Академічний огляд. – 2010. – № 2 (33). – С. 9. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
165. Шульженко Л. Є. Індикаторний метод в оцінюванні економічної безпеки / Л. Є Шульженко, М. В. Кравченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 3. – Т. 3. – С. 183–187.
166. Ярочкин В. И. Основы безопасности бизнеса и предпринимательств / В. И. Ярочкин, Я. В. Бузанова. – М. : Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. – 208 с.
167. Ячменьова В. М. Сутність понять «адаптація» та «адаптивність» / В. М. Ячменьова, З. О. Османова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 684. – С. 346–353.
168. Das D. Do the emerging stock markets react to international economic policy uncertainty, geopolitical risk and financial stress alike? / D. Das, M. Kannadhasan, M. Bhattacharyya // The North American Journal of Economics and Finance. – 2019. – Vol. 48. – P. 1–19.
169. De Santis R. A. Unobservable systematic risk, economic activity and stock market / R. A. De Santis // Journal of Banking & Finance. – 2018. – Vol. 97. – P. 51–69.
170. Di Bella G. Optimism, pessimism, and short-term fluctuations / G. Di Bella, F. Grigoli // Journal of Macroeconomics. – 2019. – Vol. 60. – P. 79–96.
171. Doing Business 2018 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf.

172. IMF DATA [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.imf.org/en/data>.

173. Gholipour H. F. The effects of economic policy and political uncertainties on economic activities / H. F. Gholipour // *Research in International Business and Finance*. – 2019. – Vol. 48. – P. 210–218.

174. Kyoto Convention. General Annex. Guidelines. Chapter 6. Customs Control. Post Clearance Audit. Trade Facilitation. Implementation Guide [Electronic resource]. – Mode of access: <http://tfig.unece.org/contents/post-clearance-audit.htm>.

175. Lambert D. La defense de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu // *Strategique*. – 1990. – № 2. – P. 83–98.

176. Lyudmyla Krymchak. Theoretical essence of economic security control mechanism of external economic activity at enterprises / L. Krymchak, Y. Rudnichenko // *International journal of economics and society*. – December 2016. – Vol. 2. – Issue 8. – Pp. 13–18.

177. Romanuke V. V. Interval uncertainty reduction via division-by-2 dichotomization based on expert estimations for short-termed observations / V. V. Romanuke // *Journal of Uncertain Systems*. – 2018. – Vol. 1. – N. 12. – P. 3–21.

178. Romanuke V. V. Hard and soft adjusting of a parameter with its known boundaries by the value based on the experts' estimations limited to the parameter / V. V. Romanuke // *Electrical, Control and Communication Engineering*. – 2016. – Vol. 10. – P. 23–28.

179. Romanuke V. V. Evaluation of payoff matrices for noncooperative games via processing binary expert estimations / V. V. Romanuke // *Information Technology and Management Science*. – 2016. – Vol. 19. – P. 10–15.

180. Social Progress Index 2018 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/research/social-progress-index/2018-Social-Progress-Index-brief.pdf>.

181. The Global Competitiveness Report 2018 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2018/>.
182. The Worldwide Governance Indicators [Electronic resource]. – Mode of access: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>.
183. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.prosperity.com>.
184. Yu P. Adaptive estimation of the threshold point in threshold regression / P. Yu // *Journal of Econometrics*. – 2015. – Vol. 189, Iss. 1. – P. 83–100.
185. WJP Rule of Law Index 2019 [Electronic resource]. – Mode of access: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf.
186. World Bank Open Data [Electronic resource]. – Mode of access: <https://data.worldbank.org/>.
187. Wang T.-S. The relationship between external financing activities and earnings management: Evidence from enterprise risk management / T.-S. Wang, Y.-M. Lin, E. M. Werner, H. Chang // *International Review of Economics & Finance*. – 2018. – Vol. 58. – P. 312–329.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А

Трактування категорії «економічна безпека підприємства»*

Автор, джерело	Визначення
1	2
Економічна безпека підприємства – це:	
Т. Г. Васильців [17, с. 18]	...такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найбільш ефективне використання ресурсів, інтелектуального і кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування
Є. М. Рудніченко [131, с. 13]	...стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єкта господарювання, що досягається шляхом гармонізації взаємовідносин із суб'єктами зовнішнього впливу та оптимізації внутрішньосистемних процесів і дозволяє за рахунок адаптації функціонувати та розвиватися підприємству в умовах об'єктивно існуючих невизначеностей, загроз та ризиків
Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко[62]	...міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища та їх часткова захищеність від загроз
Н. О. Лисенко, Н. В. Білошкурська [87, с. 19]	...стан захищеності підприємства від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього походження, що досягається шляхом ефективного використання виробничих ресурсів, адаптації до змін, розробки та реалізації стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування та гармонізації власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища
Г. В. Єфімова, С. М. Марущак [47, с. 5]	...економічна категорія, яка характеризує умови функціонування підприємства, не контрольовані або контрольовані ним, що забезпечують йому певний рівень стабільності та стійкості, можливість самореалізації і розширеного самовідтворення шляхом протистояння зовнішнім загрозам і запобігання внутрішнім за наявності відповідних ресурсів
М. С. Хаванова [156, с. 11]	...такий стан рівня життєздатності суб'єкта господарювання, що одночасно гарантує виконання місії та цілей підприємства, та невід'ємними характеристиками якого є доступ до ресурсів і ринків, стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків, рівень економічної ефективності функціонування, а також здатність підприємства до розвитку.
В. С. Сирота [140, с.16]	...таке становище підприємства, за якого загрози і небезпеки внутрішнього та зовнішнього середовища його господарювання мінімальні або допустимі для нормального функціонування і подальшого розвитку діяльності.
М. В. Гладух [31, с.108]	...комплекс заходів або сукупність управлінських дій, спрямованих на забезпечення стабільної діяльності підприємства незалежно від ступеня негативних впливів та характеру загроз, які виникають у зовнішньому середовищах і здатності швидкої адаптації внутрішнього середовища до мінливих умов внутрішнього середовища

1	2
Г. В. Пухальська, Г. О. Христич [124, с. 198]	...здатність системи внутрішнього механізму підприємства запобігати збитку життєво важливих принципів його діяльності, навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів
Н. М. Гапак [29]	...комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства
І. А. Федоренко, В. І. Мейта [153, с. 307]	...комплекс заходів, що направлені на забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки, та захищають інтереси підприємства від впливу негативних факторів
Л. Шемаєва [161, с. 170]	...характеристика суб'єкта господарювання, що відображає його здатність реалізувати власні життєво важливі економічні інтереси (виживання, функціонування та розвиток) за певних зовнішніх умов завдяки захисту від існуючих та потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище
Т. В. Руда [126, с. 2]	...здатність суб'єкта господарювання забезпечити стійкий розвиток в умовах економічної нестабільності
А. Фалович [152]	...стан захищеності підприємства від загроз середовища діяльності, спроможність оперативного реагування на зміни у зовнішньому оточенні, що можуть негативно вплинути на його діяльність та вміння пристосовуватися до подій на які неможливо вплинути, при цьому забезпечуючи стабільність розвитку підприємства
Л. Малюта, О. Погайдак [93, с. 100]	...створення таких умов діяльності підприємства, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів підприємства від різних загроз
С. Шкарлет [163]	...передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований і безперервний), що досягається за допомоги використання всіх видів ресурсів та підприємницьких можливостей, за якими гарантується найефективніше їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішньому та зовнішньому негативному впливу (загрозам)
З. Петряєва, О. Петряєв [114]	...стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх погроз, дестабілізаційних чинників, за якого забезпечується стійка реалізація основних комерційних інтересів і цілей статутної діяльності
І. В. Сорокіна [141]	...стійке, яке протидіє впливу руйнівних чинників внутрішнього та зовнішнього середовищ, поточне функціонування підприємства за умови максимально безризикового використання ресурсів і можливостей, орієнтації на базові цілі та стратегію, наслідком чого є нарощування високого потенціалу розвитку
І. О. Башинська [44]	...стан економічної системи, що характеризується наявністю конкурентних переваг, які досягаються ефективним використанням існуючих власних та залучених ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу заходів з метою підтримання нормальних умов працездатності системи для максимального досягнення поставлених цілей у коротко- та довгостроковому періодах в умовах постійної зміни навколишнього середовища

1	2
М. І. Копитко [68]	...комплексне поняття, що демонструє стан і здатність промислового підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб захиститися від факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також швидко мінімізувати вплив чи ліквідувати наслідки загроз і небезпек, адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами, при цьому змістом поняття є сукупність заходів, які сприяють підтриманню належного рівня конкурентоспроможності та економічної стабільності підприємства, і дозволяють забезпечити високу вмотивованість праці працівників
Є. А. Олейніков [107]	...стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільності функціонування підприємства в теперішньому та в майбутньому часі
О. А. Фірсова [155, с. 100]	...стан найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів з метою запобігання (нейтралізації, ліквідації) загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки
І. П. Отенко, І. А. Яртим [113]	...економічна безпека стратегічних змін підприємства – стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз, які виникають у процесі ініційованих суб'єктом господарювання змін у стратегії, змін у продукції та послугах, змін у персоналі, організаційних, технологічних, ринкових змін підприємства

* сформовано автором на основі опрацювання наукових джерел

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Країни-партнери України в зовнішній торгівлі товарами та послугами

Товари				Послуги				
	Країна	Частка, %		Назва товарів	Країна	Частка, %		Найменування послуг
		2012	2018			2012	2018	
Експорт	<i>Російська Федерація</i>	25,6	7,7	Залізничні локомотиви, чорні метали, механічні машини	<i>Російська Федерація</i>	39,5	28,7	Послуги трубопровідного, залізничного транспорту, телекомунікаційні, наукові та технічні
	<i>Туреччина</i>	5,4	5,0	Чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження, добрива	<i>Велика Британія</i>	5,5	4,9	Послуги повітряного, залізничного, морського транспорту, професійні та консалтингові послуги
	<i>Єгипет</i>	4,2	3,3	Зернові культури, чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження	<i>США</i>	5,4	8,7	Комп'ютерні послуги, інформаційні, повітряного транспорту, професійні та консалтингові послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю
	<i>Польща</i>	3,7	6,9	Чорні метали, руди, шлак і зола, насіння і плоди олійних рослин	<i>Швейцарія</i>	4,1	7,7	Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, комп'ютерні, морського транспорту
	<i>Італія</i>	3,6	5,6	Чорні метали, насіння і плоди олійних рослин, зернові культури	<i>Німеччина</i>	3,4	5,1	Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном, повітряного, автомобільного транспорту, комп'ютерні, професійні та консалтингові послуги
	<i>Індія</i>	3,3	4,6	Жири та олії тваринного або рослинного походження, механічні машини, чорні метали	<i>Кіпр</i>	3,3	2,6	Комп'ютерні послуги, послуги, пов'язані з торгівлею, професійні та консалтингові
	Імпорт	<i>Російська Федерація</i>	32,4	14,1	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, механічні машини, добрива	<i>Російська Федерація</i>	14,8	7,2
<i>Китай</i>		9,3	13,3	Електричні та механічні машини, пластмаси, полімерні матеріали	<i>Кіпр</i>	13,6	6,1	Пов'язані з фінансовою діяльністю, подорожами, роялті, послуги операційного лізингу
<i>Німеччина</i>		8,0	10,5	Механічні машини, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, крім залізничного	<i>Велика Британія</i>	10,5	4,9	Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю, роялті, пов'язані з використанням інтелектуальної власності, професійні та консалтингові
<i>Білорусь</i>		6,0	6,6	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, засоби наземного транспорту, крім залізничного, добрива	<i>Німеччина</i>	7,8	6,4	Послуги повітряного транспорту, державні та урядові, послуги з ремонту та технічного обслуговування, професійні та консалтингові, комп'ютерні
<i>Польща</i>		4,2	6,4	Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки, пластмаси, електричні машини	<i>США</i>	5,1	7,3	Державні та урядові послуги, професійні та консалтингові, пов'язані з фінансовою діяльністю
<i>США</i>		3,4	2,3	засоби наземного транспорту, крім залізничного, механічні машини, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки	<i>Туреччина</i>	4,8	6,5	Послуги, пов'язані з подорожами, повітряного, морського транспорту

Таблиця Б.2

Зовнішня торгівля промисловою продукцією Хмельницької області

Назва товарів	Експорт, тис.дол.США						Імпорт, тис.дол.США					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Готові харчові продукти	15564,2	13102,5	8939,2	6526,3	19654,8	27419,5	4375,2	3945,7	3247,2	1966,2	2152,5	2826,2
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	9835,0	2371,2	2488,7	2689,7	3193,7	5018,3	8697,6	9452,0	18431,4	15068,4	25215,2	35637,2
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	55005,9	55109,9	27801,1	22195,1	16595,3	23167,5	128461,1	140271,1	95683,4	72330,2	67145,8	83505,0
Шкури необроблені, шкіра вичищена	5,1	1,5	0,1	-	-	-	191,7	144,2	68,2	78,5	102,5	117,1
Деревина і вироби з деревини	18703,8	19056,7	18376,8	13417,9	10693,6	11869,2	3522,1	3440,4	1359,3	1097,2	505,3	692,1
Маса з деревини або з інших волокнистих целюлозних матеріалів	199,9	202,3	215,4	110,2	210,2	211,8	7158,7	5618,6	2943,4	3207,8	3943,7	4304,6
Текстильні матеріали та текстильні вироби	25958,1	26984,4	24604,9	17744,7	18986,0	24683,1	35744,6	34097,8	25201,7	18587,0	19819,9	28555,8
Взуття, головні убори,	777,6	533,4	473,6	653,8	907,4	1160,2	421,3	802,6	106,1	177,4	461,9	78,6
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	38309,8	32309,6	23765,5	17035,5	8992,9	9083,0	5684,9	748,3	5998,4	4981,8	5831,3	6224,7
Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	-	66,1	-	-	1,8	5,3	200,1	103,0	57,7	61,1	101,7	82,7
Недорогоцінні метали та вироби з них	8055,9	12806,4	21907,5	11166,5	8889,5	18620,8	59184,9	58812,8	47404,0	19864,0	25202,4	35989,9
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	94402,8	140529,9	124909,4	64674,5	55945,4	70763,7	216384,5	129761,2	82103,0	77718,6	101424,7	110091,2
Засоби наземного транспорту, літальні апарати	7545,3	1825,0	8886,3	205,9	179,7	533,6	39286,3	41881,5	25295,4	15967,1	35339,2	45751,9
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	9500,8	9373,5	11847,1	17363,7	5879,7	4242,7	1544,1	2200,1	1315,1	1143,8	2145,6	2233,8
Різні промислові товари	30883,7	30214,8	25860,4	14714,3	9953,1	18149,9	2993,2	2680,7	1794,3	1445,6	4441,6	6539,2

ДОДАТОК В

Анкета № ____

Шановний експерте!

Метою проведення анкетного опитування є виявлення основних факторів, що визначають тенденції зовнішньоекономічної діяльності підприємства та визначення характеру їх впливу на рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності

Просимо дати відповіді на наведені запитання:

Назва підприємства _____

Рік заснування підприємства _____

Організаційно-правова форма господарювання _____

Посада експерта _____

1. Як Ви оцінюєте поточний рівень економічної безпеки підприємства?

2. Чи є в структурі підприємства спеціальна служба економічної безпеки?

3. Чи проводиться на підприємстві діагностика економічної безпеки?

4. Чи проводиться на підприємстві оцінка ризиків і загроз його діяльності?

5. Вкажіть вид зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

6. Вкажіть службу, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

7. Вкажіть країни, що є партнерами по експорту та імпорту продукції

8. Вкажіть потенційні країни-партнери за зовнішньоекономічною діяльністю.

9. Яку продукцію експортує Ваше підприємство?

10. Які товари імпортує Ваше підприємство?
-
11. Які фактори зовнішнього середовища стримують здійснення зовнішньоекономічної діяльності?
-
12. Які фактори внутрішнього середовища найбільше впливають на зовнішньоекономічну активність підприємства?
-
13. Вкажіть, які проблеми виникають найчастіше при виході підприємства на зовнішні ринки.
-
14. Взаємодія з якими контрагентами часто чинить негативний вплив на зовнішньоекономічну діяльність?
-
15. Вкажіть, на якому етапі здійснення експортно-імпоротної діяльності найчастіше виникають певні труднощі.
-
16. З якими державними органами найчастіше виникають проблеми при взаємодії?
-
17. Чи виникають у Вашого підприємства певні розбіжності при взаємодії з митними органами?
-
18. Вкажіть, з чієї сторони, як правило, виникають проблеми (з Вашої/контрагента)
-
19. Які інформаційні ресурси використовує Ваше підприємство для пошуку партнерів?
-
20. Яка інформація про партнерів має найбільшу цінність для Вас?
-
21. За якими критеріями здійснюється вибір іноземного партнера?
-
22. Вкажіть основні напрями активізації зовнішньоекономічної діяльності підприємства.
-

Дякуємо за Ваші відповіді!

ДОДАТОК Г

ДОВІДКИ
про впровадження результатів дисертаційної роботи

29000, Україна, м. Хмельницький, проспект Миру, 99/101
приймальня: +38 (0382) 63-00-27 | office@temp-mash.com
маркетинг: +38 (0382) 63-04-85 | www.temp-mash.com

Вих. № 116/19 від 19.02.2019р.

У спеціалізовану Вчену раду
по захисту дисертацій на
здобуття наукового ступеня
доктора (кандидата)
економічних наук

Довідка

про використання результатів дисертаційної роботи
Кримчак Людмили Анатоліївни

У процесі діяльності керівництвом ПАТ «Завод «ТЕМП» було розглянуто та схвалено пропозиції Л.А. Кримчак щодо оптимізації взаємодії із потенційними партнерами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Дані пропозиції дозволяють забезпечити мінімізацію ризиків в процесі вибору потенційних партнерів в контексті забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Керівник фінансового департаменту

Геуек О.О.

ПАТ «Завод «ТЕМП»

**KEM3
ZVARKA**

ПАТ «Завод «ТЕМП»
код ЄДРПОУ 14309942 | р/р 26005024067701
св. плат. ПДВ №200125635 | в АТ «АЛЬФА-БАНК»
ІПН 143099422256 | МФО 300346

ДЕРЖАВНИЙ КОНЦЕРН «УКРОБОРОНПРОМ»
ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО «НОВАТОР»

вул. Тернопільська, 17, м. Хмельницький, 29018, Україна, тел. +380 (382) 67-15-74, факс: +380 (382) 78-80-13
 E-mail: centre@novator-tm.com, www.novator-tm.com, Код ЄДРПОУ 22987900

04.06.2019 № 125/04/19 На № _____ від _____

У спеціалізовану Вчену раду
 по захисту дисертацій на
 здобуття наукового ступеня
 доктора (кандидата)
 економічних наук

Довідка

про використання результатів дисертаційної роботи
 Кримчак Людмили Анатоліївни

Керівництвом ДП «Новатор» розглянуто та схвалено пропозиції Л.А.Кримчак щодо вдосконалення інформаційного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в контексті впровадження постмитного аудиту.

Запропонована чітка послідовність дій менеджменту підприємства в межах основних етапів постмитного аудиту сприятиме спрощенню безпосередньої процедури аудиту та забезпечить підвищення ефективності взаємодії підприємства з органами митного регулювання.

Директор

О.Свістунів

УКРАЇНА
ЛЕТИЧІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул.Горького, 2/1 смт.Летичів, Хмельницької обл., 31500,
 тел./факс (03857) 2-01-15, 2-05-31, E-mail: letadm@ukr.net Код ЄДРПОУ 21314961

10.04.2019 № 42/04-06-895 /2019

Спеціалізованій Вченій раді
 по захисту дисертацій на
 здобуття наукового ступеня
 доктора (кандидата)
 економічних наук

Довідка
про використання результатів дисертаційної роботи
Кримчак Людмили Анатоліївни

Керівництвом Летичівської районної державної адміністрації у Хмельницькій області було розглянуто та взято до уваги пропозиції Л.А. Кримчак щодо оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства в рамках проведення Програми розвитку малого і середнього підприємництва у Летичівському районі на 2019-2020 роки.

Запропонована методика оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства сприятиме прийняттю більш ефективних управлінських рішень в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства.

Перший заступник голови
 адміністрації

Й.Антошевський

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-22-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

26.04.2019р. № 54

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Кримчак Людмили Анатоліївни «Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств» у навчальний процес

Результати наукового дослідження Кримчак Людмили Анатоліївни, поданого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) знайшли теоретичне та практичне застосування у навчальному процесі Хмельницького національного університету при підготовці навчально-методичних матеріалів та викладанні дисциплін «Сучасні технології управління» та «Державне та регіональне управління».

Використання результатів дисертаційної роботи Кримчак Людмили Анатоліївни є доцільним, сприяє якійсній підготовці студентів спеціальності 073 «Менеджмент» та поглибленому оволодінню ними знань щодо теорії та практики управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Довідка надана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Д 70.052.01

Проректор з науково-педагогічної роботи
 Хмельницького національного університету

Матюх С.А.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

16.04.2019 р. № 50

На № _____ від _____

Довідка

Видана аспіранту кафедри менеджменту, адміністрування та готельно-ресторанної справи Кримчак Людмилі Анатоліївні в тому, що вона в процесі виконання дисертаційної роботи на тему “Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств” брала участь у виконанні держбюджетної науково-дослідної теми «Моделі та технології формування кластерів в стратегіях інституційного розвитку соціально-економічних систем» (номер держреєстрації 0116U001551).

Керівник наукової розробки д.е.н., професор Войнаренко М.П.

Відповідальний виконавець – Богатчик Л.А., м.н.с.

Виконавці: Пономарьова Н.А., с.н.с., Рзаєва Т.Г., с.н.с., Троц І.В., м.н.с.,

Літинська В.А., м.н.с.

Довідка надана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Д 70.052.01

Керівник теми

(Handwritten signature)

Войнаренко М.П.

Проректор з науково-педагогічної роботи

Хмельницького національного університету

(Handwritten signature)

Матюх С.А.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-22-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

10.04.2019р. № 48

На № _____ від _____

Довідка

Видана аспіранту кафедри менеджменту, адміністрування та готельно-ресторанної справи Кримчак Людмилі Анатоліївні в тому, що вона в процесі виконання дисертаційної роботи на тему “Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств” брала участь у виконанні держбюджетної науково-дослідної теми «Управління інноваціями у плануванні і маркетингу на засадах маржинального підходу» (номер держреєстрації 0117U001169).

Керівник наукової розробки д.е.н., професор Орлов О.О.

Відповідальний виконавець – Гончар О.І., с.н.с.

Виконавці: Ковальчук С.В., с.н.с., Рясних Є.Г., с.н.с., Забурмеха Є.М., м.н.с., Лиса Т.В., м.н.с., Битий А.В., м.н.с., Гвоздецька І.В., м.н.с., Поліщук І.І., м.н.с., Карпенко В.Л., м.н.с., Кобець Д.Л., м.н.м.

Довідка надана для пред’явлення у спеціалізовану вчену раду Д 70.052.01

Керівник теми

Орлов О.О.

Перший проректор,
 проректор з науково-педагогічної
 та наукової роботи
 Хмельницького національного університету

Войнаренко М.П.

ДОДАТОК Д

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У монографіях:

1. Кримчак Л. А. Застосування безпекоорієнтованого управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання / Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Концептуалізація інституту уповноважених економічних операторів: проблеми забезпечення балансу безпеки та спрощення міжнародної торгівлі : монографія / за заг. ред. І. В. Несторишена та В. А. Туржанського. – Ірпінь–Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. – С. 64–80 (0,66 друк. арк.). *Особистий внесок автора: систематизація наукових підходів до трактування базових понять економічної безпеки в сфері зовнішньоекономічної діяльності (0,31 друк. арк.).*

*У наукових фахових виданнях України та у виданнях,
що включені до міжнародних наукометричних баз даних:*

2. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційної складової економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств у контексті реалізації основних положень постмитного аудиту / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Бізнес Інформ. – 2019. – № 7. – С. 211–216 (0,47 друк. арк.). *Особистий внесок автора: розроблено пропозиції варіантів дій менеджменту підприємства відповідно до етапів постмитного аудиту (0,37 друк. арк.).*
Індексується і реферується в базах даних: *Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИИЦ, BASE та ін.*

3. Кримчак Л. А. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств / Л. А. Кримчак // Бізнес Інформ. – 2019. – № 6. – С. 33–39 (0,50 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних:** *Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИИЦ, BASE та ін.*

4. Кримчак Л. А. Інформаційне забезпечення управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств / Л. А. Кримчак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 6. – Т. 1. – С. 274–276 (0,36 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

5. Кримчак Л. А. Інформаційна взаємодія підприємств з митними органами / Л. А. Кримчак // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – 2018. – № 29 (18). – Т. 2. – С. 206–210 (0,43 друк. арк.).

6. Кримчак Л. А. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Бізнес Інформ. – 2017. – № 9. – С. 39–44 (0,60 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції (0,48 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, WorldCat, РИНЦ, BASE та ін.*

7. Кримчак Л. А. Сучасні виклики економічній безпеці зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах трансформації зовнішнього середовища / Л. А. Кримчак, Н. І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2017. – № 2. – Т. 2. – С. 201–205 (0,51 друк. арк.). *Особистий внесок автора: дослідження сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах економічних та політичних трансформацій (0,40 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

8. Кримчак Л. А. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності підприємства в умовах пошуку нових ринків для вітчизняних суб'єктів господарювання /

Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 3. – Т. 2. – С. 221–225 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення місця та ролі адаптації підприємства при виході на нові ринки (0,26 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

9. Кримчак Л. А. Загрози, тенденції та виклики діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 3. – Т. 2. – С. 131–133 (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення основних проблем функціонування вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (0,33 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus, Google Scholar, РИНЦ, НБУ ім. В. І. Вернадського.*

У зарубіжних наукових періодичних виданнях:

10. Кримчак Л. А. Аналітична складова визначення рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств / Л. А. Кримчак // European journal of economics and management. – 2019. – Vol. 5. – Issue 1. – Pp. 79–85 (0,64 друк. арк.). **Індексується і реферується в базах даних:** *Index Copernicus.*

11. Lyudmyla Krymchak. Theoretical essence of economic security control mechanism of external economic activity at enterprises / L. Krymchak, Y. Rudnichenko // International journal of economics and society. – December 2016. – Vol. 2. – Issue 8. – Pp. 13–18 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення елементів механізму управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства та основні проблеми побудови механізму (0,41 друк. арк.).* **Індексується і реферується в базах даних:** *Google Scholar, Scientific Indexing Services, WorldCat, Infobase Index, CiteSeerX.*

У матеріалах конференцій та інших наукових виданнях:

12. Кримчак Л. А. Формування механізму інформаційно-аналітичного забезпечення процесів управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства / Л. А. Кримчак // Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики : зб. тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 квітня 2019 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – С. 84–86 (0,24 друк. арк.).

13. Кримчак Л. А. Зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних підприємств: аналіз стану, тенденцій та факторів впливу / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 26–27 жовтня 2017 р.). – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. – С. 122–125 (0,22 друк. арк.).
Особистий внесок автора: аналіз сучасних тенденцій зовнішньоекономічної діяльності підприємств (0,17 друк. арк.).

14. Кримчак Л. А. Вплив євроінтеграційних процесів на середовище функціонування та економічну безпеку фінансових установ / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі : зб. тез наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 11–24 вересня 2017 р.). – Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи, 2017. – С. 24–26 (0,13 друк. арк.).
Особистий внесок автора: дослідження інституціональної природи середовища функціонування фінансових установ (0,1 друк. арк.).

15. Кримчак Л. А. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції України / Л. А. Кримчак // Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24 травня 2017 р.). – Київ : Алерта, 2017. – С. 102–106 (0,19 друк. арк.).

16. Кримчак Л. А. Механізм управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємства: структура механізму та

проблеми побудови / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Міжнародні економічні відносини в розвитку бізнес-процесів, підвищенні людського потенціалу та забезпеченні ефектів євроінтеграції України : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 листопада 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 76–80 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок автора: аналіз основних проблем побудови механізму управління економічною безпекою підприємства (0,17 друк. арк.).*

17. Кримчак Л. А. Переваги та ризики економічної безпеки вітчизняних підприємств-суб'єктів ЗЕД в умовах виходу на ринок ЄС / Л. А. Кримчак // Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 23 листопада 2016 р.). – Львів : Алерта, 2016. – С. 146–148. (0,16 друк. арк.).

18. Кримчак Л. А. Адаптаційна складова формування економічної безпеки на макро- та мікрорівні / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (6–8 жовтня 2016 р., м. Хмельницький – м. Кам'янець Подільський). – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2016. – С. 192–193 (0,19 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення впливу адаптації на економічну безпеку підприємства (0,15 друк. арк.).*

19. Кримчак Л. А. Сучасні тенденції формування економічної безпеки підприємств при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак, Є. М. Рудніченко // Розвиток інституту уповноваженого економічного оператора в контексті імплементації Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі ВМО : зб. наук. пр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Хмельницький–м. Ірпінь, 15 вересня 2016 р.). – Хмельницький : НДЦ митної справи НДІ фіскальної політики УДФСУ, 2016. – С. 11–14 (0,18 друк. арк.). *Особистий внесок автора: визначення основних аспектів формування економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності (0,13 друк. арк.).*

20. Кримчак Л. А. Інформаційна безпека підприємства – актуальність сьогодення / Л. А. Кримчак // Актуальні проблеми комп'ютерних технологій 2016 : зб. наук. пр. Десятої міжнар. наук.-техн. конф. (м. Хмельницький, 31 травня 2016 р.). – Хмельницький : ХНУ, 2016. – С. 108–112 (0,22 друк. арк.).

21. Кримчак Л. А. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки вітчизняних підприємств в умовах виходу на зовнішні ринки / Є. М. Рудніченко, Л. А. Кримчак // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26–28 травня 2016 р.). – Полтава : ПолтНТУ, 2016. – С. 54–57 (0,22 друк. арк.). *Особистий внесок автора: дослідження тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств при виході на зовнішні ринки (0,17 друк. арк.).*

22. Кримчак Л. А. Виклики та загрози діяльності вітчизняних промислових підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л. А. Кримчак // Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 25–26 березня 2016 р.). – Черкаси : вид-во, 2016. – С. 109–112 (0,20 друк. арк.).

Апробація результатів дисертаційної роботи

№ з/п	Тип конференції	Назва конференції	Місце та дата проведення	Тип участі
1	Всеукраїнська науково-практична конференція	Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики	Львів, 19 квітня 2019 р.	Очна
2	VI Міжнародна науково-практична конференція	Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання	Харків, 26–27 жовтня 2017 р.	Заочна
3	Науково-практична Інтернет-конференція	Актуальні проблеми забезпечення безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі	Ірпінь – Хмельницький, 11–24 вересня 2017 р.	Дистанційна
4	Всеукраїнська науково-практична конференція	Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектора економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС	Львів, 24 травня 2017 р.	Очна
5	VIII Міжнародна науково-практична конференція	Міжнародні економічні відносини в розвитку бізнес-процесів, підвищенні людського потенціалу та забезпеченні ефектів євроінтеграції України	Хмельницький, 30 листопада 2016 р.	Очна
6	VII Всеукраїнська науково-практична конференція	Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України	Львів, 23 листопада 2016 р.	Очна
7	III Міжнародна науково-практична конференція	Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика	Хмельницький- Кам'янець Подільський, 6–8 жовтня 2016 р.	Очна
8	Науково-практична Інтернет-конференція	Розвиток інституту уповноваженого економічного оператора в контексті імплементації Рамкових стандартів безпеки та полегшення міжнародної торгівлі ВМО	Хмельницький- Ірпінь, 15 вересня 2016 р.	Дистанційна
9	IV Міжнародна науково-практична конференція	Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи	Полтава, 26-28 травня 2016 р.	Заочна
10	IV Міжнародна науково-практична конференція	Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки	Черкаси, 25–26 березня 2016 р.	Заочна
11	X Міжнародна науково-технічна конференція	Актуальні проблеми комп'ютерних технологій	Хмельницький, 19–20 травня 2016 р.	Очна